

Eindverslag

De restauratie van het interieur van de pastorie van Meuzegem. Lot 2 Conservatie en restauratie van de historische muur- & plafondschilderingen in vertrek 0.1, 0.2, 0.3 en 0.4 en de restauratie van het stucwerk van de schouwboezem in vertrek 0.1 & 0.3.

FEBRUARI 2017

Inhoud

Inhoud	1
Identificatiefiche	3
Inleiding	5
1 Bouwhistorische inleiding	8
2 Aanzet tot reconstructie van de bouwevolutie	16
2.1 16 ^{de} eeuw	16
2.2 17 ^{de} eeuw – begin 18 ^{de} eeuw	17
2.3 1733	18
2.3.1 Gevels	18
2.3.2 Indeling	19
2.4 Circa 1757	22
2.5 2 ^{de} helft 18 ^{de} eeuw-1 ^{ste} helft 19 ^{de} eeuw	22
2.6 Circa 1849	25
3 Onderzoek en behandeling per ruimte	26
3.1 Ruimte 0.1	26
3.1.1 Inleiding	26
3.1.2 Beknopte beschrijving	26
3.1.3 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie	27
3.1.4 Documentering van de schouw	28
3.1.5 Beschrijving van de plinthschilderingen	30
3.1.6 De plafondschildering	33
3.1.7 Behandelingsvoorstel	35
3.1.8 De behandeling	36
3.2 Ruimte 0.2	37
3.2.1 Inleiding	37
3.2.2 Beknopte beschrijving	38
3.2.3 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie	38
3.2.4 Beschrijving van de muurschildering	44
3.2.5 Evaluatie van de schade in functie van restauratie	51
3.2.6 Behandelingsvoorstel	52

3.2.7	De behandeling	55
3.3	Ruimte 0.3.....	65
3.3.1	Inleiding	65
3.3.2	Beknopte beschrijving.....	66
3.3.3	Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie	66
3.3.4	Beschrijving van de muurschildering.....	68
3.3.5	Behandelingsvoorstel	74
3.3.6	De behandeling	75
3.4	Ruimte 0.4.....	92
3.4.1	Beknopte beschrijving.....	92
3.4.2	Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie	92
3.4.3	Beschrijving van de decoratieve kleurstelling.....	95
3.4.4	Datering	96
3.4.5	Behandelingsvoorstel	98
3.4.6	De behandeling	98
3.5	Gang.....	101
3.5.1	Centrale hal.....	101
3.5.2	Traphal.....	104
4	Bibliografie.....	105
4.1	Onuitgegeven bronnen.....	105
4.2	Geraadpleegde websites	105
4.3	Verantwoording afbeeldingen	106
4.4	Technische literatuur.....	106
5	Bijlagen.....	108
5.1	Productfiches.....	108
5.2	Bijkomende afbeeldingen	148
5.3	Technische bepalingen uit het oorspronkelijke bestek	252

Identificatiefiche

Benaming(en)	De pastorie van Meusegem De pastorie van Meusegem Pastorie Onze-Lieve-Vrouw-Boodschapparochie De pastorie van de Onze-Lieve-Vrouw-Boodschap of Annunciatieparochie
Adres	Meusegemstraat 84 1861 Meise - Wolvertem
Geolocatie	50°57'31.9"N 4°17'11.5"E
Eigenaar	Gemeentebestuur van Meise Tramlaan 8 1861 Meise - Wolvertem
Begeleidende architect	Gisèle Gantois Neerheide 21 1730 Asse Ter Heide
Uitvoerder	Ornament cvba Walenstraat 53 2060 Antwerpen
Kunstenaar/architect	Onbekend
Datering	Ca. 1734
Eerdere ingrepen	Meerdere overschilderingen in de loop van 18 ^{de} , 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw Onderzoeken door Studiebureau Monumentenzorg en Bega Vermaelen met Charlotte Fexer
Uitvoeringsperiode	Februari 2014 – maart 2016
Uitvoerende restauratoren	Elsbeth Denys, Fabian Rasson, Suzan De Wilde, Griet Oorts.
Datum rapport	Februari 2017

Inleiding

Dit document is het eindverslag van de restauratieve werken die werden ondernomen op de in de als monument beschermde pastorie van Meuzegem herontdekte historische interieurschilderingen. Nadat eerder de buitenschil was gerestaureerd werden de werken aan de binnenkant aangevat waarbij een opdeling werd gemaakt tussen twee loten. Lot 1, uitgevoerd door firma Renotec nv, omvatte de bouwkundige werken, installatie van nutsleidingen en afwerking van het gehele interieur met uitzondering van de interieurelementen die binnen lot 2 werden aangepakt. In dit document volgt enkel verslag van die binnen lot 2 uitgevoerde onderzoeken en handelingen op de muur- en plafondschilderingen zoals opgenomen in de oorspronkelijke opdracht: *de restauratie van het interieur van de pastorie van Meuzegem. Lot 2 Conservatie en restauratie van de historische muur- & plafondschilderingen in vertrek 0.1, 0.2, 0.3 en 0.4 en de restauratie van het stucwerk van de schouwboezem in vertrek 0.1 & 0.3*. De technische bepalingen van het bestek zijn toegevoegd als bijlage aan dit verslag.

Concreet gaat het om conservatie- en restauratiewerken in de vier voornaamste ruimtes van het gelijkvloers. In ruimte 0.1 betrof het louter conservering van restanten van plintschilderingen met restauratiewerk aan de schouwboezem. In ruimte 0.2 ging het om onderzoek en conservatie van de wandschilderingen, ev. met beperkte vrijleggingen, en vrijlegging en restauratie van de plafondschilderingen. Ruimte 0.3 werd geacht nog de best bewaarde te zijn waardoor hier volledige vrijlegging en restauratie van de wandschilderingen en plafonds was vooropgesteld + vrijleggen van de schouwboezem tot op de eerste afwerking. In ruimte 0.4 zouden opnieuw plintschilderingen geconserveerd moeten worden. De doelstellingen van het oorspronkelijke bestek werden zeker op gebied van technische bepalingen nauwkeurig gevolgd, wel werd er per ruimte nog bepaald of prioriteiten nog konden worden bijgesteld.

Er werd ook extra onderzoek uitgevoerd naar enkele andere zones met decoraties op de wanden en plafonds die oorspronkelijk niet in de opdracht zaten. Ook in de hoofdgang werd uiteindelijk nog een plintschildering met marmerimitatie deels vrijgelegd en gerestaureerd louter ter illustratie van de vergane fase.

Hoewel een gelijktijdige start was voorzien voor beide loten werden door omstandigheden tijdens de gunningsprocédure de werken van lot 2 pas bijna een jaar later aangevangen dan die van lot 1. Dit was een spijtige zaak vermits op meerdere momenten juist voorzien was dat nauw overleg tussen beide aannemers aangewezen zou zijn. Het eigen plan van aanpak bestond er uit om te starten met een doorgedreven onderzoek vermits eerdere onderzoeken een aantal hiaten vertoonden. Vermoed werd dat binnen de marges van het budget toch meer mogelijkheden zouden moeten worden overwogen voor sommige onderdelen en ruimtes. Na evaluatie van onze bevindingen en na uitvoerige testvlakken zou pas de definitieve stap naar restauratie/conservatie gezet worden. Door de verlate start viel dit echter grotendeels in duigen en waren al een aantal zaken uitgevoerd binnen lot 1 die misschien anders zouden zijn gebeurd in het ideale scenario.

Door omstandigheden bij aannemer lot 1 verliep de planning ook nadien niet zoals voorzien wat bijkomend leidde tot onduidelijkheden. De problemen daar hadden gelukkig weinig invloed op de muur en plafondschilderingen van lot 2. Lot 1 heeft nog geruime tijd langer doorgelopen dan lot 2 waarbij opnieuw zaken gebeurden die normaal gezien in nauwer overleg zouden zijn gebeurd.

De opbouw van dit verslag is als volgt.

In het eerste hoofdstuk worden de historische gegevens bondig gebundeld die betrekking hebben op de bouw en aanpassingen die de pastorie kende. De informatie is afkomstig van meerdere bronnen: historisch onderzoek uitgevoerd door Studiebureau Monumentenzorg, Begga Vermaelen en door de architecte Giséle Gantois, enkele websites en eigen vaststellingen ter plaatse tijdens uitvoering van lot 2. In hoofdstuk 2 wordt de informatie uit dat eerste hoofdstuk verder uitgewerkt tot een eerste reconstructie van de bouwevolutie beperkt tot de nu nog aanwezige delen. Aangezien er per kamer andere handelingen voorzien werden is in hoofdstuk 3, *Onderzoek en behandeling*, telkens een aparte sectie voorzien per ruimte. Dit is qua verslaggeving logischer dan een overzicht te geven van alle uitgevoerde handelingen en daarna te specificeren waar deze werden toegepast, maar het zorgt er soms wel voor dat technische beschrijvingen per ruimte worden herhaald. Hoofdstukken 4 en 5 ten slotte bestaan respectievelijk uit de bibliografische verwijzingen en de bijlagen met technische productfiches en met afbeeldingen voor en na behandeling.

In de aparte secties per ruimte in hoofdstuk 3 wordt in een inleiding de kern van de oorspronkelijke opdracht geschetst, waarna er een beknopte beschrijving volgt van de ruimte met aandacht voor stilistische kenmerken en gebruikte materialen en technieken. Indien gekend worden elementen hier ook gedateerd. De bouwevolutie met de veranderingen die de interieurafwerkingen ondergingen wordt er weergegeven en de te restaureren of conserveren muurschildering wordt apart besproken. Aangezien deze restauratie een vervolg is op de eerdere onderzoeken worden schadebeelden niet herhaald. Wel wordt het behandelingsvoorstel dat uiteindelijk werd gevolgd hier uitgewerkt waarbij gemotiveerd werd waarom de oorspronkelijke opdracht soms werd gewijzigd of aangevuld. Als laatste worden dan stapsgewijs de uiteindelijk uitgevoerde behandelingen beschreven.

De gebruikte (recente) grondplannen zijn allen afkomstig van architect Giséle Gantois.

1 Bouwhistorische inleiding

Algemene informatie pastorij

De kerk van Meuzegem werd afgestaan aan de abdij van Dielegem. Vanaf nu heeft Meuzegem een eigen pastoor.¹

De pastoors van Meuzegem waren allen rijke heren met talrijke eigendommen.²

Pastoor Carolus Lalleman.

Pastoor Joannes Foeghale.³

Pastoor Joannes de Teughele.⁴

Pastoor Adrianus van den Bossche.⁵

Pastoor Livinus van Caudenberghe⁸

De abdij van Dielegem wordt door de Calvinisten verwoest.¹²

Pastoor Joannes Van den Bosch.¹³

Pastoor Joannes Wassenhoven.¹⁴

Pastoor Gerardus de Smeth.¹⁶

Pastoor Johannes Booms.¹⁷

1112
1371
1481
1499
1510
1525
1526
1531
1531
1531
1565
1564
1567
1574
1578
1587
1590
1596
1601
1602
1604
1608-
1609
1616

Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastorie

FIGUUR 1: JOANNES DE TEUGHELE OP HET RECHTER PANEEL VAN DE "TRIPTIEK VAN DE ABDIJ VAN DIELEGEM" DOOR JOHANNES VAN DORNICKE, ALIAS "DE MEESTER VAN 1518". ©[HTTP://DE.ACADEMIC.RU](http://de.academic.ru)

De pastorie wordt een eerste maal vermeld in de notulen, ze brand namelijk in deze periode af.⁶ De brand zou veroorzaakt zijn door een fout tijdens lopende werkzaamheden, vermoedelijk in 1565.⁷

De pastorie wordt weer hersteld door de pastoor⁹ en wordt ingericht met "sinpele" meubels.¹⁰

Een visitatie meldt dat de pastorie is goed onderhouden en bewoond is.¹¹

De pastorie is afgebrand ten gevolge van oorlogsprikelen (precieze datum/oorzaak onbekend), een nota van de pastoor uit 1597 schrijft dat er van de pastorie niets is overgebleven en nog steeds niet wederopgebouwd is. De pastoor woonde elders.¹⁵

In 1608 is de pastorie hersteld.¹⁸ Andere bronnen nemen 1609 voor de (wederop)bouw van de pastorie door pastoor Booms na de brand, waarna het gebouw op 300 gulden geschat wordt en rentevrij is.¹⁹ De werken hebben vermoedelijk twee jaar geduurd.²⁰ De vormgeving en indeling van de kelders kunnen eventueel gedateerd worden in die jaren; de oorspronkelijke ingang bevond zich vermoedelijk aan de buitenzijde.

Algemene informatie pastorij

		Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastori
Pastoor Bartholomaeus Van der Perre. ²¹	1616 1632	
Pastoor Martinus van Vianen. ²²	1632 1648	Bij de visitatie van de parochie in 1648 werd de pastori
Pastoor Gerardus Vranckx. ²⁴	1648 1665	vermeld als zijnde voldoende hersteld. ²³
Pastoor Blasius Cuvelier, alias De Cuyper. ²⁵	1665 1669	
Pastoor Justus Buyckx. ²⁶	1669 1670 1678	Een kladversie van een visitatie vermeldt dat de pastori
Pastoor Guillemus Coppens. ²⁸	1678 1682	zich in een ellendige staat bevond. ²⁷
Pastoor Henricus Huys. ²⁹	1682 1683 1689	In het jaarverslag wordt vermeld dat het gebouw oud geworden is maar nog in goede staat verkeer
Pastoor Franciscus Geldens. ³¹	1689 1690 1699 1705	d. ³⁰

Kaart van Meuzegem, toont de pastori met haaks de tiendenschuur en twee kleinere gebouwen langs straatzijde.³²
De kaart van Jan Van Acolijn, een hereniging, toont de opstelling van de pastori met klokruter of schoorsteen.*

* Zie bijlage 1: Kaarten voor de volledige kaart

Algemene informatie pastorij

	1706
Pastoor Petrus Bedeth. ³³	1717
	1718
De pastoor heeft een pastori, beheerd door de abdij. ³⁴	1727
	1733
Joannes Baptista Provoost werd provoost na 20 jaar prior te zijn in de abdij van Dielegem.	1734
	1743
	1745
Pastoor Herman/Petrus Servaes. ³⁷	1745
	1747

Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastori

Er worden enkele kaarten uitgegeven, allen van de hand van Mottaert: het Caartenboek van Wolvertem en de landkaart van de Commanderie van Pitsenburg. Deze tonen de pastori als langwerpig gebouw met in de kopse gevel een deur en twee vensters, in de langse gevel drie hoge vensters.

Een derde kaart van Mottaert toont wederom de pastori, ditmaal met rondboogdeur in de kopse zijde van de pastori met een dakruiter of schoorsteen op het dak.

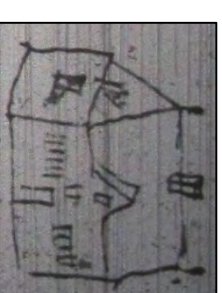
Het caertblad van abdijsjoederen. Ook hier wordt de pastori sterk vereenvoudigd weergegeven. *

Onder zijn bestuur werd de pastori verbouwd. Hij vermeldt in 1743 dat het gebouw uit 1609 afgebroken werd om in 1733 plaats te maken voor een nieuw gebouw.³⁵

De kaart van de abdij van Groot-Bijgaarden wordt uitgegeven en toont de abdij in gerestaureerde toestand, zij het schetsmatig weergegeven: Voorgevel met timpaan met centraal een rechthoekig venster. Centraal deuropening met vrijstaand bovenlicht. Langs weerszijden telkens twee vensters met monelen. Zijgevel centrale vensteropening, daarboven dakkapel. Schilddak met centraal schoorsteen of dakruiter. Op hoeken ornamenten of schoorsteen.

De werken aan de pastori zijn afgerond, zo getuigt het geschilderde chronogram in ruimte 0.2 (zie verder).

Bij de visitatie wordt vermeld dat de pastoor een nieuw huis met een grote tuin heeft en nog een kwart (dagwint) bebouwbaar land.³⁶

* Zie bijlage 1: Kaarten voor de volledige kaart

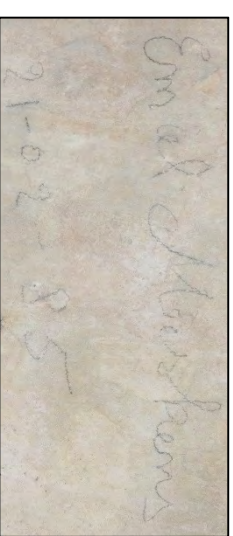
Algemene informatie pastorij

	1748	Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastori Uitgave van de tiendenkaart van Dillighem. ³⁸ De tekening is gedetailleerder maar onscherp. Het bovenlicht boven de deur is rond. De pastori heeft een timpaan en schioldak met dakkapel. Het is niet duidelijk of het gaat om schoorstenen of een dakruiter. In vergelijking met andere panden op de kaart gaat het wellicht om een schoorsteen. Er zijn geen bijbouwen afgebeeld, enkel de tiendenschuur tegen de straatkant.*	
Pastoor Jan-Baptist Van den Daele.	1748 1757	"Caemer gemaect op den solder, veranderen van mijn caemer, de blafturen die aan de vensters sijn". ³⁹ Mogelijks betreft het hier de veranderingen aan de schoorsteenkanalen en schouwen. Rond deze jaren gaf de pastoor veel geld uit aan zowel de inrichting van de pastori als van de tiendenschuur, kippenhok, koets... "De pastoor deed ook werken aan zijn andere gebouwen in Meuzegem die hij in zijn bezit had." ⁴⁰	
Pastoor Corneel Nauwens. ⁴¹	1771 1771 1774		
Pastoor Benedictus Johannes Darthe. ⁴²	1775 1777 1794	Uitgave van de Ferrariskaart: Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van Graaf De Ferraris. Er staan meerdere gebouwen op het perceel. ⁴³	
Pastoor Hermannus Andreas Josephus Mechel. ⁴⁴	1794 1797	Ten tijde van de Franse Revolutie werd een inboedel gemaakt van de kerk van Meuzegem, over de pastori: "Item een pastoreel huys van 1 stagie, de grond bestaet salvo justo in 150 roeden waer aen den pastoor uit zijn borse verbouwt heeft de somme van 450 guldens Brabants..." ⁴⁵	
Pastoor Petrus Leopoldus de Troismarie. ⁴⁶	1803 1807		
Pastoor Johannes Reyers. ⁴⁷	1807 1814		
Kanunnik Jacobus-Antonius Willebeek. ⁴⁸	1814 1818		
Pastoor Gerard Van Eggeren. ⁴⁹	? - ?		

* Zie bijlage 1: Kaarten voor de volledige kaart

Algemene informatie pastorij		
Pastoor Petrus Leopoldus Troismaire, de laatste -pastoor uit de bij de Franse Revolutie vernielde abdij van Dielegem. ⁵⁰	?	Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastorij Atlas der Buurtwegen toont de toenmalige pastorij met annexen.
	1836	
	1841	
	?	
Pastoor Philippus Josephus de Pauw, onder zijn pastoraat werd de kerk van Meuzegem rond 1859 afgebroken en in 1860 opnieuw opgebouwd. De kerk werd in 1863 opnieuw gewijd. ⁵¹	1847	Niet uitgevoerde plannen voor een grondige verbouwing van de pastorij, met een nieuwe voorgevel en het bijbouwen van een verdieping. Hoewel de plannen niet uitgevoerd zijn is het wel zeer goed waarschijnlijk dat er zich kleinschaligere verbouwingen hebben voorgedaan, zoals bijvoorbeeld het veranderen van de vensters. Kaart van het Geografisch Militair Instituut, in 1930/1936 herzien. Toont de pastorij met annexen zoals de Atlas der Buurtwegen in 1847, het is niet duidelijk of dit een herziening of overname van de kaart betreft. ⁵² Primitief kadasterplan van 1866 met legger. Het spreekt over « Reconstruction totale, Demolition, agrandissement, changement de limites ». ⁵³ Mogelijks betreft het hier een correctie van de vorige plannen en waren de annexen wel al aanwezig (kan eigenlijk niet anders). Duidt vermoedelijk op het aanpassen van de binnen indeling, afbraak slaat vermoedelijk op het houten koetshuis en de tuimuren en de vergroting op het bouwen van het sas tussen de twee andere bijgebouwen.
	1848	
	1849	
	1864	
Pastoor Carolus Ludovicus Schuermans. ⁵⁴	1866	De wanden in ruimte 0.2 zijn behangen waarbij eerst krantenpapier is aangebracht. De aanpassingen aan de vensters en het dichten van de deuropening in ruimte 0.2 heeft al plaatsgevonden.
	1876	
	1876	
	1898	
Pastoor Carolus de Bisschop. ⁵⁵	1915	De kerkfabriek bekaagt zich bij het bestuur over de slechte toestand van de dakgoot langs de NW-kant en de muur langs de ZW-kant van de pastorij, ook de waterpomp werkt niet regelmatig. Er worden toelagen gevraagd. ⁵⁹ De pastorij wordt van elektriciteit voorzien, het hele interieur wordt opnieuw geschilderd en behangen, ook de vloerbekleding wordt vernieuwd. ⁶¹ Dakwerken met eterniet. ⁶² Het plafond van ruimte 0.2 wordt voor een laatste maal geschilderd, dit door L. Wijns volgens de handtekening op de moerbalk. De fundamenten van de NO-hoek van de pastorij zijn ingezakt ten gevolge van regen, waardoor ook in de muur en gewelf van de kerken barsten zijn ontstaan. ⁶³ De gevel wordt herschilderd door Meskens Emiel. ⁶⁴ De omheingshaag wordt verwijderd. ⁶⁵
	1915	
	1915	
	1926	
Pastoor Aloisius-Johannes Ceulemans. ⁵⁶ Liet in 1935 de kerk schilderen. ⁵⁷	1926	
	1926	
	1938	
	1938	
Pastoor Norbertus Gerardus Peeten. ⁵⁸	1938	
	1952	
	1952	
	1952	
Pastoor Louis Verhasselt, co-auteur van 'de geschiedenis van wolverten'. ⁶⁰	1953	
	1955	
	1955	
	1957	
	1957	
	1963	
	1965	

Algemene informatie pastorij		Informatie met betrekking tot de indeling en afwerking van de pastorij	
Pastoor Louis Saerens, ⁶⁶	1969	Een hertekende schets van de toestand van de pastorij van voor 1850 met aanbouwen. ⁶⁷ Toont een volledig andere indeling van de pastorij die eerder ongelooftwaardig is. [*] Kadastraal uittreksel 1971, blad 11: wijziging van de perceelgrenzen, nog steeds dezelfde annexen aan het pand. ⁶⁸ Dakwerken en onderhoud/herschilderen van het buitenschrijnwerk. ⁶⁹ Kadastraal uittreksel 1974, blad 8. De pastorij toont nog steeds dezelfde annexen. ⁷⁰	
	1971		
	1974		
	1984		
Pastoor Joannes Laurentius Becker ⁷¹	1985	In ruimte 0.4 vinden herstellingen van de bepleistering plaats en wordt er opnieuw behangen. Ene Emiel Meskens laat zijn signatuur achter op 21 februari 1985. Vermoedelijk zijn ook andere ruimtes gerenoveerd.	
	1984		
	1988		
Pastoor Frans Michiels ⁷²	1994	De pastorij wordt beschermd als monument, de pastorij en pastortuin als dorpsgezicht.	
	1995-2004		
	2004-2008		
Pastoor Jan Lagae ⁷³	2008	Afbraak van de kleinste aanbouw	

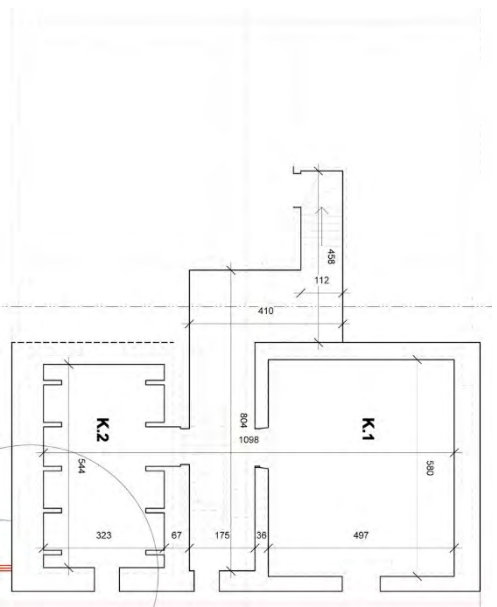

¹ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 1, 2011)
² (Ridder, De cure van Mosenghem deel 2, 2013)
³ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 1, 2011)
⁴ (Gantois, 2010), p.12
⁵ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 2, 2011)
⁶ (Gantois, 2010), p.10;
(Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 1, 2011)
⁷ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 3, 2014)
⁸ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 2, 2011)
⁹ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 3, 2014)
¹⁰ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 3, 2014); (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastroors van Meuzegem deel 2, 2011)

^{*} Zie Bijlage 1

-
- ¹¹ (Ridder, de cure van Mosenghem deel 4, 2014)
- ¹² (Ridder, de cure van Meuzegem deel 3, 2014)
- ¹³ (Gantois, 2010), p.12
- ¹⁴ (Gantois, 2010), p.12
- ¹⁵ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 5, 2014)
- ¹⁶ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastoors van Meuzegem deel 2, 2011)
- ¹⁷ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastoors van Meuzegem deel 2, 2011)
- ¹⁸ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 5, 2014)
- ¹⁹ (Gantois, 2010), p.12
- ²⁰ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 5, 2014)
- ²¹ (Gantois, 2010), p.12
- ²² (Gantois, 2010), p.12
- ²³ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 6, 2014)
- ²⁴ (Gantois, 2010), p.12
- ²⁵ (Gantois, 2010), p.12
- ²⁶ (Gantois, 2010), p.12
- ²⁷ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 6, 2014)
- ²⁸ (Gantois, 2010), p.13
- ²⁹ (Gantois, 2010), p.13
- ³⁰ (Gantois, 2010), p.13
- ³¹ (Gantois, 2010), p.13
- ³² (Ridder, onze kerk in beel , vroeger en nu. een vluchtige beschouwing, 2011)
- ³³ (Gantois, 2010), p. 13
- ³⁴ (Ridder, De cure van Meusegem deel 7, 2014)
- ³⁵ (Gantois, 2010), p.14
- ³⁶ (Ridder, De cure van Meusegem deel 7, 2014)
- ³⁷ (Gantois, 2010), p. 15
- ³⁸ (Ridder, de cure van Meuzegem deel 1, 2013)
- ³⁹ (Ridder, de CURE van Meuzegem deel 9, 2014)
- ⁴⁰ (Gantois, 2010), p. 16
- ⁴¹ (Gantois, 2010), p. 17
- ⁴² (Gantois, 2010), p. 17
- ⁴³ (Gantois, 2010), p. 29
- ⁴⁴ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastoors van Meuzegem deel 6, 2011)
- ⁴⁵ (Gantois, 2010), p. 18
- ⁴⁶ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastoors van Meuzegem deel 6, 2011)
- ⁴⁷ (Gantois, 2010), p. 19
- ⁴⁸ (Gantois, 2010), p. 19
- ⁴⁹ (Gantois, 2010), p. 19
- ⁵⁰ (Gantois, 2010), p. 19
- ⁵¹ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpastoors van Meuzegem deel 7, 2011)
- ⁵² (Gantois, 2010), p. 31

-
- ⁵³ (Gantois, 2010), p. 32
- ⁵⁴ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 7, 2011)
- ⁵⁵ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 7, 2011)
- ⁵⁶ (Gantois, 2010), p. 21
- ⁵⁷ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 7, 2011)
- ⁵⁸ (Ridder, De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 7, 2011)
- ⁵⁹ (Gantois, 2010), p. 23
- ⁶⁰ (Gantois, 2010), p. 21
- ⁶¹ (Gantois, 2010), p. 23
- ⁶² (Gantois, 2010), p. 24
- ⁶³ (Gantois, 2010), p. 25
- ⁶⁴ (Gantois, 2010), p. 25
- ⁶⁵ (Gantois, 2010), p. 25
- ⁶⁶ (Gantois, 2010), p. 22
- ⁶⁷ (Gantois, 2010), p.20, p. 36
- ⁶⁸ (Gantois, 2010), p. 35
- ⁶⁹ (Gantois, 2010), p. 25
- ⁷⁰ (Gantois, 2010), p. 37
- ⁷¹ (Gantois, 2010), p. 22
- ⁷² (Gantois, 2010), p. 22
- ⁷³ (Gantois, 2010), p. 22

FIGUUR 2: PLATTEGROND VAN DE KELDER. © GISÈLE GANTOIS

FIGUUR 3: 16de-EEUWSE KELDER MET TRAP NAAR BUITEN IN DORDRECHT, RODENBURG.

2 Aanzet tot reconstructie van de bouwevolutie

De belangrijkste bouwfasen worden hier kort overlopen, waarbij benadrukt wordt dat deze studie niet binnen de opdracht viel en dit dus slechts een hypothese op basis van vluchtig onderzoek is.

2.1 16de eeuw

Er zijn weinig tot geen gegevens, wel dateert de kelder vermoedelijk van deze periode. Op basis van de bouwsporen wordt vermoed dat de ingang van de kelder zich oorspronkelijk in K.1 bevond. Langs buiten is in de plint zichtbaar dat er een wijziging in de constructie heeft voorgedaan waarbij de opening vermoedelijk verlaagd is. Tevens is deze opening aanzienlijk breder dan de andere twee en ook langs de binnenzijde zijn bouwsporen zichtbaar. Een gelijkaardig voorbeeld is de 16de-eeuwse kelder in Rodenburg, Dordrecht, ook hier is er een tongewelf met op de kopse zijde een doorgang naar buiten.

De huidige trap naar de kelder is alleszins niet origineel, de draai van de trap bevindt zich namelijk in ruimte 0.2. Om de toegang te kunnen maken heeft men de hoek van de ruimte moeten afasten en de deur naar de hal verplaatsen om ruimte te maken voor de kelderdeur. Het kan evenwel niet uitgesloten worden dat er elders een andere toegang was tot de kelder vanuit het huis, doch hiervan zijn geen sporen meer zichtbaar.

FIGUUR 5: NOORDELIJKE KELDER MET CENTRAAL EEN GROOT VENSTER.

FIGUUR 4: IN DE PLINTZONE ZIJN AANPASSINGEN/VERSCHILLEN IN HET METSELWERK ZICHTBAAR TER HOOGTE VAN DE KELDEROPENING.

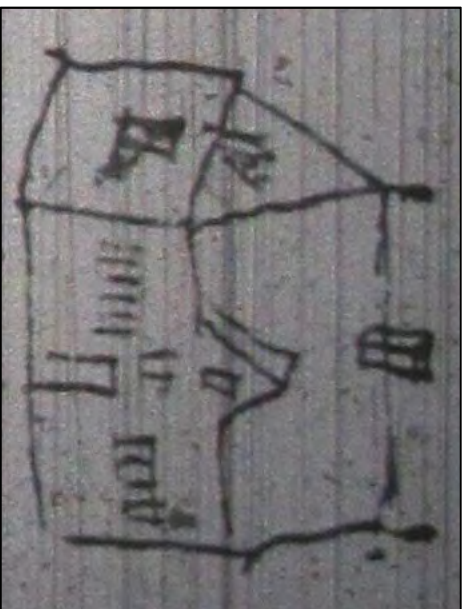
2.2 17de eeuw – begin 18de eeuw

Vijf Voorstellingen van de pastorijs tussen 1690 en 1717. De eerste twee zijn afkomstig van zuidelijk georiënteerde kaarten en tonen dus de achtergevel en de noordoostelijke gevel, de andere van noordelijk georiënteerde kaarten.

Hoewel het allemaal schetsmatige tekeningen zijn, kan er toch een lijn getrokken worden in de afbeeldingen, al is het mogelijk dat ze op elkaar gebaseerd zijn – meerdere kaarten zijn bijvoorbeeld gemaakt door Mottaert:

- Eerder langwerpig huis met zadeldak.
- 4 van de 5 afbeeldingen geven een deuropening in de korte zijde van het huis en niet in de langse zijde, dus een diephuis in plaats van een dwarshuis.
- De eerste afbeelding toont mogelijk centrale schoorstenen, zo ook de 5de, al kan niet uitgesloten worden dat het hier om dakruiters gaat.
- De vierde afbeelding toont een ander dak?
- Diephuis.
- Zuudoostelijke gevel (huidige voorgevel): zichtbaar op de vierde en 5de afbeelding. Op de vierde afbeelding zijn drie kleine vensteropeningen zichtbaar, de vijfde afbeelding is te slecht leesbaar.
- Noordoostelijke gevel: de eerste drie afbeeldingen tonen deze als kopse gevel, op de eerste afbeelding zijn geen muuropeningen getekend, op de tweede enkel schetsmatig een deur en op de zolderverdieping een venster, op de derde afbeelding enkel een deur.
- Noordwestelijke gevel (huidige achtergevel): zichtbaar op de eerste drie afbeeldingen, enkel op de derde afbeelding staan schetsmatig vier vensters afgebeeld met mogelijk centraal een deuropening.
- De zuidwestelijke gevel toont op beide afbeeldingen (4 en 5) centraal een deuropening en op de zolderetage twee vensters. Op de vijfde afbeelding is eerder een rondboog zichtbaar.
- Mogelijks staat het huis een kwartslag gedraaid, op de huidige wijze kan slechts één van de huidige keldervolumes zichtbaar zijn.

FIGUUR 7: DETAIL VAN DE KAART VAN ABDIJGOEDEREN VAN GROOT-BIJGAARDEN UIT 1734.

FIGUUR 7: DETAIL VAN DE KAART VAN ABDIJGOEDEREN VAN DIELEGEM UIT 1747.

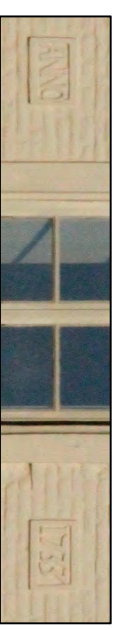
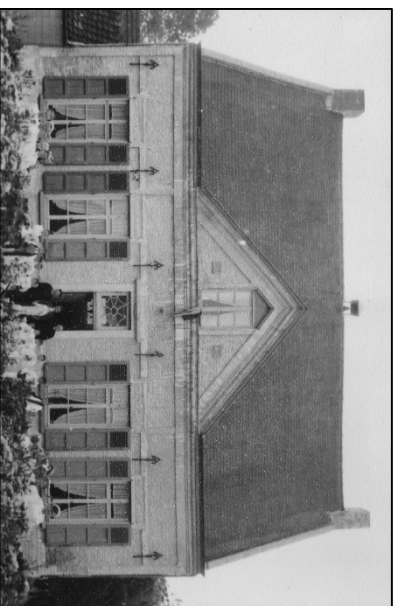
2.3 1733

De verbouwing van 1733 heeft grotendeels het aanzicht van de pastorie bepaald. Aan de hand van de bouwsporen en historische bronnen kan min of meer een reconstructie gemaakt worden van de indeling en afwerking van de pastorie. Van de datumsteen in de gevel en van het bij deze restauratie in ruimte 0.2 vrijgelegde chronogram is geweten dat de ruwbouw in 1733 afgerond was en de binnenafwerking in 1734.

2.3.1 Gevels

Op de kaart van 1734 van de abdijgoederen van Groot-Bijgaarden wordt de voor- en zijgevel van de vernieuwde pastorie schetsmatig weergegeven, op de tiendenkaart Dielegem van 1747 enkel de voorgevel. Beide tekeningen vertonen zowel gelijkenissen als verschillen.

- In de zijgevel was een venster aanwezig, hiervan zijn bouwsporen in de gevel zichtbaar alsook wordt dit bevestigd door de bouwsporen van het interieur met de kamerindelingen.
- Beide tekeningen tonen een schioldak, de tekening van 1734 toont eveneens een dakkapel. Nog steeds draagt het gebinte en de roostering sporen die op de constructie van een schioldak duiden.
- Waar bij de kaart uit 1734 nog twijfel over dakruiter dan wel schoorsteen kan bestaan, is het bij de tekening van 1747 duidelijker dat het een centrale schoorsteen betreft en een ornament op ieder einde van het dak; nagenoeg iedere woonst is immers van een nagenoeg identieke schoorsteen voorzien.
- Het timpaan bevat centraal een vierkant venster. Op de tekening van 1747 is het lijstwerk eveneens getekend.
- Beide tekeningen tonen centraal een vrijstaande deuropening met daarboven een bovenlicht. Op de kaart van 1734 betreft dit een rechthoekig bovenlicht, op de kaart van 1747 een rond.
- Langs weerszijde van de deur zijn telkens twee grote vensteropeningen aanwezig, het type venster kan niet vastgesteld worden. Vermoedelijk betreffen het kruismonelen voorzien van dievenijzers, zoals nog aanwezig in de zuidwestwand.

FIGUUR 8: IN HET TIMPAAN IS ZIJN DE DATUMSTENEN "ANNO" EN "1733" LANGS WEERSZIJDEN VAN HET VENSTER INGEMEISELD.

FIGUUR 9: OUDE FOTO VAN DE VOORGEVEL.

2.3.2 Indeling

Voor wat de indeling van het interieur betreft is er een hypothese opgesteld op basis van de aanwezige bouwsporen en muurschilderingen. De voorname ingang bevond zich op dezelfde plaats als nu, uitgevend op een ZO naar NW georiënteerde gang die de pastorij in twee splitst en uitgaat op een achterdeur. Ten zuiden van deze gang bevonden zich mogelijk drie in plaats van (nu) twee kamers met één dwarsgang. De zuidelijk hoekkamer (ruimte 0.1) was alleszins kleiner van formaat waardoor wat nu een dwarsgang tussen ruimte 0.1 en 0.2 is, aanzienlijk groter van formaat was. Deze middenruimte was eveneens voorzien van een vensteropening (zie hiernaast). In de noordelijke hoek van deze ruimte is een diagonale aftekening in het plafond zichtbaar, welke het gevolg is van een constructie in de zoldering van het plafond; dit kan erop duiden dat zich hier een wenteltrap naar de eerste verdieping bevond of een brede haardschouw, bijvoorbeeld voor de keuken. Indien de trap zich niet hier bevond, moet deze zich gesitueerd hebben ter hoogte van de huidige trap. Er zijn geen andere bouwsporen aangetroffen.

Ter hoogte van de huidige trap loopt de moerbalk van de voorgevel naar de achtergevel niet door, waar dat wel het geval is ter hoogte van ruimte 0.1 en 0.2. Dat dit een originele situatie is valt af te leiden uit de aanwezigheid van de kraagstenen van de balk. De afmetingen van ruimte 0.2 zijn wel dezelfde gebleven. Voordat de ingemaakte kast werd geplaatst rond de nieuwe keldertrap was de doorgang naar de gang allicht nog open. De kleinere deuropening naar de huidige dwarsgang was oorspronkelijk iets meer naar het noorden geplaatst. Door de dubbele deuren van ruimte 0.2 en 0.3 open te zetten, de twee voornaamste kamers, kreeg men één groot geheel, een overzicht als het ware. Dit verklaart ook de aanwezigheid van het geschilderde portiek op de noordoostwand van ruimte 0.3 en 0.4.*

Ten noorden van de gang waren eveneens twee of drie kamers aanwezig. Het niet symmetrisch zijn ten opzichte van de kamers links van de gang vindt zijn oorzaak in de kelderverdeling. Zoals eerder aangehaald dateert deze kelder vermoedelijk uit de 16de eeuw en was deze in 1733 vermoedelijk enkel via een buitentrapp bereikbaar. De wanden van de ruimtes op de eerste verdieping bevinden zich op de scheidingswanden van de verschillende kelders. Qua afmetingen en vormgeving van kamers is er vermoedelijk dan ook weinig veranderd in ruimte 0.3 en 0.4.

Wel waren de schouwen tegen de buitenwanden nog niet aanwezig maar bevonden deze zich steeds in de hoeken van de ruimte, centraal naar de gang toe. Geen van de vier ruimtes bevatte een haard die groot genoeg was om als kookhaard te dienen. Mogelijks bevond deze zich dus in de ruimte tussen ruimte 0.1 en 0.2, waar de aftekening van een wenteltrap of zeer breed haardvuur zichtbaar is. Gezien de muurschilderingen waren ruimte 0.2 en 0.3 de voornaamste kamers, vermoedelijk publieke kamers, met 0.2 de belangrijkste gezien het opschrift. Kamer 0.1 was ook gedecoreerd, van de andere ruimtes resteren te weinig sporen.

FIGUUR 10: HET CENTRALE VENSTER IN DE ZUIDWESTWAND IS VERGROOT TOT EEN DEUR. BOVENAAN IS HET KALF EN MONEEL NOG AANWEZIG, INCLUSIEF DE DIEVENUIZERS. ONDERAAN IN HET KALF ZIJN OOK NOG OPENINGEN ZICHTBAAR VAN DIERUIZERS. DE LUKDUIMEN REFEREREN OOK NOG NAAR HET BEGIN ALS VENSTER.

* Ook op de zuidwestwand van kamer 0.2 zijn sporen aangetroffen die erop kunnen wijzen dat er een tekening (bijvoorbeeld een fronton) aanwezig was die afweek van de gebruikelijke paneelindeling.

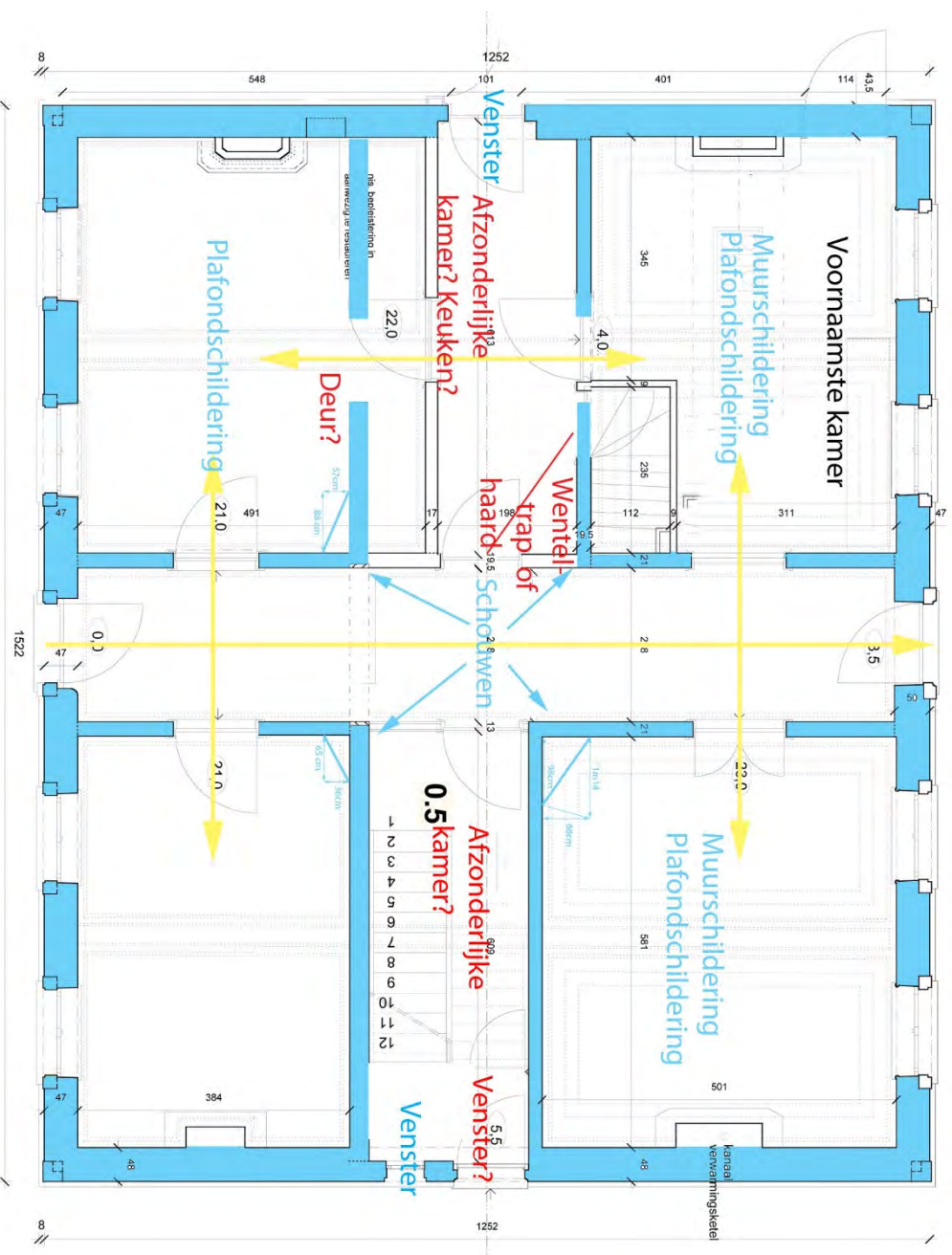

FIGUR 12: CONSTRUCTIE ROOSTERING VERWIJDERDE SCHOUWKANAAL RUIMTE

FIGUR 11: CONSTRUCTIE ROOSTERING VERWIJDERDE SCHOUWKANAAL RUIMTE 0.4.

Op de eerste verdieping was weinig ruimte gezien het schilddak en het vermoedelijk centrale schouwkanaal. De dakkapellen duiden dan wel weer op de mogelijkheid van kamers. Er diende alleszins voldoende overnachtingsplaats te zijn voor bezoekers ed.

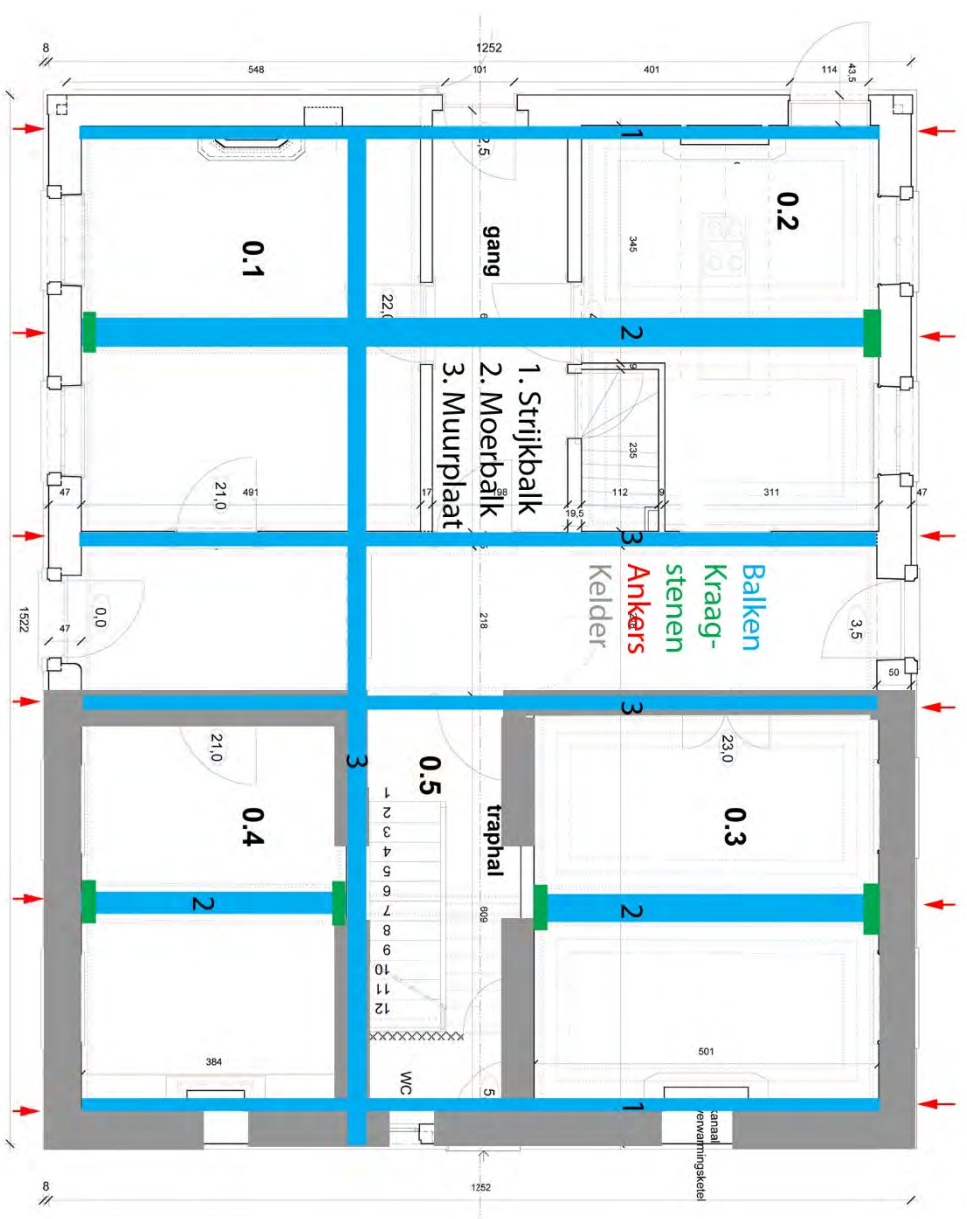
FIGUR 13: VERMODELIJKE INDELING VAN DE GELUKVLOERSE VERDIEPING IN 1733. DE VOORNAAMSTE CIRCULATIE IS AANGEGEVEN MET GELE PULEN, TER HOOGTE VAN DE DWAARSANGANG IS EVENEENS CIRCULATIE MOGELIJK, DOCH DIT VIEL NIET MEER TE ACHTERHALLEN.

FIGUR 15: RUIMTE 0.2, MOERBALK ZONDER KRAAGSTEEN.

FIGUR 14: RUIMTE 0.3, MOERBALK MET KRAAGSTEEN.

FIGUUR 17: SCHOUWMANTEL IN RUIMTE 0.3.

FIGUUR 18: HAARD IN RUIMTE 0.2

2.4 Circa 1757

Relatief kort na de verbouwingen van 1733 hebben er nieuwe werkzaamheden plaatsgevonden, waarbij de hoekschouwen zijn verwijderd en vervangen door wandschouwen tegen de buitenwanden. Of dit allemaal gelijktijdig gebeurde is niet duidelijk, maar wel aannemelijk. De muurschilderingen zijn in ruimte 0.2 en 0.3 dan ook bijgeretouchéerd en doorgetrokken op de vrijgekomen hoeken. In alle ruimtes is ook het lijstwerk bijgewerkt op het plafond.

Allicht ging dit gepaard met het vervangen van het schilddak door een zadeldak vermits vier nieuwe schouwkanalen moesten worden voorzien aan de korte zijdes van het pand.* Hierdoor ontstond meer en beter benutbare ruimte op de verdieping.

In ruimte 0.1 bevindt de schouw zich nu centraal tegen de buitenwand, het is dan ook zeer aannemelijk dat men eveneens in die fase de ruimte naar haar huidige afmetingen heeft gebracht/vergroot, waarbij de plafondschildering werd overschilderd.

Deze werkzaamheden moeten gezien de muurschilderingen en de stijl van de schouwen nog ruim in de 18de eeuw hebben plaatsgevonden, waarbij de datum van 1757 naar voren komt. Pastoor Jan-Baptist Van den Daele is een zeer welstellend man die toen diverse werkzaamheden heeft laten uitvoeren en zijn comfort heeft verhoogd door in de pastorie een "caemer" gemaakt op den solder, veranderen van mijn caemer, de blaffuren die aan de vensters zijn".† Het is een verbouwing die zeer snel op de vorige bouwphase heeft plaatsgevonden, maar het veranderen van de schouwkanalen zorgde evenwel voor meer ruimte voor de "caemer op den solder". Helaas is niet geweten is wat hij bedoelde met zijn kamer...

2.5 2de helft 18de eeuw-1ste helft 19de eeuw

Eigens tussen 1757 en 1841 hebben er verdere verbouwingen aan het pand plaatsgevonden, de exacte dateringen hiervan zijn er niet. Wel is op kadastrale plannen zichtbaar dat er aanbouwen zijn toegevoegd aan de pastorie, opnieuw een uitbreiding voor meer comfort en functionaliteit. Deze uitbreidingen gingen gepaard met wijzigingen in het interieur, al dan niet in één fase.

Aan de hand van de afwerkingslagen, bouwsporen en een grondplan van 1849 kan een reconstructie gemaakt worden van de wijzigingen die hebben plaatsgevonden. Voor 1841, bij de uitgave van de atlas der buurtwegen, zijn er annexen tegen de pastorie aangebouwd. In ruimte 0.2 is in de westelijke hoek een deur geconstrueerd die toegang tot de aanbouw geeft.

* Het is niet geweten wanneer dit heeft plaatsgevonden.

† (Ridder, de CURE van Meuzegem deel 9, 2014)

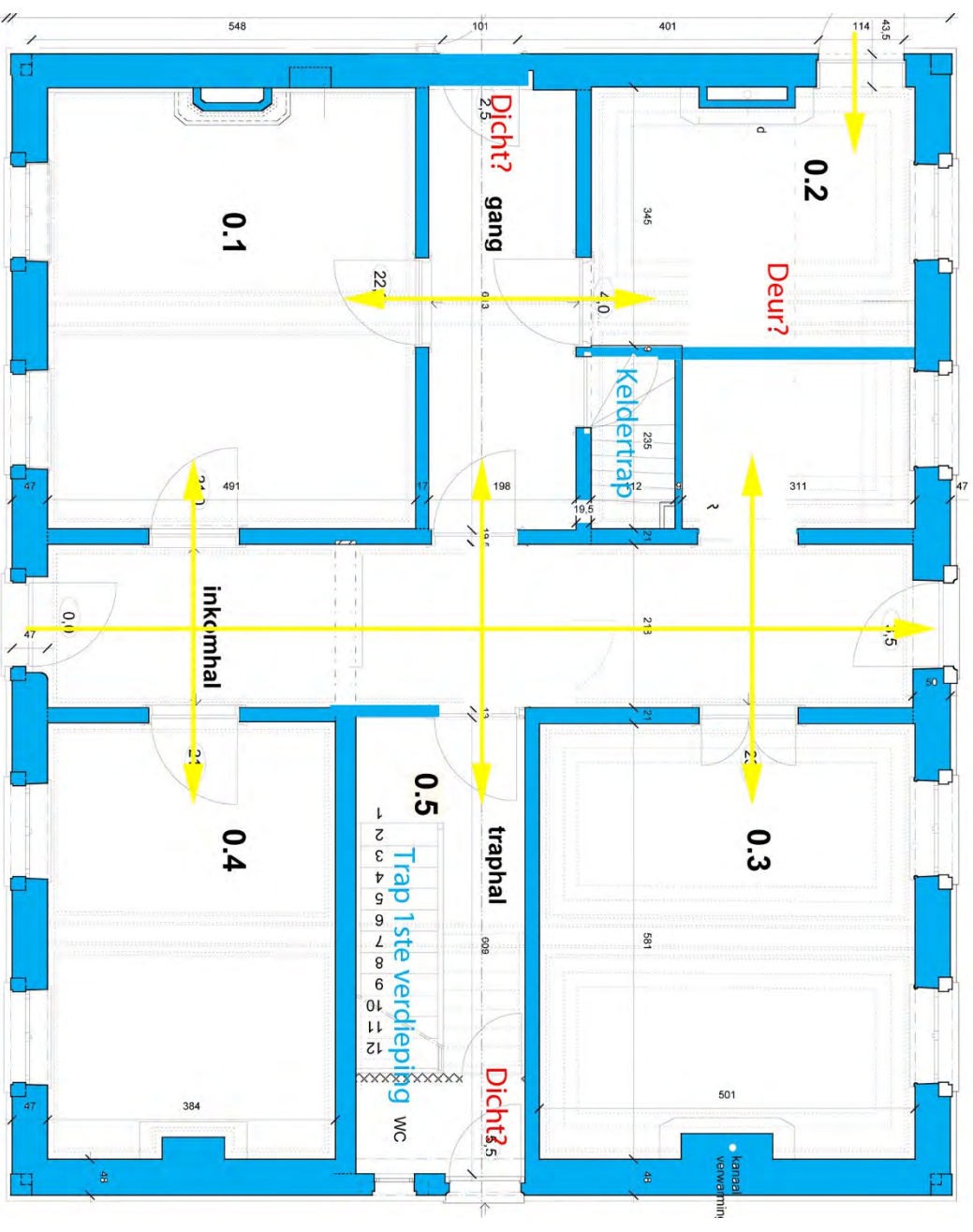
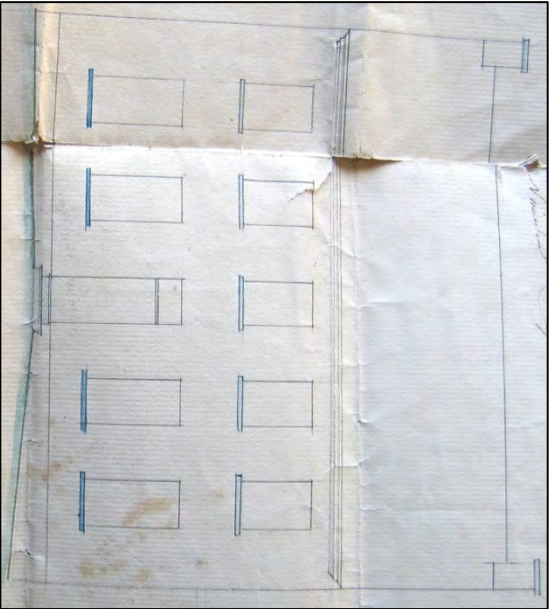
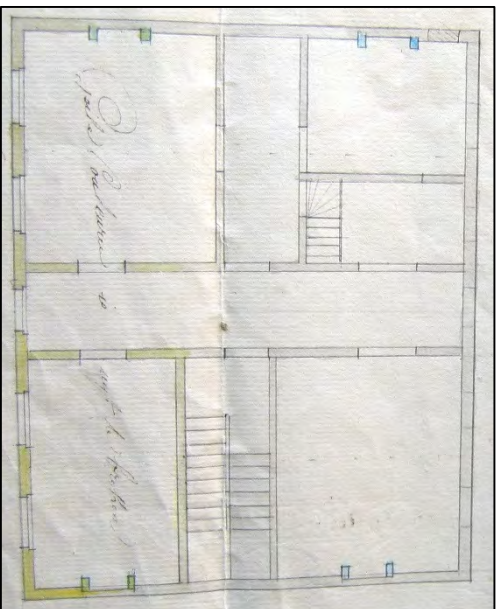
De centrale hal geeft langs weerszijden uit in drie ruimtes, waarbij de deuren steeds recht tegenover elkaar staan, waardoor de deuropeningen niet centraal in de ruimtes staan. De ruimtes links van de hal zijn eveneens met elkaar verbonden, waarbij de deur van ruimte 0.2 verschoven is om plaats te maken voor de kelderdeur. Ook hier staan de deuren tegenover elkaar.

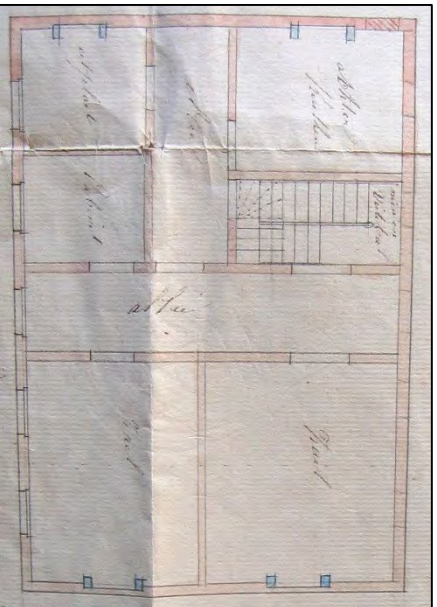
De trap naar de kelder is aanwezig, de aanbouw en kast rondom deze trap toont evenwel dat deze in verschillende fasen is opgetrokken.* In het verlengde van deze kast is een noordoost georiënteerde wand geplaatst die de ruimte in twee scheidt, waarbij het noordelijke travée kleiner is. De noordelijke ruimte bevat volgens de plannen nog een doorgang naar de gang, mogelijk ook een doorgang naar de westelijke ruimte.

In de middelste ruimte rechts van de gang is de (huidige?) trap naar de 1ste verdieping, de raamopeningen (nu deur en raam) staan niet aangeduid op de plannen.

De vensteropeningen waren nog niet gewijzigd van grote, op de niet uitgevoerde plannen voor een nieuwe voorgevel staan deze nog steeds even hoog als het bovenlicht, ook de bouwsporen en types mortel in ruimte 0.2 bevestigen dit. Op het moment van deze verbouwingen was de bruine plint in ruimte 0.1 en 0.2 zichtbaar, bij het verbouwen is de muurschildering in ruimte 0.2 een eerste maal overschilderd, hetzelfde geldt vermoedelijk voor alle andere ruimtes. Aangezien dit in ruimte 0.2 slechts de vierde overschildering van de plintzone betreft, wordt er vermoed dat deze ingreep eind 18de eeuw tot begin 19de eeuw heeft plaatsgevonden. Gezien deze verbouwingen getuigen van voldoende fondsen én de wanden van ruimte 0.2 circa 20 maal overschilderd zijn tot de volgende verbouwing (midden 19de eeuw) plaatsvond, is een datering eind 18de eeuw eerder aan de orde, voor de Franse revolutie en de daaruit voortvloeiende afschaffing van de tienden.

* Zie ook paragraaf 3.2.3.2 op p. 46.

FIGUUR 22: NIET UITGEVOERD NIEUW GRONDPLAN VOOR DE GELIJKVLOERSE VERDIEPING.

FIGUUR 23: ATLAS DER BUURTWEGEN 1841, ONGEWIJZIGD IN 1847.
© G.S. VLAAMSBRABANT.BE

2.6 Circa 1849

Een volgende ingrijpende verbouwing heeft vermoedelijk kort na 1849 plaatsgevonden, voor 1972 (restant krantenpapier) en vermoedelijk ook voor 1860, toen de kerk vernieuwd werd en de kerfabriek schulden had.

Zoals bij de voorgaande verbouwingsfase vermeld zijn er in 1849 plannen getekend voor een vergaande verbouwing die niet uitgevoerd zijn, vermoedelijk wegens te duur. Het is dan ook aannemelijk dat de plannen aangepast zijn naar het budget waarbij wel de dringende verbouwingen zijn uitgevoerd. Deze verbouwingen behelsden:

- In de voor- en achtergevel zijn de vensteropeningen aangepast (kleiner gemaakt door toevoeging van nieuwe boven- en onderdorpel in arduinstein en opgeschoven in de gevel) en voorzien van nieuw schrijnwerk. In de vier ruimtes van het gelijkvloers zijn invullingen zichtbaar.
- De dubbele deuropening van ruimte 0.2 werd dichtgemetseld en een blinde deur werd geplaatst langs de zijde van de gang. De deur van ruimte 0.3 is gelijktijdig vervangen.
- Nieuwe tegelvloer in ruimte 0.2.
- De plintzone van ruimte 0.2 met uitzondering van de noordoostwand is (gedeeltelijk) gedecapeerd en opnieuw bepleisterd. Ook aan de kast rond de keldertap hebben er werkzaamheden plaatsgevonden. De bovenzijde van de kast was nog niet dichtgetimmerd.
- De plintzones van de gang en traphal zijn opnieuw bepleisterd, over de bovenliggende zones is geen informatie meer bekend.
- Het vloerniveau is verhoogd in ruimte 0.3, vermoedelijk ook in 0.4 en 0.1. In 0.3 kwam een nieuwe houten schouwmantel voorzien met een marmerimitatie. Deze is in een later stadium heromen met een andere tekening en coloriet. Bij het verhogen van het vloerniveau zijn de drempels en het schrijnwerk van de deuren aangepast.
- In de gang werd een plintschildering aangebracht, een imitatie marmeren lambrisering. In de traphal werd eveneens een plintzone beschilderd.* In ruimte 0.3 werd de muurschildering een eerste maal overschilderd, deze van ruimte 0.2 was al ettelijke malen overschilderd en tweemaal behangen.
- De annexen waren vermoedelijk reeds aanwezig, deze zijn reeds zichtbaar op kaarten vanaf 1847.[†] Het betreft twee lange smalle aanbouwen evenwijdig met de voorgevel en een kleinere in de westhoek tegen de zijgevel. Deze laatste was mogelijks reeds aanwezig bij de verbouwing van eind 18de eeuw.

* Zie hoofdstuk 6.5. Gang

[†] Zie Bijlage 1: kaarten

3 Onderzoek en behandeling per ruimte

3.1 Ruimte 0.1

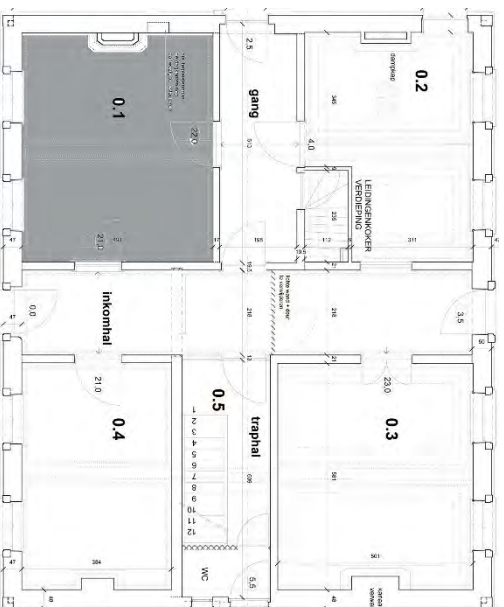
3.1.1 Inleiding

De opdracht behelsde oorspronkelijk het conserveren van de decoratief beschilderde plintzone en het restaureren/reconstrueren van de schouwboezem. Naar aanleiding van de restauratie is er bijkomend onderzoek verricht naar de schouwboezem, de plafondschildering die inmiddels door de aannemer van lot 1 was ontdekt en de plintschilderingen. In dit hoofdstuk wordt de beschrijving en de materiaaltechnische opbouw weergegeven in hoeverre onderzocht, vervolgens komt de conservatie/restauratie aan bod. Gezien de fragmentarische overlevering van deze decoraties werd geopteerd om deze te conserveren zodat zij overschilderd konden worden.

3.1.2 Beknopte beschrijving

Het gaat om een hoekkamer gelegen in het zuiden van de pastorie op de gelijkvloerse verdieping met twee vensteropeningen in de zuidoostwand met daarin twee 19de-eeuwse houten empire vleugelvensters met vast bovenlicht en raamvleugels in drie verdeeld met houten roeden. Twee houten 18de-eeuwse driepaneeldeuren bevinden zich centraal in de noordwestelijke wand en in de noordoostelijke wand naar de gang toe. Dezelfde deur wordt ook aangetroffen in de gang naar de tegenoverliggende ruimte 0.4, alsook in ruimte 0.2 en naar de traphal (0.5). Centraal tegen de zuidwestelijke wand is een schouw aanwezig, de haard is opgemetseld in paapse steentjes en afgewerkt met een houten schouwmantel gedecoreerd met een marmerinitatie.

De wanden zijn bepleisterd met kalkmortel(s) en bevatten nog restanten van plintschilderingen. Het plafond is gescheiden door een moerbalk met een weinig geprofileerde lijsten langs de onderzijde. Tegen de zuidoostwand is een console zichtbaar, tegen de noordwestwand niet, daar liep de balk door tot aan de andere gevel. Ook de twee plafondvelden zijn voorzien van eenvoudig lijstwerk en een kooflijst, waarbij deze laatste de contouren van het schouwkanaal volgde. Het stucwerk op het plafond dateert van 1733, de schouw dateert vermoedelijk van rond 1757, toen de ruimte uitgebreid werd naar het westen en de schouw in de ruimte geïntroduceerd werd. De vormtaal van de schouwboezem is evenwel zeer afwijkend van deze van ruimte 0.3. Bijgevolg kan niet uitgesloten worden dat het stucwerk van een latere periode dateert. Het lijstwerk van het plafond werd doorgetrokken. Het plafond was voorzien van een schildering, daterend van voor de verbouwing van 1757. De vloer is bij aanvang van de werken voorzien van chape, voor aanvang van de werkzaamheden was hier een zwevende plankenvloer aanwezig.

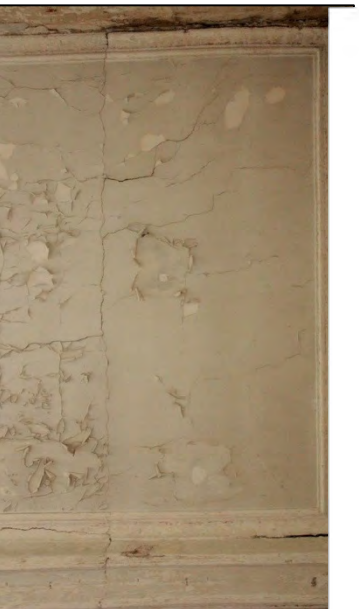
FIGUUR 24: ZUIDELIJKE HOEKKAMER VAN DE GEELIJKVLOERSE VERDIEPING.

FIGUUR 25: ZICHT VANUIT DE NOORDHOEK OP DE RUIMTE.

FIGUUR 26: DECORATIEVE PLINT RECHTS NAAST SCHOUW, ONDER DE WANDNIS. (1) DE SCHOUW IS KOUDE TEGEN DE BUITENWAND AANGEMETSELD. (2) DEZE DECORATIEVE PLINT IS ENKEL AANWEZIG OP DE WANDEN DIE IN 1733 TOT DEZE RUIMTE BEHOORDEN EN NIET OP DE WANDEN NA DE UITBREIDING. (3) DIT VERGROTEN VAN DE RUIMTE HEEFT EEN DUIDELIJKE BOUWNAAD ACHTERGELATEN.

FIGUUR 27: OP HET PLAFONDVELD IS DUIDELIJK EEN ONDERSCHIED ZICHTBAAR TUSSEN HET ORIGINIELE PLAFONDVELD (ONDERAAN) EN HET LATER AANGEZETTE (BOVENAAN). OP DE ABBEELDING IS ONDER DE HORIZONTALE BARST EEN NETWERK VAN AFSCHILFERING ZICHTBAAR, HIER HEBBEN DE OUDERE VERLAGEN VOOR SPANNING GEZORGD.

3.1.3 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie

De ruimte draagt meerdere zichtbare sporen van haar bouwevolutie. Deze zijn zichtbaar op meerdere niveaus, van de drager (baksteen), tot de picturale laag. De twee vensteropeningen in de zuidoostelijke wand zijn ietwat verschoven in de wand en veranderd van afmetingen, waarbij de bovenzijde van het venster verlaagd is. Deze veranderingen zijn zichtbaar in de gevel als bouwsporen, hoewel ze grotendeels verborgen worden door de platabanden. In het interieur is het zichtbaar aan de mortel, die verschillend is dan de originele alsook vaak boven niveau ligt.

De aftekening van het vergroten van de ruimte is zichtbaar in de aftekening in het plafond alsook in de wanden. Zowel qua barstvorming als in afschilfering van de verflagen en de verschillen in bepleistering. Deze vergroting heeft plaatsgevonden na de plafondschildering en de bruine plint, maar voor het aanbrengen van de groene plint. De zuidwestwand toont centraal een schouw, koud verbonden met de achterwand, deze schouw is er later tegenaan gemetseld. Ten westen van deze schouw is een kleine nis in de wand zichtbaar, volgens eerder uitgevoerd onderzoek zou deze nis geconstrueerd zijn bij het optrekken van de gevel.^{*} Het vergroten van de ruimte naar het noordwesten toe heeft meerdere bouwsporen achtergelaten. Op niveau van de drager zijn de verschillen zichtbaar in het formaat baksteen van de noordwestwand, waarbij ter hoogte van de verwijderde wand in de zuidwest en noordoostwand een bouwnaad aanwezig is. Ook de gebruikte mortel is anders alsook is er een aftekening door de barstvorming. Op het niveau van de picturale laag is zichtbaar dat enkel de vierde decoratieve plint aanwezig is op de huidige noordwestwand. Ook op het plafond is een duidelijke aftekening zichtbaar, het lijstwerk is doorgetrokken, doch door barstvorming is zichtbaar waar het aangezette stuk zich bevindt. Ook schilfert de picturale laag aanzienlijk minder af op het nieuwe gedeelte. Aan de hand van de picturale lagen is het onderscheid eveneens te maken. Op de picturale lagen wordt er verder in dit dossier ingegaan.

In de noordelijke hoek van de oorspronkelijke ruimte was een hoekschouw aanwezig, ook deze tekent zich nog af op het plafond en in mindere mate op de wand. De huidige schouw is tegen de zuidwestelijke wand aan gemetseld, ook het lijstwerk van het plafond was hier aangepast.

^{*} (Gantois, 2010), p. 70. verslag Studiebureau Monumentenzorg bvba van 02.02.2010.

3.1.4 Documentering van de schouw

FIGUR 30: TOESTAND 2010. FOTO GISELE GANTOIS.

FIGUR 30: TOESTAND 2014.

FIGUR 30: DETAIL ORNAMENT

FIGUUR 34: RESTANTEN VAN HET LUSTWERK VAN HET PLAFOND EN DE KOEFELUST RONDOM DE SCHOUWBOEZEM.

FIGUUR 34: RESTANTEN VAN DE ORNAMENTIEK VAN DE SCHOUW, BOVENSTUK ZIJPANEEL.

FIGUUR 34: RESTANTEN VAN DE ORNAMENTIEK VAN DE SCHOUW.

FIGUUR 34: TOESTAND VAN DE AANSLUITING VAN DE SCHOUW MET HET PLAFOND VOOR AFNAME VAN DE ORNAMEENTEN, FOTO GISELE GANTOIS, 2010.

FIGUUR 35: PLINTSCHILDeringen IN ZONE 2, MET DE LAGE ZWARTE KLOOSTERPLINT (I), DE BRUINE PLINT (III) EN IN DE LINKERBOVENHOEK DE GROENE (IV) PLINT. KLEINE VRIJLEGGINGEN NAAR DE BLAUWE (II) PLINT.

3.1.5 Beschrijving van de plintschilderingen

In ruimte 0.1 bleven er fragmenten van decoratieve plintschilderingen bewaard. Het betreffen hier restanten van drie verschillende decoraties, dewelke opeenvolgend werden aangebracht. De opzet van de drie decoraties is zeer gelijkend. Het betreffen steeds plinten met panelen die voorzien zijn van kwarthol ingesnoerde hoeken. Wat steeds verschilt zijn de aangewende kleuren en de groottes en hoogtes van de plinten. Het betreft één lage kloosterplint en drie paneelimitaties, waarbij enkel de laatste – fase IV – dateert van na het vergroten van de ruimte en het verhogen van het vloerniveau.

Er werden zes zones gedefinieerd waarin één of meerdere plintschilderingen voorkwamen, deze zijn aangeduid op het hiernaar gelegen grondplan. Iedere plintschildering werd genummerd, waarbij I de kloosterplint en IV de recentste groene paneelimitatie betreft. De plintschilderingen worden chronologisch beschreven, hun conditerapport alsook de uitgevoerde conservatiehandelingen staan in een volgend hoofdstuk weergegeven.

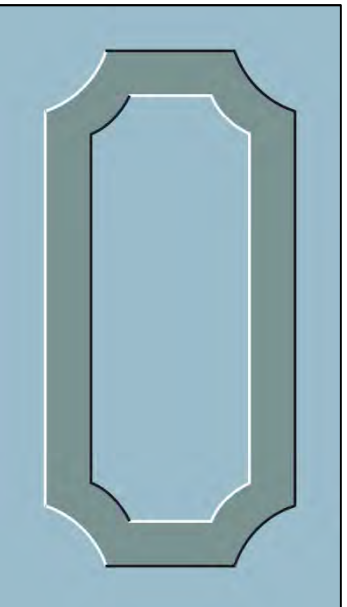
3.1.5.1 Plintschildering I

Lage zwarte kloosterplint op witte kalkverf. Ze komt ook terug in ruimte 0.4 en dateert van voor de vergroting van de ruimte.

3.1.5.2 Plintschildering II

De oudste paneelimitatie als plintschildering in deze ruimte betreft een plint in blauwe tinten. Zowel de omlijsting en het kwartrond ingesnoerde kussen zijn blauw geschilderd, de eveneens ingesnoerde bossing is blauwgroen. Met zwarte en lichtbeige contourlijnen werd schaduwwerking gecreëerd. Door de slechte bewaringstoestand zijn de kleuren niet meetbaar. Gezien het kleuren pallet valt het niet uit te sluiten dat deze plintschildering uit dezelfde fase als de plafondschildering dateert.

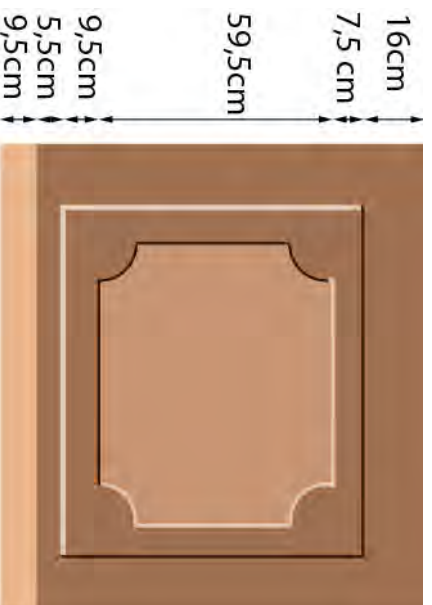
- Zone 2: plaatselijk aanwezig onder plintschildering III, niet verder vrijgelegd om geen schade te maken.
- Zone 3 en 4: kleine fragmenten
- Zone 5: relatief goed bewaard fragment, start op 53 cm hoogte en het fragment is ca. 58x45cm.

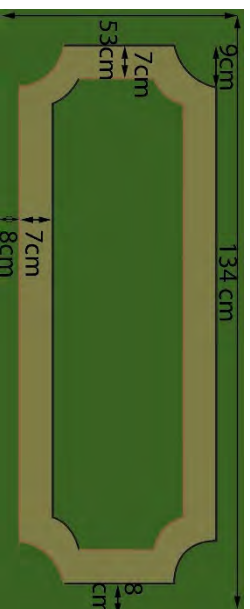
FIGUUR 36: RECONSTRUCTIETEKENING BLAUWE PLINTSCHILDERING.

FIGUUR 37: RESTANTEN VAN DE BLAUWE PLINTSCHILDERING IN ZONE 5.

FIGUUR 38: RECONSTRUCTIETEKENING PANEELSCHILDERING III, AFMETINGEN AFKOMSTIG VAN RUIMTE 0.2.

FIGUUR 39: RECONSTRUCTIETEKENING VAN PLINTSCHILDERING IV.

FIGUUR 40: PLINTSCHILDERING IV IN ZONE 1 NA CONSERVATIE.

3.1.5.3 Plinthschildering III

Een imitatie paneellambrisering uitgevoerd in olieverf in bruintinten. De plint is bruin (NCS S 4030-Y30R), met een lichtbruin (NCS S 2030-Y30R) kussen. Met donkerbruine (NCS S 8010-Y70R) en lichtbeige (NCS S 2020-Y20R) lijnen (ca. 9mm dik) werd een schaduweffect gecreëerd. Het kussen is kwatrond ingesnoerd.

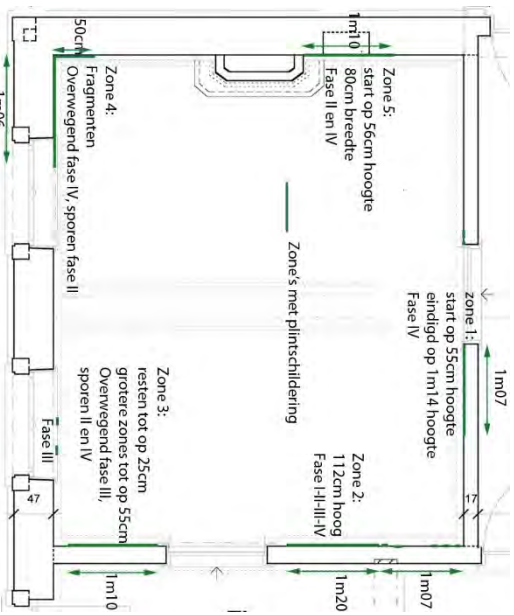
- Zone 2: een bewaard fragment van ca. 1m² groot, tot 1m12 hoogte, gedeeltelijk overschilderd door de opmerkelijk kleinere groene plinthschildering van de volgende fase.
- Zone 3: Restanten aanwezig in de lagere zones.
- Kleine restanten onder het linker venster.

3.1.5.4 Plinthschildering IV

Eerste fase op de wand die dateert van het vergroten van de ruimte, dus van ten vroegste de 2de helft van de 18de eeuw. Het betreft een groene plinthschildering in olieverf, een imitatie kwatrond ingesnoerd paneellambrisering met bossing. De paneelomlijsting en het kussen zijn groen (NCS S 5020-G50Y/5020-G70Y). De bossing is kakigroen (NCS S 4020-G90Y) met kwatrond ingesnoerde hoeken. Met afwisselende omlijning in zwart (NCS S 8500-N) en bruin (NCS 5020-Y30R) is een schaduweffect bekomen. Op de reconstructietekening zijn de afmetingen van de plinthschildering in zone 1 opgenomen, deze zijn licht afwijkend per paneel, alsook varieert de lengte van het paneel afhankelijk van het te vullen wandvlak.

Deze plinthschildering is rondom rond in de kamer terug te vinden en hoewel incompleet behoort deze tot de beter bewaarde plinten van deze kamer.

- Zone 1: Start op 55cm hoogte en eindigt op 1m14 hoogte Het linker en rechter eind van het paneel bleven bewaard, een deel van het middenveld ontbreekt. De rechte afleiding aan de rechterzijde toont aan dat de decoratie daar opvield. Mogelijks bevond zich in deze hoek een (vast) meubelstuk.
- Zone 2: een fragment van ongeveer 45x25cm groot, bevindt zich in de linkerbovenhoek van een bruine plint (plinthschildering III).
- Zone 3: Restanten in de lage plintzone.
- Zone 4: Grote en kleine restanten in de hoek van de kamer.
- Zone 5: Kleinere restanten.

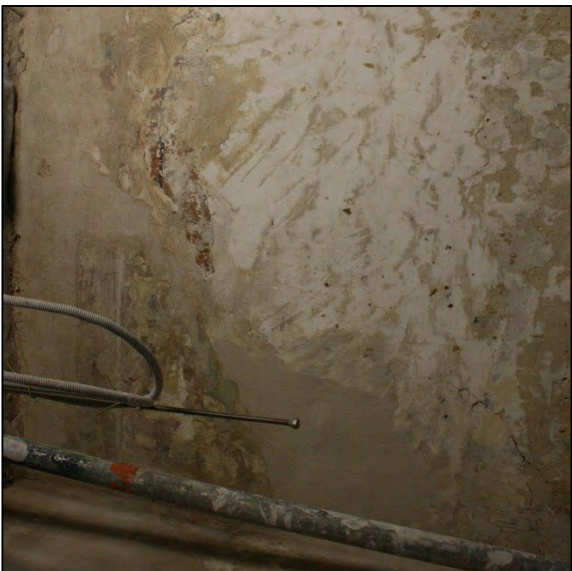
FIGUUR 46: AANDUIDING VAN DE VERSCHILLENDE ZONES MET PLINTSCHILDeringen IN DE RUIMTE.

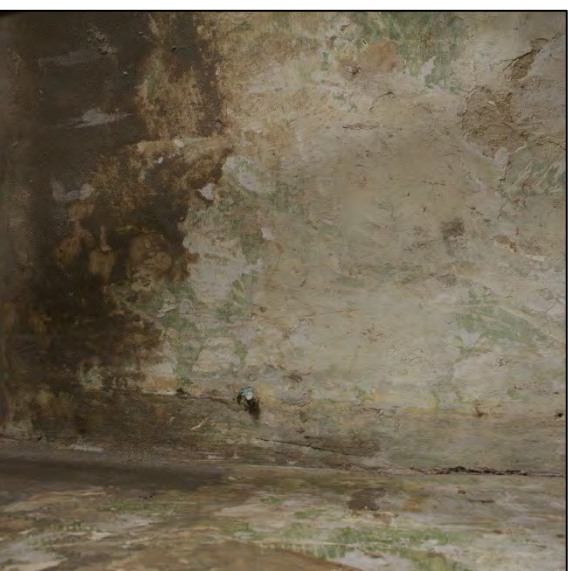
FIGUUR 45: ZONE 1

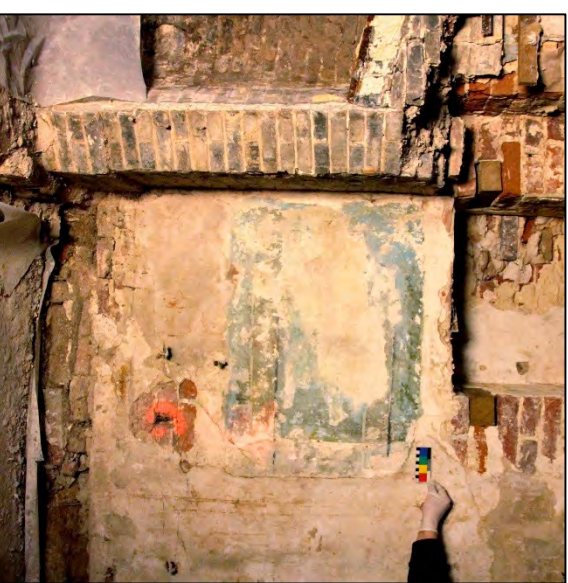
FIGUUR 44: ZONE 2

FIGUUR 42: ZONE 3

FIGUUR 43: ZONE 4

FIGUUR 41: ZONE 5

3.1.6 De plafondschildering

Bij werken in het kader van lot 1 werden op het plafond van ruimte 0.1 onverwacht nog restanten van schilderijen gevonden. De daar op volgende door Renotec vrijgelegde proefvlakken van het plafond zijn beperkt in het kader van lot 2 verder vrijgelegd alsook zijn er andere sonderingen uitgevoerd. Dit ter onderzoek naar materiaal en techniek, alsook naar schadebeeld en naar rendement en haalbaarheid van vrijlegging.

3.1.6.1 Opbouw

Op een rinkelattenstructuur is een bruine kalkmortel aangebracht met wapening van dierlijke haren en met een dunne witte top laag, eerder fijn afgewerkt. Vervolgens is de plafondschildering met een stijfselijn (?) aangebracht, in blauwe tinten met planten- en bloemenranken in donkerblauw en rood. Ook het lijstwerk van het plafond toont schakeringen (?) in blauwe verf van hetzelfde type.

Een eerste overschildering – of eerder plaatselijke retouche – betreft een dunne, plaatselijk laserende bruin-beige verf, mogelijk met donkerdere bruine toetsen. Deze verf kent een betere vochtresistentie dan de onderliggende en is schijnbaar aangebracht nadat de plafondschildering reeds slijtage en schade vertoonde. Verder onderzoek zou kunnen uitwijzen of deze verflaag dateert van voor of na het verwijderen van de hoekschouw. Hierna is het plafond afgewassen en opgeschuurd en meerdere malen overschilderd. De volgende overschildering betreft een poederige kalkverf. De laatste overschildering betreft een dispersieverf die afschilfert tot op de gezondere kalkverf.

3.1.6.2 Onderzoekresultaten en testen

Vrijleggingen en testen aan de randen van het proefvlak van Renotec tegen de moerbalk aan tonen aan dat de bruine overschildering/retouche zich ook hier laserend over de schildering heen aanwezig was. Deze verflaag valt te verwijderen waar de ondergrond (plafondschildering) in goede staat is en niet te dik is aangebracht. Waar de plafondschildering reeds verder beschadigd is, hecht de overschildering/retouche beter aan de drager (kalkmortel) alsook is deze dikker aangebracht en moeilijker vrij te leggen. Een aansluitende proefvrijlegging gaf een rendement van 1u/dm² aan, waarbij de schade minder was, doch nog steeds te grote hoeveelheid aan schade.

Testen met vocht gaven aan dat de plafondschildering hieraan gevoelig is, waarbij er pigmentverlies optreedt. De overschildering/retouche daarentegen kent een grotere vochtresistentie. De eerste overschildering met kalkverf verweekt door vocht en is eenvoudiger te verwijderen, doch deze techniek kan niet aangewend worden daar de onderliggende toestand niet gekend is (al dan niet aanwezigheid van retouche/overschildering). Testen met solventen gaven geen verdere verbetering voor het vrijlegproces. Het bevochtigen van de vrijgelegde muurschildering doorheen Japans papier (verveelen) laat de schildering krachtiger uitkomen met intensere kleuren. Ook wordt hierdoor duidelijk dat de fijne bruinbeige laag wel degelijk een overschildering/retouche is en dat de verflaag zeer ongelijmatig is aangebracht. Een tweede proefvrijlegging

FIGUUR 47: GROTERE VRIJLEGGING OP HET PLAFOND, UITGEVOERD DOOR DE AANNEMER VAN LOT 1. DE LICHTBLAUWE FASE MET GESCHILDERDE ROOS IS DE OUDSTE FASE, DE BEIGE BRUINE ACCENTEN BOVENAAN ZIJN EEN LATERE FASE/RETOUCHE.

FIGUUR 49: DETAIL VAN DE ROOS.

FIGUUR 49: GEDEELTELIJK VRIJGELEGDE ROOS, IN DE LINKER BOVENHOEK DE STAPPEN VAN VRIJLEGGING, MET ONDERAAN LIJMVERVERFEN, DAARBOVEN KALKVERFEN; DE DISPERSIEVERFEN ZIJN REEDS VERWIDDERD.

van 1dm² naar de bruinbeige verflaag (overschildering/retouche) geeft minder schade aan de schildering en een rendement van 3dm²/uur, waarbij wel de opmerking gemaakt dient te worden dat deze vrijlegging is uitgevoerd op een zone waar deze laag eerder dik en zeer gelijkmatig is aangebracht.

FIGUUR 50: GROTERE VRIJLEGGING MEER CENTRAAL OP HET PLAFOND.

FIGUUR 52: DETAIL VAN DE BRUINGRIJZE RETOUCHES/OVERSCHILDERINGEN AANWEZIG OP HET OPERVAK.

FIGUUR 51: BIJ HET SCHILDERKLAAR MAKEN VAN HET PLAFOND DOOR RENOTEC KOMT PLAATSELIJK DE PLAFONDSCHILDERING ZICHTBAAR EN BESCHADIGD. DE ORIGINELEKLEURSTELLING KAN OP DEZE WIJZE WEL AFGELEZEN WORDEN.

3.1.7 Behandelingsvoorstel

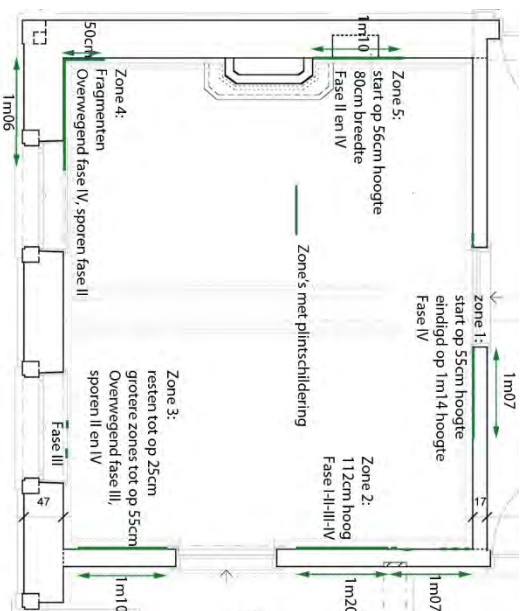
Voor de **plinten** is het bestek gevolgd: conserveren en afdekken, waarna de wanden door de aannemer van lot 1 volgens het bestek afgewerkt kunnen worden. Hierbij is wel enige voorzichtigheid geboden ter hoogte van de plinthschilderingen (zie plan).

De beperkte vrijleggingen op het **plafond** zijn gedocumenteerd en afgedekt met Japans papier. Het plafond kan verder eveneens door aannemer van lot 1 afgewerkt worden volgens bestek:

- Schilderklaar maken: de afbladderende synthetische verf lagen dienen verwijderd te worden, dit gaat het best met paletmes of scalpel, wel mag er niet tot aan de muurschildering gestoken worden.
- Aanbrengen vles en overschilderen. Er is niet geweten welk vles, welke lijm en welke verf uiteindelijk werden toegepast hier.

De ornamenten van de **schouwmantel** die bij eerdere interventies al waren gedemonteerd waren in tussenijd in kisten opgeborgen. Bij uitstalling en samenstelling van de brokstukken bleek duidelijk dat er in plaats van restauratie eerder een reconstructie van het geheel gemaakt zou moeten worden. Nauwkeurige analyse van de ornamenten wees verder op het gebruik van gips en het betrof dus serieel gietwerk.

In samenspraak met alle betrokken personen is er besloten de schouw effen te bepleisteren en de zo vrijgekomen budgetten aan het onderzoek van de schilderingen op het plafond van deze ruimte en aan de restauratie van ruimte 0.2 te besteden waar meer beschilderingen werden aangetroffen die voorheen als verloren werden beschouwd. De kooftijst zoals elders aanwezig in de ruimte werd wel gereconstrueerd (uitgevoerd door de aannemer van lot 1).

FIGUUR 53: GROENE PLINT TIJDENS HET VRIJLEGGEN EN REINIGEN.

3.1.8 De behandeling

Na inventarisatie van de wanden zijn de resterende plintschildering ontstoet en met een licht vochtige zuigblokspons gereinigd. Loszittende overschilderingen zonder waarde zijn mechanisch verwijderd. Waar de picturale laag deadhesie van de drager vertoont of deadhesie tussen de onderliggende lagen is er gefixeerd door middel van injectie. Het oppervlak wordt voorzien van een facing van Japans papier aangebracht met tylose MH300 1,5m%. Hierna wordt er achter de loszittend schilder voorbevochtigd met water/ethanol 1/1 door middel van injectie waarbij eveneens het vuil achter de schilder wordt verwijderd. Het uiteindelijke fixeren gebeurt dmv injectie van Culminal MHPC20000 1m% in gedemineriseerd water/ethanol 1 op 1 in gewichtsdel, waarna de schilder aangedrukt wordt totdat het fixatief aantrekt. De facing van Japans papier wordt verwijderd en het oppervlak wordt nagereinigd.

Na conservatie van de picturale laag zijn de lacunes in de drager ingevuld om niveauverschillen weg te werken. Afhankelijk van de diepte van de lacune gebeurde dit met een enkel- of dubbellagig pleistersysteem van kalkmortels. Voor de diepere lacunes werd een mortel van vette kalk met een iets grover granulaat gebruikt dan bij de kalkmortel voor de ondiepere gedeelte die tevens als toplaat diende. De invullingen werden gezet tot op niveau van de bovenste plintschildering.

Samenstelling van de mortels bestond steeds uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce) op drie volumedelen granulaat. Voor het granulaat werd gebruik gemaakt van uitgesorteerde zanden van Pozzo Nuovo in drie verschillende fijnheden die onderling vermengd werden.

De laatste handeling die werd uitgevoerd is het aanbrengen van 3 lagen Japans papier van 11g/m² met PVA Mowilith DMC2/Tylose MH300 (2,5/2,5m% in gedemineriseerd water).

Er werd door ons niet gedocumenteerd waarmee/hoe de schilderijen nadien werden overschilderd of -pleisterd door de aannemer van lot 1.

3.2 Ruimte 0.2

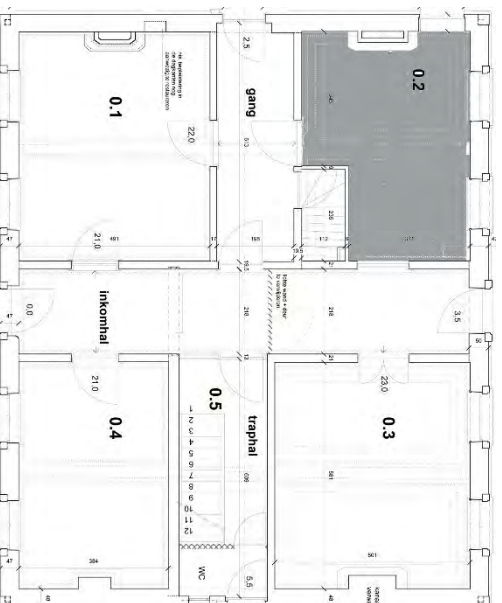
3.2.1 Inleiding

Deze ruimte was bij aanvang van de werkzaamheden bestemd als nieuwe keuken, hetgeen de restauratie-opties beïnvloede. Gezien die nieuwe functie en gezien het feit dat vermoed werd dat het aantal resterend oorspronkelijk oppervlak beperkt bleef en verniets eerder vooronderzoek een moeizame vrijlegging aantoonde was er in eerste instantie geopteerd voor conservatie van de muurschildering met representatieve vrijleggingen naargelang het rendement. Deze vrijleggingen zouden evenwel moeilijk te conserveren vallen binnen de context van een keuken. Waarschijnlijk nog in de 18de eeuw was de functie van de ruimte al eens gewijzigd van voorname ruimte naar utilitaire ruimte (vermoedelijk bijkeuken), wat geleid had tot installatie van een nieuwe toegang naar de kelder vanuit de dienstgang die aan zijde van ruimte 0.2 geïntegreerd werd in een vaste houten voorraadkast. Behoud van deze voor het pand ook waardevolle kast en keldertrap had mee bepaald dat volledige restauratie hier moeilijk zou worden.

De restauratiecampagne begon ook hier zoals voorzien met een onderzoek naar de laagopbouw van overschilderingen op de wanden en het plafond, waarbij de resultaten soms danig verschilden dan vastgesteld in eerdere vooronderzoeken. Tevens werd een niet-destructief onderzoek naar de bouwvolutie uitgevoerd alsook naar de kleurstelling van het schrijnwerk. Bij dit onderzoek van deze ruimte en de muurschilderingen in het bijzonder bleken deze veel beter bewaard en waardevoller dan aangegeven in het vooronderzoek. Het eigen onderzoek gaf aan dat bij het vrijleggen van de wanden voor de meeste delen toch een goed rendement kon worden behaald. Enkel verdere vrijlegging van de zone met chronogram, de interessantste zone waar logischwijs voorheen de meeste aandacht naartoe was gegaan, verliep inderdaad zeer moeizaam. De zone boven de vaste kast bleek zelfs goed bewaard te zijn doordat het lagenpakket van overschilderingen nooit was afgestoken en behangen geweest zoals elders wel gebeurd was. Dit maakte dat de twee meest gezonde muren op zich beschouwd niet minder in aanmerking kwamen voor restauratie dan de voornaamste ruimte 0.3.

Dankzij de goede onderlinge samenwerking en welwillendheid van de architecte, de bouwheer en van onroerend erfgoed is de restauratie van deze kamer toch verder kunnen doorgegreven worden. Er werd besloten het plafond en de noordoost (volledig) en zuidoostwand (boven kast en plintzone) vrij te leggen en te restaureren conform de richtlijnen van het bestek voor de wanden van ruimte 0.3. Voor de resterende beschikking op de noordwestwand is na die initiële restauratie van de twee wanden extra budget vrijgemaakt om ook daar de nog resterende schildering (boven plintzone en ten noorden van zuidelijk venster) te restaureren.

Hoewel tijdens de werken de bestemming van de ruimte is kon worden gewijzigd door de keuken naar ruimte 0.1 te verplaatsen, bleek het te laat voor sommige beslissingen en ingrepen. Doordat de kennis over het pand en zijn waardevolle afwerkingen slechts druppelsgewijs vervolledigd kon worden tijdens de uitvoering hadden er reeds werken plaatsgevonden zoals het introduceren van nutsleidingen doorheen de vaste kast. Deze ingreep kon niet meer ongedaan gemaakt worden.

FIGUUR 54: DE WESTELIJKE KAMER OP DE GELUKVOLOENSE VERDIEPING.

FIGUUR 55: ELEKTRICITEITSLIEDINGEN ZIJN DOOR DE WAND GETROKKEN.

FIGUUR 56: ZICHT OP DE NOORDOOSTELIJKE WAND VOÓR AANWANG VAN DE WERKEN.

FIGUUR 57: VRUILEGGING NAAR DE SCHILDERING TER HOOGE VAN DE VERWIDDERDE HOEKSCHOUW.

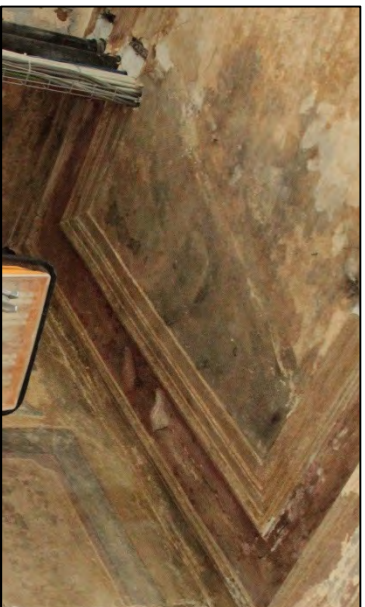
3.2.2 Beknpte beschrijving

Ruimte 0.2 is een rechthoekige kamer op de gelijkvloerse verdieping in de westhoek van de pastorie. In de noordwestwand zijn twee vensteropeningen aanwezig, niet symmetrisch tegenover de moerbalk. Deze duidelijk verbouwde vensteropeningen bevatten 19de-eeuwse houten empire vleugelvensters met vast bovenlicht en raamvleugels in drie verdeeld met houten roeden. Het zicht op de noordoostelijke wand is verstoord door meerdere ingrepen: in de 18de eeuw bevond zich hier een dubbele deuropening centraal in de wand. Deze is nu dichtgemetseld. In de oostelijke hoek was er in 1734 een schouw, nu is er een omvangrijke kast gebouwd die tevens de keldertap verbergt. Deze trap is toegankelijk via de dwarsgang en is afgeschermd met een opgeklapte deur, gemaakt van gerecupereerde stroken. Langs de keldersijde is er in de kalkwitsellagen nog een reliëfverschil waarneembaar die duidt op een onderliggende decoratie. Centraal in de zuidoostwand is een deuropening aanwezig, licht uit de haak onder de moerbalk. Het kozijn met eenvoudig lijstwerk bevat een 18de-eeuwse drie-paneeldeur, die ook aangetroffen wordt in de tegenoverliggende ruimte 0.1 en in ruimte 0.4. De oorspronkelijke deuropening zat wel centraal in de wand. Centraal tegen de zuidwestwand is een wandschouw aanwezig, met een haard opgebouwd uit zwarte paapse steentjes, overschilderd en in één fase afgewerkt met een marmerimitatie gelijk aan deze op de houten schouwmantel van ruimte 0.3. De schouwboezem is niet gedecoreerd en vlak afgewerkt met een kalkmortel. De wanden dragen zichtbaar sporen van een muurschildering, op de zuidwestelijke wand, bij een eerdere fase deels hermetsteld, zijn er slechts minime fragmenten bewaard.

De 20ste-eeuwse vloer is afgewerkt met een eenvoudig patroon van keramische tegels. Het plafond kent een gelijke indeling als in ruimte 0.1: twee plafondvelden met eenvoudige koof- en plafondlijst gescheiden door een weinig gedecoreerde moerbalk.

3.2.3 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie

Deze ruimte draagt meerdere sporen van haar bouwevolutie, doch niet alle sporen zijn even eenduidig te interpreteren. Er is evenwel getracht een chronologie van de ingrepen op te stellen en deze waar mogelijk te linken aan de bouwhistorie van het pand. Er zitten evenwel lacunes in deze evolutie alsook kunnen er interpretatiefouten aanwezig zijn. In 1734 was deze ruimte afgewerkt en beschilderd, na afronding van de volledige werken aan de pastorie werd een chronogram in het paneel boven de dubbele deuropening in de noordoostwand geschilderd. Centraal in de zuidoostwand was eveneens een deuropening aanwezig, zij het kleiner. Oorspronkelijk bevond er zich in de zuidoostelijke hoek een hoekschouw en in de noordwestelijke wand twee vensteropeningen met kruismonelen.

FIGUUR 58: Aftekening in het plafond van de verwijderde hoekschouw.

Een eerste wijziging die heeft plaatsgevonden was het verwijderen van de hoekschouw en het bouwen van een wandschouw centraal tegen de zuidwestwand; deze ingreep heeft ook in de drie andere hoekkamers plaatsgevonden. Op basis van de historische gegevens wordt vermoed dat dit al rond 1757 heeft plaatsgevonden. De muurschildering was nog zichtbaar en de lacunes in de wand en plafond zijn netjes aangevuld alsook bijgeretouchéerd. De verf op de wanden is evenwel anders verouderd, veroorzaakt door een wijziging van recept en/of gebruikte pigmenten.

Voor het einde van de 18de eeuw hebben er nog meerdere wijzigingen plaatsgevonden, waarbij uiteindelijk de muurschildering overschilderd geraakte en meerdere beschadigingen kende. Vooraleer de schildering werd overschilderd werd de plintzone evenwel driemaal overschilderd (zie verder), al kan niet uitgesloten worden dat dit voor of gelijktijdig met de veranderingen van de schouw plaatsvond.

De ruimte werd in de loop van de tweede helft van de 18de eeuw gedegradeerd, vermoedelijk tot keuken/bijkeuken. De kelder werd beter toegankelijk gemaakt door binnenhuistrap te voorzien onder ruimte 0.2 die toegang geeft tot de gang. Hiertoe hebben er meerdere verbouwingen plaatsgevonden. Om de deuropening te maken diende de bestaande deuropening in de zuidoostwand een beetje naar het zuiden opschuiven om plaats te maken voor de kelderdeur. Rondom de kelder werd een kast gemaakt/wand gezet, verschillend aan deze die nu aanwezig is. In het verlengde van deze omkasting werd naar de noordwestwand een muur opgetrokken, tussen de twee vensters. Deze wand verdeelde de ruimte in twee, het is niet geweten of er een deuropening tussen beide ruimtes aanwezig was. Tenslotte is er ten westen van de schouw een deuropening naar de annex/buiten gemaakt. Het is niet geweten in hoeverre al deze ingrepen gelijktijdig werden uitgevoerd, wel vast staat dat deze ingrepen danige schade aan de schildering hebben veroorzaakt dat deze in zijn geheel overschilderd werd. Dit overschilderen vond de eerste twee keren plaats met een gechargeerde kalkverf die meteen de oneffenheden gedeeltelijk verdoezelde.

Rond 1849 vindt een volgende grondige verbouwingscampagne met vergaande ingrepen plaats. De scheidingswand werd verwijderd, de kast rondom de keldertrap werd verbouwd tot nagenoeg haar huidige uitzicht. Uitzondering hierop is evenwel de bovenzijde van de kast, deze bleef nog ettelijke jaren open. Gelijktijdig werd de vloer vernieuwd, misschien met de huidige tegelvoer.

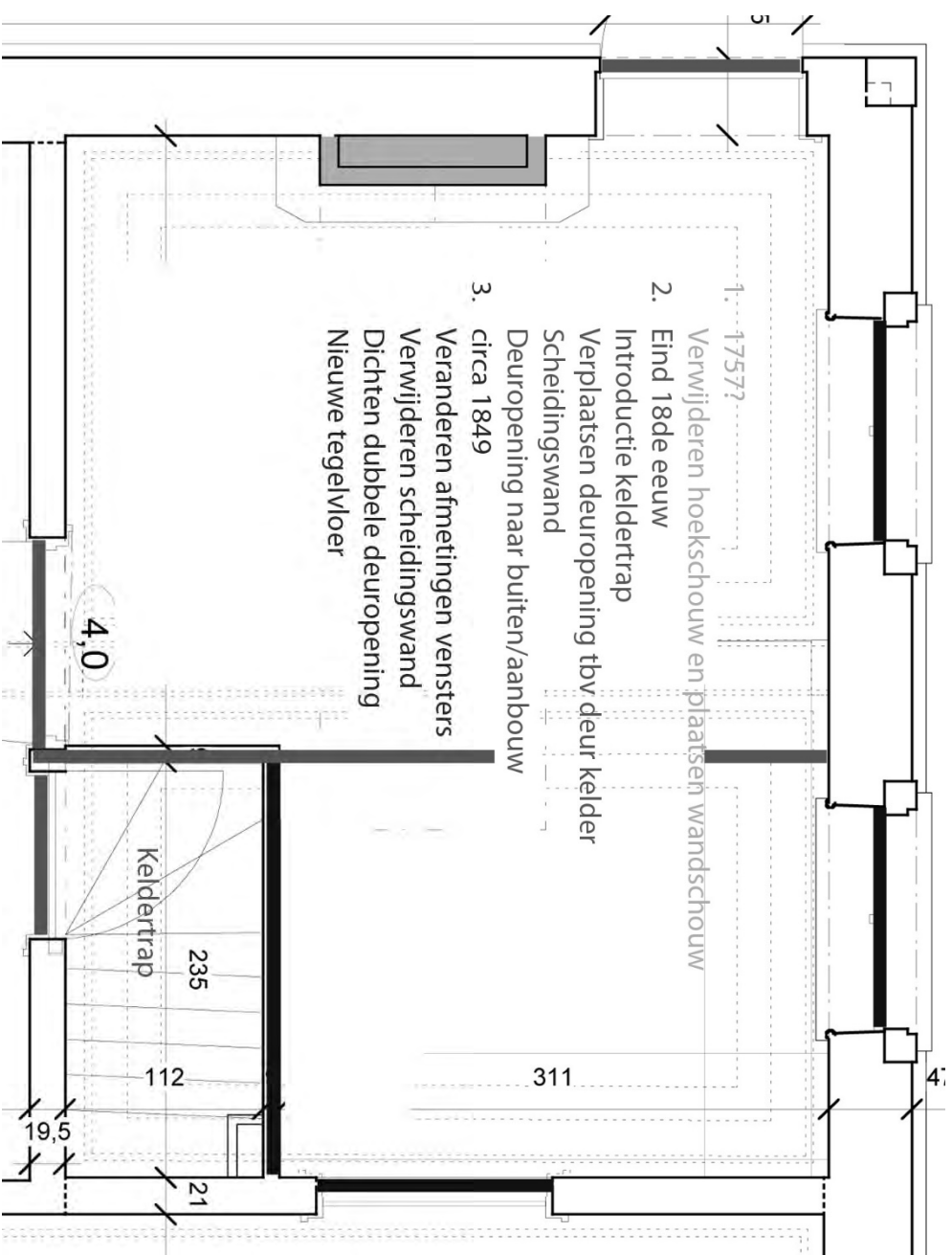
Samen met de andere vensteropeningen van de gelijkvloerse verdiepingen werden de originele kruismonelen verwijderd en veranderde de positie en afmetingen van de vensters naar de huidige. In plaats van een raamkader werd rondom de vensteropeningen een afgerond profielte op de hoeken geplaatst; dit profielte werd eveneens op de hoek van de kast aangebracht.

FIGUUR 60: BOUWSPOR VAN DE NU VERWIJDERDE WAND.

FIGUUR 59: TEN WESTEN VAN DE SCHOUW IS EEN DEUROPENING GEWAAKT.

FIGUUR 61: PLAN MET AANDUIDING VAN DE VOORNAAMSTE BOUWSPOREN.

FIGUUR 62: BRUINE PANEELIMITATIE OP DE PLINTZONE; CA 4DE AFWERKINGSFASE.

3.2.3.1 Overzicht van de afwerkingslagen op de wanden en plafond

De volledige kleurstelling is niet onderzocht; dit behoorde tot de eerder uitgevoerde onderzoeken. Gezien de lacunes in deze onderzoeken is een beperkt verkennend onderzoek uitgevoerd om de bouwevolutie te kunnen vaststellen.

Om het volledige kalkverfpakket op de wanden te kennen is er voornamelijk gekeken boven de kast, waarbij de oudste lagen geteld zijn in het kastgedeelte en vervolgens erbuiten. In totaal zijn er 39 afwerkingsfasen gedetermineerd. 36 op de wanden, 33 op het plafond en slechts een 20-tal afwerkingen op de plintzone (op de noordwestelijke wand werden er asbestplaten verwijderd wat de ontbrekende lagen kan verklaren). De eerste en laatste afwerkingen van de plint konden verbonden worden met deze op de wanden, de tussenliggende fasen kunnen niet meer achterhaald worden. De tabel hieronder is dan ook slechts een indicatie van de afwerkingslagen. Waar een datering of ingreep in de kamer bekend is, is deze in de tabel ingevoerd.

NR.	WANDEN	PLAFOND	PLINT
1734: bepleisteren en beschilderen van de ruimte met in vermoedelijk 1757 wijziging van de schouw.			
1	Muurschildering	Muurschildering	Muurschildering
2			Okér, op 1m11 een grijze boord van 11 cm.
3			Gebroken witte kalkverf
4			Decoratieve plintschildering, herneming van de bruine boord.*
Fase 2 van de bouwgeschiedenis: eind 18de eeuw werd de keldertap geïntroduceerd, de deuropening gewijzigd en een scheidingswand geplaatst. De plintzone is plaatselijk gedecapeerd tot een hoogte van 1m11.			
5	Geelbruin gechargeerde verflaag	Geelbruin gechargeerde verflaag	Geelbruin gechargeerde verflaag
6	Gele gechargeerde kalkverf	Gele gechargeerde kalkverf	Gele gechargeerde kalkverf
7	Gele gechargeerde kalkverf	Gele gechargeerde kalkverf	Gele gechargeerde kalkverf
8	Wit	Wit	Wit
9	Wit	Wit	Wit
10	Beige	Beige	Beige

* De bruine plintschildering uit de vierde fase is derde plintschildering van ruimte 0.1. In de kamer is deze plint zeer slecht bewaard, in de keldertap zeer goed, daar is de plint enkel met kalk- en lijmverven overschilderd. De plint is grotendeels vrijgelegd om een goed beeld van de decoratie te krijgen. Na vrijlegging is de plint afgedekt met holtex-weefsel en een adhesief op basis van PVA Mowilith DMC2/Tylose MH300 (2,5/2,5m% in gedemineraliseerd water).

FIGUUR 63: DE RUIMTE BOVEN DE KAST MET KELDERTRAP.

11	Wit	Wit	Wit
Scheidingsmuurtje boven kast opgetrokken			
12	Licht grijs	Licht grijs	
13	Wit	Wit	
14	Gebroken wit	Gebroken wit	
15	Wit	Wit	
16	Roos	Roos	
17	Wit	Wit	
18	Licht grijs	Licht grijs	
19	Gebroken wit	Gebroken wit	
20	Wit	Wit	
21	Blauw	Blauw	
<u>Fase 3 van de bouwgeschiedenis: Ca. 1849 werd de scheidingswand verwijderd en de vensteropeningen veranderd. De dubbele deur werd dichtgemetseld en er kwam een nieuwe tegelvloer. De kast werd verder gecompartmenteerd en bovenaan dicht gemaakt.</u>			
22	Blauw	Blauw	
23	Wit	Wit	
24	Licht blauw	Licht blauw	
25	Blauw	Blauw	
26	Licht blauw	Licht blauw	
Krantenpapier onder behangpapier geeft de datum 1898 weer, het is evenwel niet zeker dat dit de oudste laag betreft.			
27	Behang	Dikke gele kalkverf	
28	Behang	Gebroken wit	
29	Wit	Licht grijs	Beige
30	Blauwgrijs	Wit	Licht grijs
31	Wit	Gebroken wit	Donkergrijs
32	Groen	Licht grijs	Gebroken wit/beige
33	Blauw behang	Blauw	
34	Bruingele bloemen behang	Gebroken wit	
35	Geel + plaatselijk herstel barsten	Blauw	Witte grondlaag + decoratieve afwerking (bruin)

<u>1955: laatste schildercampagne op het plafond door L. Wijns</u>			
36	Behangpapier	Witgrijs vervuld	Grijs
37	Behangpapier		Wit + decoratieve kurk(?) imitatie
38	Behangpapier; meerdere fasen?		Behangpapier; meerdere fasen?
39	Behangpapier		Rood; synthetische verf

Kozijn		Handlijst Kast Rond profiel		
Plintzone		Hoger	Vensters	
1	Vernis		x	x
2	Donkergrijs		x	x
3	Beige (preparatielaag?)	x		x
4	Licht grijs S 3502-B			
5	Sporen groen	x	x	x
6	Beige dun	x	x	x
7	Licht bruin	x	x	x
8	Lichte houtimitatie			
9	Donkerbruin			
10	Licht grijsblauw		x	x
11	Donker grijsblauw			
12	Beige		x	Beige
13	Bruin		Licht bruin	x
14	Groen		Bruin	x
15	Beige			Gebroken wit
16	Gebroken wit			

3.2.3.2 Overzicht van de afwerkingslagen op het schrijnwerk

Het schrijnwerk in de kamer is onderzocht in functie van datering en kennis over het verloop van de kleurstelling in de kamer. Meer bepaald is het deurkozijn onderzocht, zowel op plinthoogte als erboven, de handlijst die de plintzone scheidt van de muur, de afwerking van de kastdeurtjes en het rond profielte rond de vensters. In sommige afwerkingsfasen is de afwerking van het schrijnwerk in de plintzone anders dan op de hoger gelegen delen.

Hieruit blijkt duidelijk dat het deurkozijn ouder is dan het overige schrijnwerk en vermoedelijk origineel. Ten tijde van de muurschildering waren de deuren gevenmist (geolied, was...).

Vanaf de 4de afwerkingsfase was de kast rondom de keldertap aanwezig alsook werden de profielen rondom de vensters aangebracht en de handlijst rondom de kamer.

Behalve de laatste twee afwerkingsfasen die in een alkydharsverf zijn uitgevoerd is er steeds olievert gebruikt voor de afwerking van het schrijnwerk. Indien er een x staat is de afwerking niet aangebracht op dat onderdeel. Indien de afwerking overeenkomt zijn de cellen van de tabel samengevoegd.

FIGUR 65: RUIMTE VOOR AANVANG VAN RESTAURATIE.

FIGUR 65: RUIMTE NA RESTAURATIE VAN DE NOORDOOST EN ZUIDOOST WAND.

3.2.4 Beschrijving van de muurschildering

De decoratieve kleurstelling in deze kamer is slechts op drie wanden nog grotendeels bewaard, op de zuidwestelijke wand resteerden niet meer dan enkele minieme fragmenten. Op basis van deze fragmenten en de gelijkenissen met het decoratieve kleurschema van ruimte 0.3 kan wel een voorstelling gemaakt worden van de totale afwerking van de ruimte. Het streven naar symmetrie is immers duidelijk.

Door middel van een classicistische onderverdeling van de wanden in trompe-l'oeil panelen wordt een groot ruimtelijk effect verkregen. De barokke portiekomlijstingen en het donker geschilderde plafond creëren samen met de lichtinval van de grote vensteropeningen een intieme sfeer. Bij het openzetten van de dubbele deuren in de centrale hal kreeg men zicht op de lichtere variant op de schildering in ruimte 0.3.

Hoewel met zeer veel variaties en onderlinge verschillen is de kamer toch duidelijk symmetrisch opgevat. De twee smalste muren bevatten centraal een barokke portiekschildering, bij de noordoostwand rondom een brede deur, bij de zuidwestwand een trompe-l'oeil waarbij de invulling van de deuropening niet gekend is. De resterende schildering rondom de deur toont een geprofileerde deuropenijsting met oren, een eerste bekroning met centraal een rechthoekig medaillon met ingesnoerde hoeken en opschrift, geflankeerd met krulvoluten. Daarboven bevindt zich de tweede bekroning, een gebroken fronton. De zuidoostelijke wand werd centraal doorbroken met een kleinere deur, de panelen werden hiertoe ingesnoerd en een sobere krulvoluten bekronden de deur. De noordwestelijke wand werd doorstoken met twee grote vensteropeningen.

Typisch voor deze ambachtelijke 18de-eeuwse beschrijving is dat ondanks zijn ogenschijnlijke symmetrie het ontwerp toch veel fouten en imperfecties bevat. Met behulp van lichte en donkere lijnen die de kleurvlakken scheiden wordt schaduwwerking en lichtinval gesuggereerd. Soms is deze correct maar vaker varieert de positie van de zogenaamde lichtinval of zijn er teveel lichte of donkere lijnen aanwezig.

In de oostelijke hoek was – opnieuw vermoedelijk – een schouwkanaal aanwezig. Niet lang na het voltooiën van de muurschildering is deze verwijderd en heeft men de muur- en plafondvlakken opnieuw doorgetrokken en bijgeschilderd naar model van de schildering. Hierbij is een licht afwijkend kleurpallet gebruikt, vermoedelijk is de afwijking versterkt door verschil in veroudering. Bij de beschrijving van de muurschildering wordt de wand met huidige schouw buiten beschouwing gelaten daar iedere kennis hierover ontbreekt.

Het kleurschema voor iedere wand is hetzelfde, er is slechts gebruik gemaakt van 11 basiskleuren, bij de beschrijving van de wanden wordt hiernaar verwezen. De kleuren worden niet steeds herhaald. Er wordt een indicatie van de NCS-kleuren gegeven gemeten op de vrijgelegde zones van de noordoostwand. Gelet dient te worden op het feit dat dit slechts een benadering is en gemeten is op reeds sterk beschadigde en verkleurde verflagen.

KLEUR (NCS)		LOCATIE
1	Geelgroen S 5010-G90Y tot S 6010-G90Y	Gebruikt voor de plintzone, de band tegen de plafondlijst en op het lijstwerk van het plafond alsook de moerbalk.
2	Grijs/grijsblauw S 4500-N	Afhankelijk van de bewaringstoestand een zachtgrijs tot een meer uitgesproken grijsblauw. Met deze kleur wordt het kader geschetst waarbinnen de panelen vervat zitten.
3	Wit S 1005-Y20R	Afijning van kleurvlakken.
4	Roodbruin S 7010-Y70R	Afijning van kleurvlakken en schaduwwerking in fronton boven deur
5	Rozerood S 2020-Y80R tot 3020-Y80R.	Bossing van de panelen alsook onderdeel van portiek rond deur.
6	Beigegroen S 3010-Y20R, 4020-Y20R tot S 5010-Y70R	Kleur sterk afhankelijk van de bewaringstoestand, vermoedelijk een marmerimitatie. Kussens van de panelen.
7	Oker S 2030-Y30R, 4020-Y30R tot S 4030-Y30R	Omlijsting van de pilasters
8	Witblauw S 3005-B20G	Vermoedelijk oorspronkelijk een blauwe fantasie marmer imitatie. Onder invloed van het licht (?) of de overschilderingen is dit veelal gebleekt tot wit met nog sporen van de adering. Dit werd gebruikt voor de binnenzijde van de pilasters. Hoewel het een vroege toepassing zou betreffen is er mogelijk gebruik gemaakt van Pruisisch blauw, welke onder invloed van licht en vochtigheid (!) kan verbleken tot wit.
9	Groen S 5020-Y10R	Achtergrond voor de barokke portiekomlijsting alsook omkadering van het medaillon.
10	Licht grijsroze S 2020-Y80R tot S 3005-Y50R	Achtergrondkleur medaillon
11	Bruin S 7010-Y70R	Letters medaillon

FIGUUR 66: NOORDOOSTWAND NA RESTAURATIE.

Iedere wand heeft een lage plint en band tegen de plafondlijst in een geelgroene kleur, onderaan is deze afgeboord met wit, bovenaan met roodbruin. Met uitzondering van de zones met deuren wordt het wandvlak optisch horizontaal onderverdeeld in een lage plintzone van circa 1m10 hoog en een wandvlak. Dit ritme wordt enkel doorbroken door deuropeningen (zuidoostwand) en pilasters. Deze pilasters flankeren het portiek van de noordoostwand en vermoedelijk ook van het imitatieportiek van de zuidwestwand.* Onder de moerbalk is op beide wanden eveneens een pilaster geschilderd, zo ook tussen de panelen van zuidoostwand waardoor er een sterk verticale geleiding ontstaat. In de hoeken van de kamers en naast de vensters waren geen pilasters geschilderd zoals wel het geval is in ruimte 0.3. De panelen vervat in de grijsblauwe fond zijn rechthoekig, de kussens in de panelen hebben kwatrond ingesnoerde hoeken. De pilasters bevatten een blauwwitte fantasiemanner vervat in een oker kader met onder- en bovenaan een halfronde insnoering.

De **noordoostwand** is de onmiddellijke blikvanger van de ruimte. Centraal in de wand – hoewel niet perfect in het midden – was een grote dubbele deur aanwezig.

De cartouche centraal boven de deur bevat een chronogram waardoor zowel de naam van de opdrachtgever (Jean Baptiste Provoost) als het jaartal van realisatie (1734) gekend zijn.

IN DOMO SUÀ	In zijn thuis
NOVÀ CONSTRUCTA	Recentelijk gebouwd
VIVAT IOANNES	Leeft Joannes
BAPTISTA PROVOOST	Baptista Provoost

Chronogram: IDMUVCUCVIV → 1734

Het portiek wordt geflankeerd door twee pilasters met daarnaast telkens twee panelen boven elkaar, één in de plinthoogte en één wandvullend. De panelen links suggereren een lichtinval van rechtsom, rechts is een gedeelte verborgen achter de kast maar vermoedelijk is eenzelfde schaduwwerking herkomen. Wel is een fout gemaakt bij het uitmeten van de panelen, het kussen met bossing sluit hier rechtstreeks aan tegen het portiek.

FIGUUR 67: CARTOUCHE NA RESTAURATIE

* Eveneens het geval in ruimte 0.3.

FIGUUR 68: ZICHT OP DE ZUIDOOSTWAND, TWEEDE TRAVEE.

FIGUUR 69: ZICHT OP DE NOORDWESTWAND NA RESTAURATIE.

De **zuidoostwand** was oorspronkelijk de strakst geïtmeerde. Door middel van pilasters werd het vlak in vier min of meer gelijke traveeën onderverdeeld, het linker travee (waar de schouw verwijderd werd) beduidend smaller. De centrale pilaster (onder de moerbalk) houdt de breedte van de moerbalk aan en is iets breder dan de overige twee.

Vermoedelijk centraal onder de moerbalk was een deuropening, de bovenpanelen langs weerszijden werden hiertoe ingesnoerd met in de bovenhoeken een zware kruisvorm tot tegen de pilaster aan. Over de onderste panelen is geen informatie bewaard maar waarschijnlijk waren deze ingekort om zo te passen.

Over de **zuidwestelijke** wand is nagenoeg geen informatie. Zoals eerder gezegd kan op basis van de het weinige dat nog onderzocht kon worden en de gelijkenissen met ruimte 0.3 vermoed worden dat hier een spiegeling van de noordoostelijke wand was. Na het verwijderen van de hoekschouw is centraal op deze wand een wandschouw geplaatst. Naar analogie van ruimte 0.3 zal hierbij waarschijnlijk de portiek-imitatie verwijderd zijn.

Van de **noordwestwand** is eveneens eerder weinig bewaard. Van de plintzone konden slechts enkele kleine eilanden met picturale laag onder de overpleistering terug gevonden worden. De zone links van het linker venster was zeer fragmentarisch bewaard, de rest van de wand kende een eerder goede bewaringstoestand, op de schade veroorzaakt bij het veranderen van de vensteropeningen na. Het muurvlak was in twee gedeelte door een pilaster onder de moerbalk. Links en rechts van de vensters was telkens een paneel, het paneel tegen de pilaster aan eerder smal. Aan de hand van fragmenten picturale laag kon een gedeeltelijke reconstructie gemaakt worden van de panelen van de plintzone. Het linkse paneel kent logischerwijs dezelfde positie als het bovenliggende paneel. Er waren voldoende restanten om dit te bevestigen. Het tweede paneel van links begon vermoedelijk op dezelfde lijn als de vensteropening. Het einde van het paneel lag verrassend genoeg verder dan de breedte van het venster, het einde van het paneel is afgelijnd op het begin van het paneel rechts van het venster. Hierdoor is het eerder onwaarschijnlijk dat zich hieronder nog een paneel bevond. Na de pilaster die de wand in twee deelde wordt een gelijkaardige opstelling verwacht, doch van de zeer weinige restanten die hier bewaard waren kon geen verdere informatie afgelezen worden.

Het **plafond** is sterk beschadigd en moeilijker leesbaar. Vermoed wordt dat de twee centrale velden een donkere wolkenmassa voorstelden of soort marmering. Dezelfde donkere tinten als in de kussens van de panelen komt terug, alsook het roze en meer okerachtige kleur. Het lijstwerk is geelgroen uitgewerkt. De vlakke boord ertussen roodroze. Door het overschilderen van het plafond en het vaak hardhandig verwijderen van deze overschilderingen is de picturale laag sterk verbleekt en beschadigd. Plaatselijk zijn diepe krassen zichtbaar van het gereedschap gebruikt ter decapering.

Uit stratigrafisch onderzoek bleek dat de deurlijst in de zuidoostelijke wand gevernist was, vermoedelijk was dit het geval voor al het schrijnwerk in de ruimte.

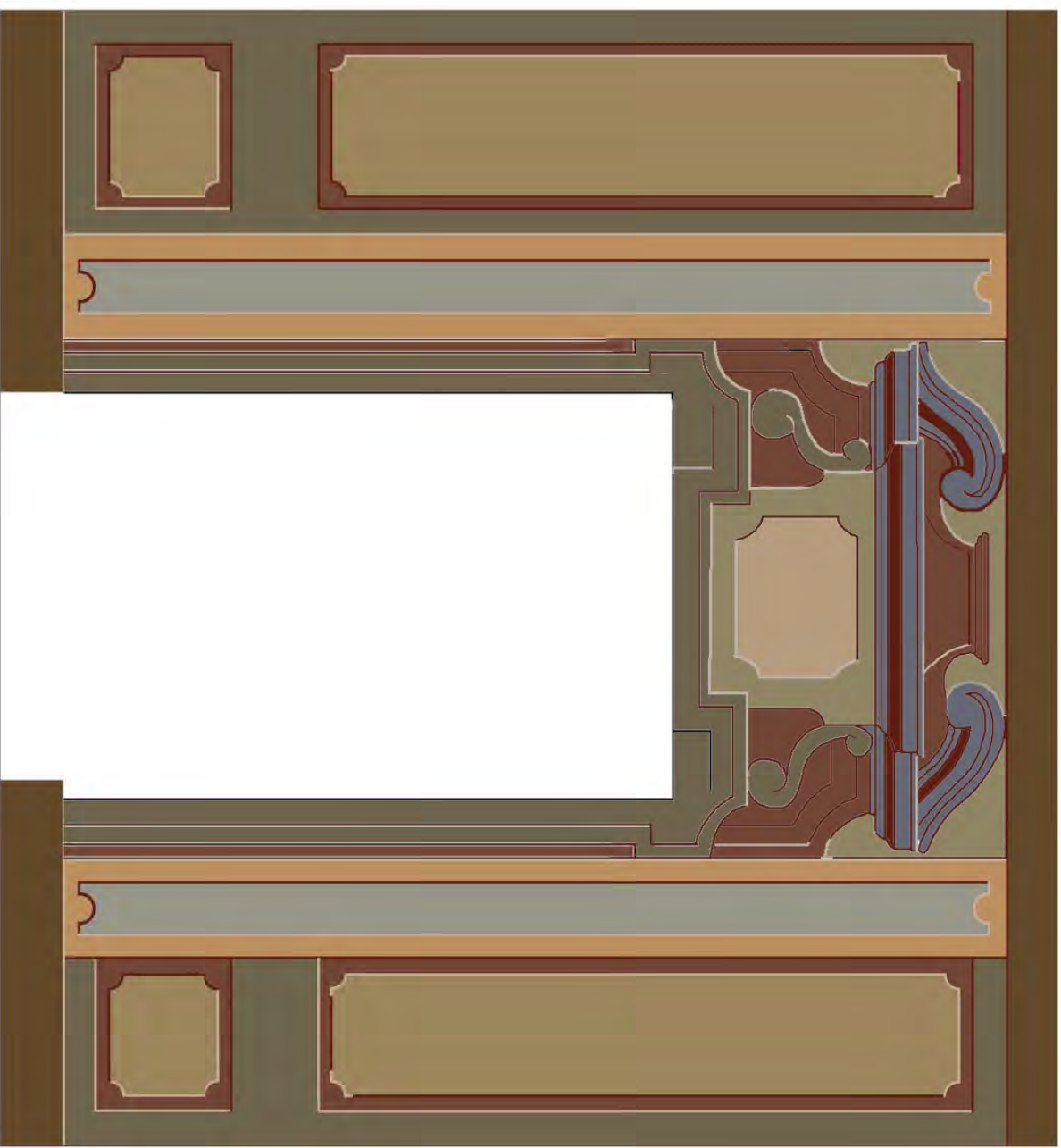
Opmerking: bij de tekeningen kloppen de schaduwlijnen niet altijd en veel afmetingen van panelen zijn giswerk. De tekeningen dienen enkel om een impressie van het interieur te geven.

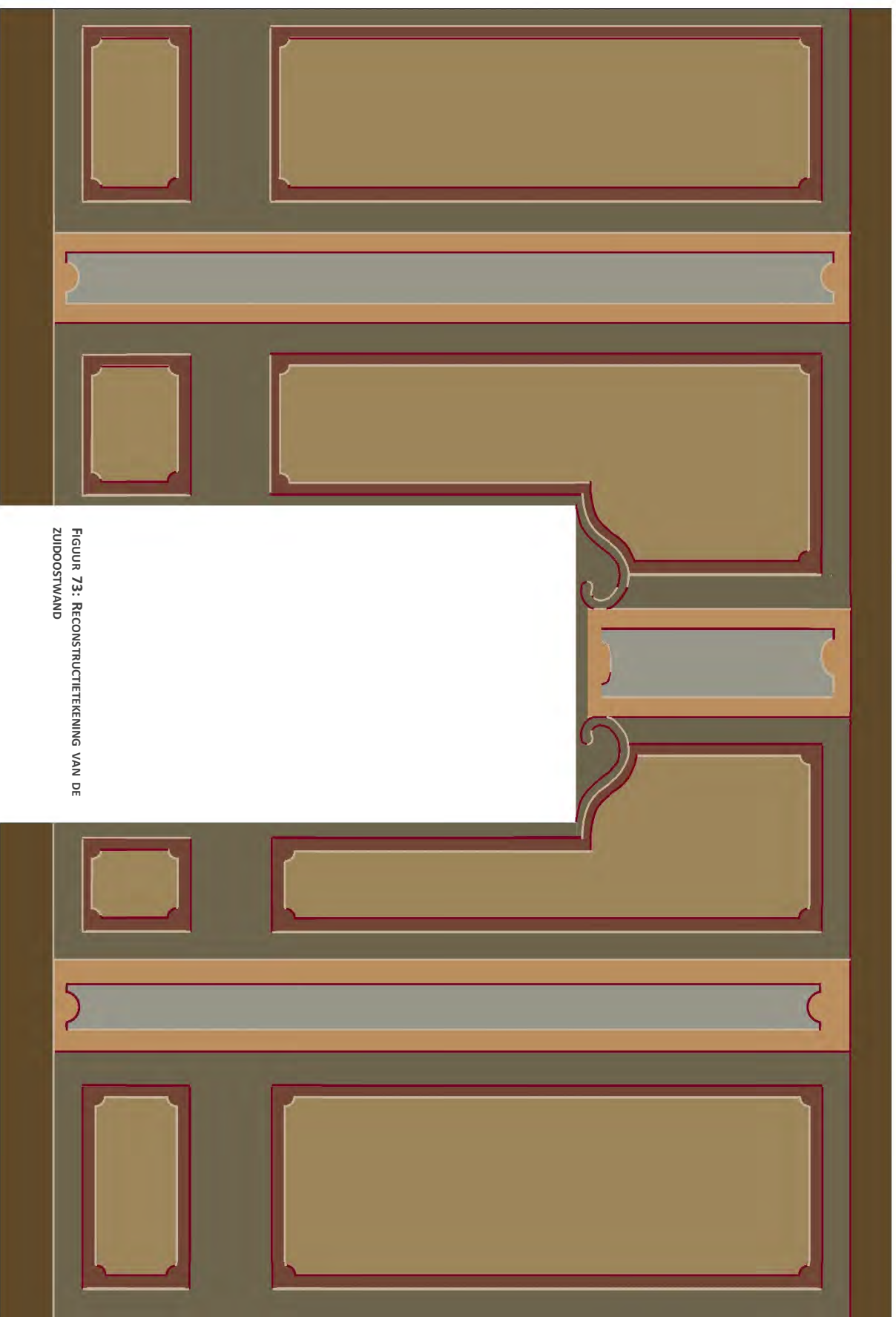
FIGUR 72: NOORDOOSTELIJKE PLAFONDVELD NA RESTAURATIE.

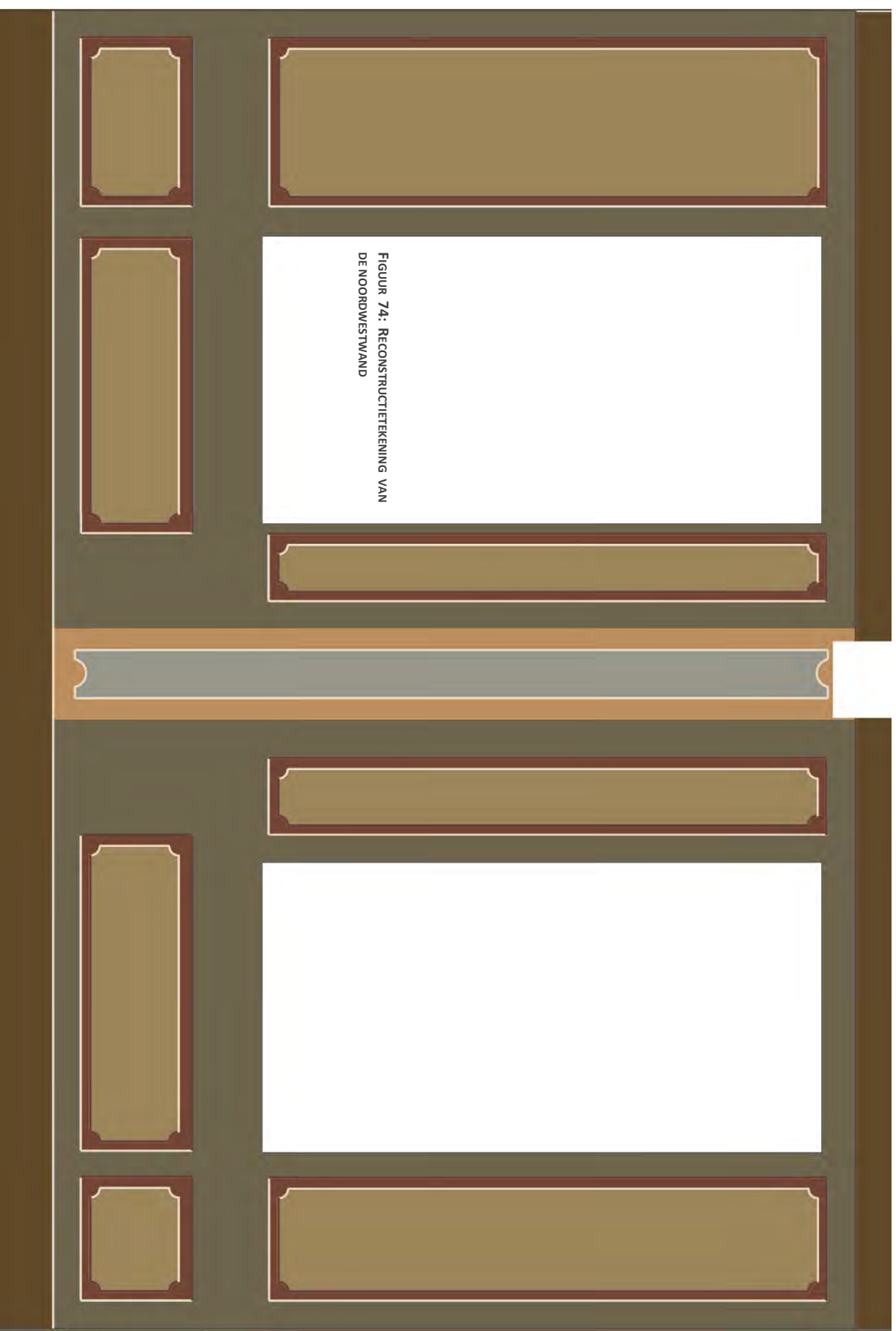
FIGUR 71: ZUIDWESTELIJKE PLAFONDVELD NA RESTAURATIE.

FIGUR 70: RECONSTRUCTIETEKENING VAN DE NOORDOOSTVAND

FIGUR 73: RECONSTRUCTIETEKENING VAN DE
ZUIDOOSTWAND

3.2.5 Evaluatie van de schade in functie van restauratie

Een beperkt deel van de wanden in deze ruimte draagt nog de waardevolle schildering. Het gaat om de zone boven plint en vaste kast van de zuidoostelijke wand, om de noordoostelijke wand en zones tussen de twee vensters en naast het noordelijke venster van de noordwestelijke wand. Aanwezigheid en bewaringstoestand van picturale laag maakt restauratie van de schilderijen mogelijk.

Los van schade voortvloeiende uit constructieve gebreken en uit structurele ingrepen in de ruimte zoals het plaatsen van de kast en van de tussenvand, vertoont de resterende schildering op noordoostelijke en zuidoostelijke wand twee aparte zones met een eigen schadepatroon en eigen karakter. De zone boven/in de kast verschilt van de overige delen.

Alle oppervlakken buiten de kast werden veelvuldig herschilderd met kalk en lijmverven. Er is geweten dat minstens in de 20ste eeuw er ook eenmaal met behangpapier is gewerkt. Typisch is allicht dat nu en dan, voorafgaand aan schilderen of behangen de ondergrond werd voorbereid door losse delen af te steken, te schuren of minstens af te wassen wellicht al vanaf de eerste overschildering. Iedere keer opnieuw veroorzaakte dit mogelijk schade aan de oorspronkelijke picturale laag.

Kenmerkend is de schade aan de meest naar voor stekende delen van de soms sterk glooiende pleister. Oorspronkelijke textuur van borstelstreken is daar dan ook meestal volledig verdwenen. Wat resteert van de picturale laag is daarom voornamelijk de kleur en niet de oorspronkelijke verftoets. Veel nuance zal verloren zijn gegaan. Best bewaard zijn kleine delen die dieper gelegen zijn ten opzichte van het oppervlak; hierdoor bleven ze gewijwaard van afsteken. De meest vooruitstekende delen of bolle zijdes in de glooiingen zijn vaak verdwenen waardoor een vrij evenredig patroon van lacunes tot in/op de pleister ontstond, verspreid over het gehele oppervlak. Vrij typisch is dat de moeilijker bereikbare delen (hoog of lastige hoekjes) iets meer werden gevrijwaard. Dit alles resulteert in een gehavend uiterlijk met schade in vlekkenpatroon (tijdens de werken soms omschreven als "luipaardvel") waarbij de schilderijen vooral nog leesbaar bleven dankzij hun vrij strak geometrische compositie.

De oorspronkelijke picturale laag was afgaande op de weinige volledig bewaarde restanten veel dieper van kleur en stond wellicht harder. Retouche naar het originele zou niet verantwoordbaar zijn vernits dit zou betekenen dat 90% van het oppervlak zou moeten worden overschilderd. De gesletten picturale kleuren zouden het uitgangspunt moeten blijven. De kenmerkende harde lijnen en contrasten blijven meestal zichtbaar ondanks het schadebeeld, maar leesbaarheid zou dan ook al sterk gebaat zijn met het voorzichtig doortrekken van de schaduwlijnen en kleurvlakken. Retouche zou in functie moeten staan van het verhogen van de leesbaarheid van die lijnvoering en van het mitigeren van de storende retouches door de kleur te verzachten en aan te passen op de omgeving. Een volledige integratie van de schade tot op mortellaag zou echter niet mogelijk zijn; het vlekkenpatroon van schade zou altijd zichtbaar blijven.

De tweede kenmerkende zone is degene die zich bovenaan in de ingemaakte kast bevindt. In deze zone werd er minder of geen gebruik gemaakt van drastisch voorbereiden van de ondergrond in geval van overschilderen. De oorzaak is deels

FIGUUR 75: RECHTER BOVENHOEK VAN DE NOORDOOSTELIJKE WAND VÓÓR RETOUCHE. DE PICTURALE LAAG IS STERK GEHAVEND.

doordat ze eenmaal minder goed bereikbaar was en deels omdat het in die kast gewoonweg niet zo nauw stak. Het schadepatroon van picturale laag zoals elders ontbreekt hier. Een tweede onderscheid is echter dat die zone reeds een 18de-eeuwse herstelling was na verandering van de schouwkanalen. Het karakter van de verf is hier al verschillend van die van de overige muurschilderingen. Mogelijks doordat hier gewerkt werd met meer oliehoudende verf verloopt verwijderen van de kalkhoudende overschilderingen hier vlotter. In deze zone kan retouche bijna op toon worden uitgevoerd vermits het maar gaat om kleine lacunes. De zone zal hoe dan ook qua aanschijn een ander karakter hebben dan de overige zones.

Ten derde kan de resterende schildering op noordwestelijke wand nog worden aangehaald. Deze heeft qua picturale laag dezelfde gebreken als de gewone schildering maar heeft nog extra te lijden gehad onder vochtschade met verdere verzwakking en afwerping van de pleisterlagen tot gevolg. Er zijn hier meer en grotere lacunes. Toch komt restauratie conform de rest van de ruimte hier eventueel wel in aanmerking; er zou mits iets verder doorgedreven retouche een visueel aansluitend geheel kunnen worden bekomen.

3.2.6 Behandelingsvoorstel

Na onderzoek en inventarisatie van de afwerkingslagen werd vastgesteld welke muurvlakken voor restauratie in aanmerking kwamen en welke door de algemene aannemer dienden te worden afgewerkt. Het handelingsvoorstel zoals geformuleerd in het bestek en onze conceptnota diende aangepast te worden voornamelijk doordat grotere oppervlakten op de wanden toch in aanmerking kwamen voor restauratie in plaats van louter conservatie. Er werd hiervoor teruggegrepen naar de bepalingen uit het bestek voor de wanden van ruimte 0.3 waar de situatie gelijkwaardig was.

Gezien de bouwgeschiedenis van het pand en de waarde van bepaalde latere ingrepen, alsook om praktische redenen was er hoe dan ook al besloten om de kast rondom de later toegevoegde keldertrap te behouden. Het verwijderen van de kelderdoorgang en herpositioneren van de deuropening in zuidoostelijke wand was hoe dan ook geen optie. Dit werd deels bijgestuurd door de kast bovenaan toch weer te openen door de zijwand en het front te verwijderen. Deze situatie heeft zich op een zeker moment effectief voorgedaan. De muurschilderingen in deze zone bleken immers zeer goed bewaard te zijn en vlot vrij te leggen. Ook de resterende wandvlakken in noordoostelijke wand (volledig) en zuidoostelijke wand (boven plintheogte) kwamen in aanmerking voor volledige vrijlegging en restauratie.

FIGUUR 76: OMKASTING VAN DE KELDERTRAP BIJ AANVANG RESTAURATIE.

FIGUUR 77: DE TOESTAND VAN DE WAND EN PLAFOND IN DE KAST IS OPMERKELIJK BETTER DAN ELDERS DOORDAT VERF NOOIT AFGESTOKEN IS GEWEEST IN DIT VERBODGEN COMPARTIMENT.

In lijn met de beslissing om de kast te behouden was er ook al gekozen om de dubbele deur in de noordoostelijke wand niet opnieuw te openen. De behandeling en integratie van deze zone in de vrijgelegde schildering zou er uit bestaan om dit dichtmetselen als een zichtbare ingreep te presenteren. De dichtgemetselde deuropening komt immers met bepleistering voorbij het niveau van de wand. Zaak zou zijn om dit een gepaste esthetische oplossing te bieden. Het verwijderen van het metselwerk en opnieuw dichtten zou ingrijpend zijn geweest voor de stabiliteit van de wand, de draagkracht van de oude lintelen is niet verzekerd. Er werd dan ook geopteerd om de huidige situatie te behouden en het deurvlak licht boven niveau in te vullen en strak af te werken.

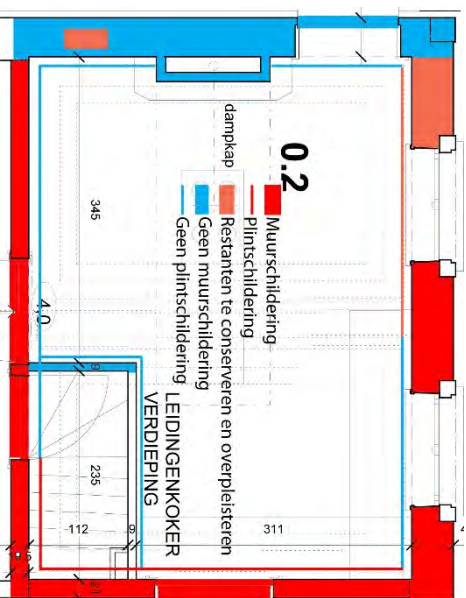
De veranderde positie en afmetingen van de vensters in de noordwestelijke wand zouden eveneens als een zichtbare ingreep gepresenteerd worden op eenzelfde wijze als de dichtgemetselde deur. Hiertoe dienden de afgeronde hoeklijsten zoals ook aangebracht op de kast rondom de trapopening verwijderd te worden. De veranderingen in de zuidwestelijke wand worden integraal behouden. De horizontale handlijst die op de kast rondom de trap is aangebracht liep door over de wanden, deze is eveneens verwijderd ten bate van de muurschildering.

Er werd voorafgaand aan de restauratie de volgende overweging gemaakt per wand:

De **noordoostwand** is volledig beschilderd met uitzondering van de dichtgemetselde deuropening. Delen van de beschildering zitten in de kast en kelder vervat en zijn overschilderd. De kast kent onderaan een plint die door Renotec afgewerkt zou dienen te worden ($2,49\text{m}^2$), met daarboven houten deurtjes. De zijkant van de kast is een gemetseld muurtje, eveneens door Renotec af te werken ($2,70\text{m}^2$). Een volledige restauratie van de noordoostwand inclusief de zone in de kast is aangewezen. Het bovendeel van de kast (gemetselde wand + latwerk kan worden opgeofferd. De dichtgemetselde deur wordt tot haar originele afmetingen teruggebracht en neutraal gepleisterd.

De **zuidoostwand** is volledig beschilderd met uitzondering van de plintzone ($2,10\text{m}^2$) ten zuiden van de deuropening, deze zou eveneens door Renotec worden afgewerkt. Er werd aangeraden een restauratie van de muurschildering inclusief deze in de kast/trapgat te ondernemen. De schildering in het trapgat kon worden geconserveerd.

De **zuidwestwand** bevat plaatselijk zeer kleine sporen muurschilderingen, deze worden door ons gedocumenteerd en waar nodig afgeschermd, vervolgens zou deze wand door Renotec kunnen afgewerkt worden ($11,8\text{m}^2$). De werken door Renotec zijn echter aangevat voordat de documentatie gebeurd was.

FIGUUR 78: SCHEMATISCHE AANDUIDING VAN DE TOESTAND VAN DE WANDEN.

FIGUUR 79: SLODDIGE HERSTELLINGSWERKEN AAN HET PLAFOND, UITGEVOERD DOOR AANNEMER LOT 1.

De **noordwestwand** bevat ten westen van het venster nog enkele sporen van de muurschildering. Ten noorden van het westelijke venster is er nog een muurschildering aanwezig behalve op de plintzone. Behalve de zone met de muurschildering kon deze wand door Renotec afgewerkt worden (9,63m²). De in slechte staat verkerende schilderijen werden in eerste instantie beschouwd als te conserveren en daarna te overschilderen. Uiteindelijk zouden ze volledig gerestaureerd worden (budget in latere fase vrijgekomen).

Het ijstwerk op het **plafond** was in eerste instantie al plaatselijk aangevuld door Renotec. Dit gebeurde ver boven niveau en niet in model, en diende opnieuw uitgevoerd te worden zonder de plafondschildering te vervuilen of beschadigen. De gebruikte kalkmortel mag ook niet te hard zijn. Wij hebben over het algemeen de invullingen reeds verwijderd tot de randen van de lacunes. De beide plafond velden zouden verder volledig worden gerestaureerd hoewel integratie bemoeijkt zou worden door de sterke verkleuringen.

Overige aanbevelingen: Hoewel een eclectische presentatie zou met bovenstaande doelstellingen toch een uniform en rustig geheel bekomen worden. Er werd aangeraden om verder nog de deur, de kast en de plintzone in een lichtgrijze tint S 0502-B te schilderen; dit is de oudste kleur op de kasten en was toen ook op de plintzone aanbracht. De plintzone van de noordoostwand, waar de originele nog wel bewaard is, wordt uiteraard niet meegeschilderd. Er werd geen uitspraak gedaan over kleuren op overige wanden, doch deze zou neutraal moeten blijven.

3.2.7 De behandeling

3.2.7.1 Wanden

Vrijleggen

De eerste stap was het ontstoffen van het oppervlak met een zachte borstel. Reeds vrij liggende muurschildering werden daarbij uitgespaard, alsook te fragiele zones. Vervolgens werd er mechanisch met scalpel vrijgelegd, waarbij simultaan de fixatie van de picturale laag plaats kon vinden (zie verder). Waar nodig werd de drager eerst geconsolideerd (zie verder).

Zowel de techniek als het rendement van het vrijleggen was sterk afhankelijk van de zone waarin dit gebeurde. In het verleden is de muur reeds gedeeltelijk ontdaan van zijn verflagen alsook zijn er op verschillende plaatsen verschillende ingrepen uitgevoerd. De eerste stap was het verwijderen van alle restanten behangpapier. Waar deze rechtstreeks op de muurschildering was aangebracht werd deze eerst licht bevochtigd alvorens te verwijderen.

Waar de muurschildering in het verleden nog niet ontdaan was van de verflagen (boven de kast) verliep het vrijleggen in meerdere stappen, waarbij telkens een pakket kalkverven werd afgenomen. Plaatselijk kon de muurschildering vlot vrij worden gelegd, is de hechting tussen de muurschildering en de eerste overschildering gering. In deze zones kon het lagenpakket in een viertal stappen volledig verwijderd worden. Andere zones, zeker waar verpoederling van de picturale laag plaatsvond, hechten de eerste twee overschilderingen zeer sterk. Het vrijleggen diende hier zeer omzichtig te gebeuren en schade aan de picturale laag was bijna onvermijdelijk.

De muurschildering op de rest van de muur was overal in meer of mindere mate behouden, de aanwezige overschilderingen varieerden in dikte. In de loop der tijd zijn de wanden meermaals afgestoken en overschilderd waardoor de eerste verflaag op de muurschildering niet steeds dezelfde is. Ook hier verliep het vrijleggen dan ook zeer omzichtig en treden er problemen op bij verpoederling of afschilfering van de picturale laag. Door het herhaaldelijke afwassen en afsteken van deze wanden is het coloriet van de muurschildering verschaald; de picturale laag is atgedund.

De plintzone van noordoostelijke wand vormde een afzonderlijke problematiek; deze kende een andere laagopbouw. Waar de eerste overschilderingen in kalkverf voldoende dik bewaard zijn is het vrijleggen niet (zeer) problematisch, waar deze te dun zijn is het bindmiddel van de latere overschilderingen (olie en/of alkylharsverven) doorgedrongen en heeft deze zo de overschilderingen in kalk- en lijmvelf verhard en tevens verlijmd aan het oppervlak. Plaatselijk zijn deze verven ook rechtstreeks op de muurschildering aangebracht. Het vrijleggen verliep zeer traag en moeilijk, plaatselijk met schade aan de picturale laag tot gevolg. De muurschildering is verkleurd door de impregnatie met de olie van de overschilderingen; hierdoor steekt deze zone wederom in kleur af van de rest van de wanden.

FIGUUR 8.1: VRIJLEGGEN VAN DE MUURSCHILDERING

FIGUUR 8.1: EERST WORDEN DE LOSSE VERPAKKETTEN VERWIJDERD.

FIGUUR 83: DE OVERSCHILDERINGEN IN OUIVEER VAN DE PLINTZONE BEMOEILIJKEN DE VRIJLEGGING

FIGUUR 83: IN DE OOSTELIJKE HOEK VD KAMER IS ER STERKE BARSTVORMING EN VERZAKKINGEN TER HOOGTE VH PLAFOND.

Fixatie van de picturale laag

Plaatselijk schilferde de picturale laag af. Afhankelijk van de situatie werd er doorheen Japans papier met injectienaalden dan wel met een penseel gewerkt. Eerst wordt de verf schilfer en ondergrond voorbevochtigd met een oplossing gedemineriseerd water en ethanol (1:1). Het verlijmen gebeurde met een oplossing van 1% Culminal C2000 in gedemineriseerd water en ethanol (1:9) waarbij de verf schilfer doorheen Japans papier werden aangedrukt op de juiste positie. Na het aantrekken van de schilfer, maar voor het opdrogen, van de lijmstof werd het papier verwijderd en het oppervlak voorzichtig nagereinigd met gedemineriseerd water en watten.

Consolidatie van de picturale laag

Waar de picturale laag verpoederd was, wordt er geconsolideerd met Tylose MH300 1,5% opgelost in water dat doorheen Japans papier werd aangebracht. Het papier werd tegen de wand gehouden waarna met penseel of spatel de tylose werd aangebracht. Waar het een dikke verpoederde verflaag betrof, werd eerst voorbevochtigd met gedemineriseerd water en ethanol (1:1).

Na restauratie, maar voor retouche, is deze handeling op het volledige oppervlak uitgevoerd. De aangebrachte tylose fungeert op deze wijze als consolidant van de picturale laag en in mindere mate ook als protectielaag. Welkom neveneffect hiervan is dat de kleuren iets aan intensiteit winnen.

Fixatie en consolidatie van de bepleistering

Plaatselijk zaten er holtes in de drager van kalkmortel en/of kwamen deze los; dit laatste vooral door drukkrachten die hebben plaatsgevonden bij werkzaamheden in het verleden. Voorbeelden daarvan zijn stootschade, aanbrengen van pluggen, nagels, objecten...

De te behandelen zone werd steeds eerst stofvrij gemaakt; in geval van achterliggende holtes werden deze proper geblazen met een blaaspeer. Indien het een fragiele zone betreft, zoals bijvoorbeeld rond de dichtgemetselde deur in de noordoostwand, wordt eerst een beschermende facing van Japans papier aangebracht. De holte of het te fixeren breukvlak werden voorbevochtigd met gedemineriseerd water en ethanol (1:1) om de indringing van de lijmstof te optimaliseren. Vervolgens werd kalkcaseïnaat voorzichtig geïnjecteerd met behulp van injectienaalden. Door het uitoefenen van herhaalde druk werd er naar gestreefd de kalkcaseïnaat zo veel mogelijk te verdelen over het breukvlak of holte. Randen of spatzen werden meteen gereinigd met zuiver water of mechanisch indien noodzakelijk.

Voor de kalkcaseïnaat werd gebruik gemaakt van het klassieke receptuur, zoals gepubliceerd in "Conservation of Wall Paintings" door Paolo Mora, Laura Mora en Paul Philippot maar dan zonder de PVA-lijm. Samenstelling kalkcaseïnaat:

- 1 gewichtsdeel droge caseïne (Kremer Pigmente), 12 tot 24 uur geweekt in ruim gedemineraliseerd water en daarna ontdaan van overtollig water.
- 9 gewichtsdelen luchthardende vette kalk (Cepro)
- Vervolgens wordt het geheel gemengd, gemixt en gezeefd

Om uitvloei van het fixatief te vermijden werden plaatselijk invullingen met kalkmortel gezet en/of wordt er met watten een dam gemaakt. Het injecteren van fijne barsten gebeurde op eenzelfde wijze.

Grotere holtes en scheuren werden anders aangepakt. Ter hoogte van de oostelijke hoek was er verregaande scheur- en barstvorming tussen plafond en de twee muurvlakken. Ook rond de (verplaatste) zuidelijke deur en meermalen bij de aansluiting tussen muurvlak met kooflijst en kooflijst met plafondvlak deed deze schade zich voor.

Het vullen van grote holtes en ver opgestuwd pleisterwerk werd uitgevoerd met een injectiemortel op basis van hydraulische kalk, de werkwijze hiervoor verliep steeds hetzelfde. Sommige van de opgestuwde zones echter zijn daags op voorhand met (verdunde) kalkcaseïnaat verstevigd.

Allereerst werd de precieze locatie van een holte opgespoord. Om injectie- en luchtgaten te voorzien, werd bij voorkeur gewerkt in reeds aanwezige lacunes in de picturale laag, waarbij op de randen van de holte gaten geboord zijn tot in de holte. Met behulp van luchtdruk werd een holte zo veel mogelijk schoon geblazen. Iedere holte werd uitgespoeld met een oplossing van ethanol/water in verhouding 2/3, waarna geïnjecteerd werd met de hydraulische injectiemortel. Deze mortel bestaat uit volgende samenstelling:

- 1 volumedeel hydraulische kalk NHL2 (producent Socli).
- 2 volumedelen luchtkrijt.
- Ca. 5% kalkcaseïnaat.
- Ca. 1% van 1 volumedeel Natriumgluconaat (10% in water).
- Gedemineraliseerd water naar behoefte.

In enkele gevallen werd er bij fijnere barsten gebruik gemaakt van de hiervan afwijkende verhouding 1 op 1 in volume tussen kalk en krijt.

Na voorbevochtigen met gedemineraliseerd water en ethanol (1:1) werd het mengsel fijn gemixt en met plastic spuit geïnjecteerd totdat alle holtes gevuld waren. Vaak werd geïnjecteerd totdat het oppervlak duidelijk begon op te stuwen. Door daarna gepaste druk uit te oefenen konden oneffenheden terug tot op niveau gebracht worden.

FIGUUR 84: PLUGGEN EN NAGELS UIT VERSCHILLENDE TIJDVAKKEN WERDEN UIT DE WAND VERWIJDERD.

De aansluiting muurvlakken met plafond in oostelijke hoek diende langs bovenaf (toen de vloer er nog open lag) extra voorzien te worden van backing/buffer waartegen dit fixatief zou kunnen worden aangebracht. Dit gebeurde met een mortel op basis van 1 volumedeel Ciment Prompt Naturel (Vicat) met 2 volumedelen siliciumzand.

Verwijderen vreemde objecten

Nog aanwezige nagel, (houten) pluggen, stopfels van kranten... werden voorzichtig verwijderd, fijne nagels waarvan de kop in de muur was gedreven werden met behulp van een dremel en een fijne boorkop uit de wand gehaald. Ter hoogte van de dichtgemetselde deur in de noordoostwand werd er simultaan fixatie van de bepleistering uitgevoerd. Enkele malen werden er doken aangetroffen (meestal aan weerszijden van vensteropeningen) die niet konden worden verwijderd zonder schade te maken doordat zij onder niveau zaten. Er werd geopteerd om ze te laten zitten en in situ te behandelen tegen verdere corrosie. Die behandeling bestond uit het mechanisch zo veel als mogelijk verwijderen van roestvorming, het tweemaal aanstippen van het oppervlak met een oplossing van tannine 10% in ethanol en een slotvernis van 10% Paraloid B72. Na droging konden de gaten gewoon met mortel worden opgevuld.

Verwijderen oude invullingen

Alle oude invullingen dienden verwijderd te worden. Alle bestaande invullingen dateerden schijnbaar van na het overschilderen van de wand. Hoewel het merendeel van de invullingen in kalkmortel was uitgevoerd en materiaaltechnisch bezien niet per se verwijderd zou moeten worden, was geen van de invullingen uitgevoerd op niveau of met de juiste textuur. Vaak was de kwaliteit van afwerking te laag alsook waren ze soms ver voorbij de randen van de invulling aangebracht. Afankelijk van de afmetingen van de lacune werden deze mechanisch verwijderd met tandartsnaken, kleine tot grote beitels, scalpel... Ook hier moest er vaak simultaan bepleistering gefixeerd worden.

Speciale aandacht ging naar de (versmalde en verlaagde) vensters en de dichtgemetselde deur. Het gegeven was immers complex maar niettemin deel van de bouwgeschiedenis. Voor de vensters werd geopteerd de schildering zichtbaar te maken tot zijn originele grenzen; hertoe diende het merendeel van de bepleistering boven en naast de vensters verwijderd te worden, alsook van de dagkanten. Het originele linteel werd hierdoor zichtbaar.

De dichtgemetselde deuropening in de noordoostelijke wand was bepleisterd met leem waarbij deze over de randen heen was gesmeerd. Er werd geopteerd om die randen leempleister te verwijderen tot tegen de contouren van de oorspronkelijke deuropening terwijl ze bewaard kon blijven op de deurvulling zelf. Op deze wijze werden de exacte afmetingen van deur en deurlijst zichtbaar. De dichtgemetselde deur wordt niet weer geopend, hierdoor zou immers een ruimtelijke indeling ontstaan die niet strookt met de bouwgeschiedenis van het pand, waardoor het beeld te zeer vertekend zou worden.

FIGUUR 85: NOORDOOSTWAND TIJDENS RESTAURATIE. DE WAND IS VRIJGELEGD EN DE REINIGING WORDT AANGEVAT. LINKSONDER IS EEN DONKERE ZONE ZICHTBAAR, HIER IS DE WAND NET GEREINIGD. DE VELE LACUNES IN DE PLEISTERLAAG EN PICTURALE LAAG VERSTOREN DE LEESBAARHEID.

Reinigen

Na vrijlegging, fixatie en consolidatie van drager en picturale laag is de muurschildering gereinigd. Het muuropervlak werd opnieuw afgestoft en voorzichtig gedept met een met gedemineeraliseerd water licht vochtige zuigblokspons. De muurschildering boven de kast, ter hoogte van het verwijderde schouwkanaal vertoonde meer vervuiling. Vermoedelijk roet dat tot het oppervlak migreerde in de vorm van een geelbruine waas. Door Japans papier met tylose MH300 (0.5% in gedemineeraliseerd water) aan te brengen en bijna te laten drogen alvorens te verwijderen, kon een groot deel van de vervuiling weggenomen worden. Het Japans papier fungeert daarbij als kompres dat vuil vasthoudt. Deze handeling werd meerdere malen herhaald en op één hardnekkige vlak werd een kompres van watten aangebracht.

Plaatselijk diende er met water en wattenstaafjes gereinigd te worden waar sprake was van een grotere vervuiling en stofophopingen. Dit was vooral op de noordoostelijke wand het geval, in het bijzonder rondom de dichtgemetselde deuropening en ter hoogte van barsten in de bepleistering.

Verspreid over het hele interieur waren en kleine vervuilingen van allerlei aard die mechanisch werden verwijderd met scalpel, glasvezelstift en soms ook met een zachte gom.

Invullingen

Wat betreft het invullen van lacunes in de bepleistering zijn er aan de hand van meerdere criteria verschillende types van invulling bepaald. Er werd besloten pragmatisch te werken en de invullingen af te stemmen op de mate waarin de schade met behulp van retouche zou kunnen worden geïntegreerd.

Oppervlakkige lacunes: veelal het gevolg van schuren en afsteken van de wand, vaak enkel schade aan het oppervlak van de bepleistering. Er werd voor geopteerd om deze lacunes niet in te vullen daar deze visueel weinig storend zijn, zeker niet na retouche of inpuntiging met aqua sporca.

Diepere lacunes en barsten: deze werken visueel storend en kunnen niet geïntegreerd worden. Afhankelijk van de diepte wordt er in één of twee lagen gewerkt. Er wordt gewerkt met een mortel op basis van luchthardende vette kalk waarbij de invulling op niveau wordt gezet en glad afgewerkt. De lacune wordt eerst ontstoft en voorbevochtigd. Waar nodig (bv. ter hoogte van de verwijderde scheidingswand) wordt een raaplaag gezet met een iets ruwere kalkmortel. Na droging wordt opnieuw voorbevochtigd en de toplaat gezet. Samenstelling van de mortels bestond steeds uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce) op drie volumedelen granulaat. Voor het granulaat werd gebruik gemaakt van uitgesorteerde zanden van Pozzo Nuovo in drie verschillende fijnheden die onderling vermengd werden naargelang de te bereiken dikte en afwerking van het oppervlak.

De dichtgemetselde deuropening. Hier diende visueel duidelijk gemaakt te worden dat dit een afzonderlijk vlak is, het symboliseert de afwezigheid van de deur. Doordat de gemetselde invulling reeds qua oppervlak verder vooruit kwam dan het wandvlak mocht het deurvlak met strake randen en boven niveau worden uitgevoerd. Het oppervlak moest een duidelijk andere textuur krijgen om het verschil extra te benadrukken. Het onderliggende vlak werd eerst ontaan van verlagen tot op het oppervlak van de leempleister. Dat oppervlak werd daarna voorbehandeld met 3 applicaties met kalkwater (Pozzo Nuovo) om de poederige leem te verhard en watervaster te maken. Er werd ook hier gebruik gemaakt van een mortel die bestond uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce) op drie volumedelen granulaat (het fijne en middelgrof zand van Pozzo Nuovo). Het oppervlak werd ruw afgewerkt met behulp van een schuurhoukje.

Ter hoogte van de vensteropeningen werd eenzelfde filosofie aangehouden. Het versmallen en verlagen van de vensters was een ingreep die niet geïntegreerd kon worden in de oorspronkelijke schilderijen. Beter was om zeer duidelijk te maken dat het ging om een aanpassing. Er werd besloten om de "nieuwe" lintelen en de toegevoegde rechter dagkant van het rechtse venster net zoals dat gebeurde bij de ingevulde deuropening vooruit te laten springen. De voornaamste reden was dat de onderliggende structuur nu eenmaal al vervooruit kwam. Bepijstering van het linteel en de versmalde dagkant rechts en deels de dagkant links diende opnieuw te gebeuren. Op het linteel betekende dit dat er een nieuwe draagstructuur werd voorzien van wilgentakken en zeer soms strekmetaal. De mortel die hier voor werd gebruikt bestond uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce), 2 volumedelen fijn zand (Pozzo Nuovo), 1 volumedeel vernalen CaCO_3 (Pozzo Nuovo) en polypropyleenvezels (Polyprop 18 van Rewah) naar believen. Deze pleisterlagen werden wel afgewerkt met een glad oppervlak. De ondulaties uit de ondergrond werden gerespecteerd waardoor er een licht glooiend en niet al te strak eindresultaat werd bekomen.

Retouche

Qua retouche is er illusionistisch onder toon gewerkt met complettering van de lijnvoering van de paneelschildering. Het belangrijkste was zonder meer het doortrekken van de schaduwlijnen waardoor de compositie van de panelen meteen terug leesbaar werd. Door het onder toon aanvullen van grotere lacunes en het bijna op toon inputten van kleine lacunes werden kleurvlakken terug gesloten zonder dat het terug strake kleurvlakken werden. Het vlekkenpatroon met de schade zou immers enkel kunnen worden weggewerkt indien er overschilderd zou worden. De sleet die de picturale laag had ondergaan mocht blijvend zichtbaar blijven aangezien dit het enige resterende originele materiaal is. Over het algemeen beschouwd werd met zo min mogelijk retouche een zo compleet mogelijk resultaat nagestreefd.

Het medium dat gebruikt werd bestond uit 2 producten die soms onderling gemengd werden: aquarel en caseïne. Voor de aquarel werd gebruik gemaakt van de Artist Quality reeks van Winsor and Newton, zowel de aquarelnapjes als de tubes. Voor de caseïne werd het volgende basisrecept gehanteerd:

- Aan 50g caseïne wordt 150ml water toegevoegd en het geheel wordt goed omgeroerd.
- Aan 60ml warm water wordt 10g ammoniumcarbonaat toegevoegd en geroerd tot het is opgelost.

FIGUUR 86: DETAIL VAN DE NOORDWESTWAND NA RETOUCHE. DE LACUNES ZIJN LICHT ONDER TOON GERETOUCHERD.

- De oplossing ammoniumcarbonaat wordt al roerend aan de caseïne toegevoegd.
- Aan 90ml water (warm of koud) wordt 1g Preventol toegevoegd en opgelost.
- De oplossing Preventol wordt toegevoegd aan de caseïneoplossing en doorgeroerd tot er geen klonters meer zijn.

Het eindproduct is een caseïneoplossing van 16,5m% in water met 2m% Preventol (ten opzichte van de caseïne). Vermits dit product de eerste 12u nog dikvloeibaar kan zijn wordt best zolang gewacht vooraleer het te gebruiken. Ondanks de toevoeging van Preventol is er best maar een sheff ifte van 1 week te voorzien. De caseïne zal niet zo snel gaan rotten maar de kwaliteit neemt zienderogen af.

Deze basisoplossing werd ter plaatse aangelengd met water tot een geschikt medium werd bekomen waarmee kon worden geretoucheerd. De verdunning was vaak afhankelijk van de te gebruiken pigmenten. Bij enkele kleurvlakken werd Kaolin toegevoegd als vulmiddel.

3.2.7.2 Plafond

Vrijleggen

De beide plafondvelden en kooffijsten, inclusief de moerbalk, werden conform de oorspronkelijke opdracht volledig vrijgelegd. Alles zat onder een vrij dik pakket van kalkwitsellagen met enkele lijmverven ertussen. Het vrijleggen van de vlakke velden gebeurde mechanisch met scalpel waarbij er lokaal werd nagereinigd met Akapad kruimelsponzen. Hiermee kon de laatste witte zweem verwijderd worden. Zeer soms was er lijmverf doorheen lacunes en barsten doorgedrongen tot op de originele picturale laag; deze diende verwijderd te worden met behulp van wattenstaafjes en gedemineraliseerd water. Dit was niet eenvoudig doordat de picturale laag soms vochtgevoelig bleek. Al bij al verliep de vrijlegging zeer vlot waarbij soms grote pakketten gemakkelijk los kwamen.

De getrokken lijsten verliepen moeizamer. De overschilderingen waren hier waarschijnlijk minder uitgesmeerd waardoor er veel dikkere lagen waren gevormd. Sommige profileringen waren inmiddels verstopt geraakt door deze verven. Verwijderen van deze lagen gebeurde meestal in verschillende stappen. Hoewel er nog steeds zones waren waar de verfpakketten eenvoudig loskwamen was het meestal noodzakelijk om ze af te dunnen tot op de eerste overschilderingen die dan secuurder met scalpel konden worden verwijderd. Die eerste stap gebeurde met behulp van meerdere materialen zoals ultrasoon vrijleggereedschap, handbetels en vrijleghamertje.

Resultaat na vrijlegging gaf aan dat vooral de plafondvelden ooit krachtig moeten zijn gedecapeerd met behulp van schraapijzers met vele krassen in alle richtingen tot gevolg. Ook is duidelijk geworden dat ieder plafondveld al grondig moet zijn opgeschuurd en mogelijks zelfs behandeld met chemicaliën vooraleer werd overschilderd. Gevolg was een zeer wolkerig

FIGUUR 87: TOESTAND TIJDENS VRIJLEGGING. DE KOOFFIJST WAS EEN RECONSTRUCTIE DOOR REMOTEC DIE LATER OPNIEUW DIENDE TE GEBEUREN.

FIGUUR 88: ZUIDELIJK PLAFONDVLAAK NA VRIJLEGGING EN HERSTEL VAN HET LUSTWERK. DE HARDE KRASSEN VAN HET DECAPEREN IN HET VERLEDEN ZIJN VOORAL OP DIT PLAFONDVELD GOED ZICHTBAAR.

FIGUUR 89: DETAIL MET VOCHTKRINGEN/SPATTEN VAN DE ONBEKENDE BRUINE SUBSTANTIE.

effect waarbij de originele picturale laag, het grijsblauwe, voor meer dan de helft verloren was gegaan. In het meest noordelijke deel schemerde ook een roze kleur door waardoor het beeld visueel erg moeilijk leesbaar blijft. Een onwetende toeschouwer ziet hierin een moedwillig decoratief effect. Hoewel dat niet zo is, blijft er wel een zekere esthetische waarde aanwezig.

Reiniging

Het gehele plafond bleek, na vrijlegging, ooit te zijn verontreinigd met een onbekende bruine substantie die een zeer vlekkelig resultaat gaf. De substantie bleek watergevoelig te zijn. Het ging niet zozeer om een laag die op de picturale laag lag, maar eerder om een ingedrongen dunvloeibaar product. Contaminatie zou ook van bovenaf kunnen zijn gebeurd.

Na verscheidene testen met uiteenlopende extractiepulps werden de beide plafondevlakken effectief behandeld met een kompres op basis van cellulosevezels en cellulosestheren. Concreet werd over het gehele oppervlak (inclusief de perklijsten) Japans papier aangebracht als buffer dat nadien vlotte verwijdering van het kompres zou garanderen. Als lijmstof werd Tylose MH300 van 0,75% in gedemineraliseerd water gebruikt. Daaroverheen werd het kompres aangebracht dat bestond uit Arbocel PWC 500 dat werd ingedikt met Tylose MH300 van 3% in gedemineraliseerd water. Er werd gestreefd naar een dikte van 3 tot 5mm.

De extractie door de pulp kon goed gemonitord worden; de bruine stof werd eerst lokaal zichtbaar en verspreide zich daarna homogeen over de pulp tot een bijna egaal bruin oppervlak.

Deze behandeling had als nevengevolg dat de gehele picturale laag meteen was gefixeerd.

Naast mechanische reiniging van kleine vervuiling op uiteenlopende wijze (scalpel, glasvezelstift etc.) werden geen verdere handelingen voor reiniging ondernomen.

Verwijderen vreemde objecten

Op de plafonds waren veel minder objecten aanwezig die verwijderd dienden te worden. Met name slechts enkele elektriciteitskabels moesten worden verwijderd. Dit gebeurde voorzichtig met behulp van verschillende tangen.

De smeedijzeren haak die in de zijkant van de moerbalk vernageld was werd behouden aangezien het wellicht gaat om een object dat al lang aanwezig was. De haak zou niet dateren uit de beginperiode maar wellicht zijn geplaatst vanaf dat de kast werd geplaatst. Wellicht ging het om een plafonddhaak waaraan verlichting werd opgehangen, de oorspronkelijke haak hing immers niet langer in het midden van de balk/ruimte.

FIGUUR 90: DE REEDS UITGEVOERDE RECONSTRUCTIE VAN LIJSTWERK EN DE CENTRALE INVULLING, ZOALS UITGEVOERD DOOR RENOTEC VOOR AANVANG VAN ONZE WERKEN.

FIGUUR 91: DETAIL TIJDENS VRIJLEGGING VAN DE LIJST WAAR DE RECONSTRUCTIE VAN RENOTEC OVERHEEN WAS GESMEERD. DE RECONSTRUCTIE LAG SOMS BIJNA EEN CM BOVEN HET WERKELIJKE NIVEAU.

Er wordt enigszins betreurd dat de nieuwe verlichtingscontacten centraal geplaatst werden in beide plafondvelden en niet conform de 18de-eeuwse toestand 1 centraal lichtpunt onder de moerbalk. Het was bij aanvang van de werken al te laat om bij te sturen.

Herstel lijstwerk/invullingen Renotec

Niet alleen was er gebruikelijke schade in het lijstwerk en de plafondvlakken, er was bij aanvang van de werken door de aannemer van lot 1 al een herstelling uitgevoerd van ontbrekende delen op het zuidelijke plafondvlak en deel van het lijstwerk daar. Een grote lacune in het plafondvlak was opgevuld tot op niveau van het vlak inclusief het pakket met de overschilderingen. Vermits het om een bijzonder dik pakket witsellagen ging bleek na vrijlegging deze invulling, die trouwens qua textuur al ondermaats was, minstens 5 mm boven niveau te liggen.

Zowel lijstwerk als plafondveld waren uitgevoerd met kalkmortel op basis van hydraulische kalk wat in principe te hard en te weinig plastisch is voor deze functie. Ook gebeurde de aansluiting op het bestaande lijstwerk opnieuw op foutief niveau en werd het ver uitgesmeerd over het origineel en daarbij werd voor het nieuwe lijstwerk het profiel genomen van de lijsten inclusief overschilderingen. De lijst werd blijikbaar getrokken met vrije hand en er werd geen fijne eindlaag gebruikt.

Het lijstwerk diende dan ook opnieuw te gebeuren door de aannemer van lot 1 waarbij aangesloten diende te worden op vrijgelegd lijstwerk. De lacune in het plafondvlak kon echter niet geheel opnieuw worden uitgevoerd doordat de werken aan bovenzijde inmiddels te ver gevorderd waren. Door de aanwezigheid van losse perlietkorrels als brandwerende isolatie bovenop de stucbarsten konden geen perforaties meer gemaakt worden. De bestaande invulling werd grotendeels behouden door ze af te dunnen tot onder niveau van het plafondveld en er daarna lokaal bij te werken met een mortel. Deze mortel bestond uit:

- 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 2 volumedelen vernalen Calciumcarbonaat (Pozzo Nuovo)
- Gedemineraliseerd water naar believen

Fixatie en consolidatie

Problemen met loskomend pleisterwerk waren beperkt in deze ruimte. Her en der lokaal en zeker aan de naad in de noordelijke hoek tussen oorspronkelijk en in de 18de eeuw doorgetrokken pleisterwerk na verwijdering van de hoekschouw had fixatie nodig. Consolidatie is ook uitgevoerd aan de latei/kroonlijst boven het meest noordelijke venster.

Fixatie van pleisterwerk gebeurde met calciumcaseïnaat en consolidatie met een kalkcoulis. Beide handelingen gebeurden op identieke wijze en met identieke recepturen zoals gebruikt bij fixatie en consolidatie van de wanden in deze ruimte (zie p. 56)

Invullingen

Dieper lacunes elders in het plafond werden opgebouwd uit 2 tot 3 lagen mortel. Afhankelijk van de te vullen diepte werden er uiteenlopende zanden gebruikt met verschillende korrelgroottes en verdelingen, allen siliciumhoudend. Er werd steeds gewerkt met de vaste verhouding 3 volumedelen droog zand op 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce).

In de meeste van grotere lacunes werd voor de laatste toplaat gebruik gemaakt van fijn lommelzand. Voor het vullen van de krassen die veroorzaakt werden door het decaperen met schraapijzers werd dezelfde mortel gebruikt als bij het aanpassen van de fouteive invullingen zoals uitgevoerd door Renotec:

- volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 2 volumedelen vernalen Calciumcarbonaat (Pozzo Nuovo)
- Gedemineriseerd water naar believen

Ook fijnere barsten werden hiermee opgevuld.

Retouche

Qua mediums werden dezelfde materialen en recepten gebruikt zoals voor de wanden: aquarel en caseïneverf (zie p. 60). Voor de grotere lacunes in het zuidelijke plafondveld diende er aan deze verf extra Tylose MH300 in lage verdunning aan worden toegevoegd om de uitvloeiing van de verf te verbeteren.

Voor wat betreft de grote verkleuringen in de plafondvelden werd geopteerd om kleine lacunes telkens te retoucheren naar de omliggende kleur en niet om terug 1 kleur na te streven. Een kleur zou immers betekend hebben dat het plafond zou moeten worden overschilderd. De verkleuringen zijn daardoor duidelijk zichtbaar gebleven en deze zullen door een onbewuste toeschouwer nog steeds beschouwd worden als een decoratief effect. De esthetische waarde is door de retouche sterk verhoogd.

FIGUUR 92: DE ZONE VAN DE ZUIDOOSTELIJKE WAND BOVEN DE KAST, NA INVULLING EN RETOUCHE.

FIGUR 94: DETAIL BIJ AANVANG DER WERKEN. DE VLOER WAS VERWIJDERD TOT OP DE BAKSTEEN KELDERGEWELVEN EN ELECTRICITEITSLIDINGEN WAREN IN DE VLOER GELEGD.

3.3.2 Beknopte beschrijving

De opzet van de ruimte is grotendeels gelijk aan die van ruimte 0.2: een rechthoekige ruimte met twee traveeën dwars op de lange zijde. Tegen de tuin aan (de noordwestelijke wand) bevindt zich in iedere travee een rechthoekig venster en in de zuidwestelijke wand 1 brede, dubbele deur naar de gang. Er is geen doorgang in de noordoostelijke wand (zijde tegen de traphal). Centraal tegen de noordoostelijke wand bevindt zich een schouwkanaal met haard, onderaan met houten schouwmantel geschilderd in marmerinitatie, bovenaan met schouwmantel in eerder sober lijstwerk (stucwerk). Het schouwkanaal heeft afgeschuinde hoeken met dieperliggende panelen en het front is drieledig opgedeeld met onderaan een kleiner liggend rechthoekig kussenpaneel met kwarthol ingesnoerde hoeken, centraal een groter staand rechthoekig vlak met bovenaan halve cirkelvormige lob en helemaal bovenaan een liggend, eenvoudig rechthoekig vlak.

Bij aanvang van de werken was de voormalige vloer van houten roostering met plankenvloer al verwijderd en was de bovenzijde van het gemetselde gewelf van de kelder zichtbaar.

Het plafond wordt verdeeld door een moerbalk die onderaan is om lijst met fijne profielen in stucwerk. De beide plafondvelden hebben rondom rond een simpele kwarthol kooflijst en op ieder plafondveld een zwaarder geprofileerde perklijst dat stilistisch nog past in eind 17de-begin 18de-eeuwse traditie.

De dubbele deur bestaat uit twee vleugeldeuren, horizontaal opgedeeld met stijlen en regels in twee rechthoekige, identiek geprofileerde panelen met kussen.

Onder alle afschilferende verflagen en restanten van behangpapier komt een schildering tevoorschijn die materiaaltechnisch gezien volledig overeenkomt met deze besproken in ruimte 0.2.

3.3.3 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie

Net zoals bij de overige ruimtes is er ook hier waarschijnlijk een oorspronkelijke hoekschouw verwijderd in de loop van de 18de eeuw. Deze schouw of haardplaats stond oorspronkelijk in de zuidelijke hoek. Alle schouwen stonden dus vrij centraal in het gebouw gegroepeerd, wellicht om samen te komen in 1 schouwkanaal centraal op het dak. De hoekschouw werd vervangen door een centraal tegen de noordoostelijke wand geplaatst schouwkanaal. Er werden op de schouwboezem geen aanwijzingen gevonden van een oudere afwerking dan het huidige lijstwerk. De decoratieve afwerkingsfasen die aanwezig waren op de schouw worden verder besproken in paragraaf 3.3.4.2 op p. 73.

Bij het verwijderen van de hoekschouw werden het lijstwerk van de plafonds en de schilderijen op de wand gerespecteerd en aangevuld. De kwaliteit van dat werk is echter beduidend minder en moet steeds hebben afgestoken ten opzichte van

FIGUUR 95: HET AANGEVULDE LIJSTWERK VAN HET PLAFOND WAAR DE HOESCHOUW VERWIDDERD WERD. HET LIJSTWERK IS UIT DE HAAK, NIET RECHT EN DE KLEUREN NIET PASSEND.

FIGUUR 96: DE IN POTTLOOD (?) GETEKENDE KELK LINKS VAN DE SCHOUW.

het origineel. De verschillen zijn vooral duidelijk op gebied van het doorgetrokken lijstwerk. Niet alleen was het blijkaar technisch moeilijk om na het plaatsen van een nieuwe draagstructuur in rinkelatten voor het plafond op gelijk niveau door te gaan (te dunne pleister), het recht en strak verder trekken van de profilering van perklijst en kooflijst gebeurde duidelijk door iemand die niet de ervaring (of tijd/budget) had om geleiders te installeren die zowel in lengte- als breedterichting het nieuwe lijstwerk konden mee vorm geven.

Het doortrekken van de schilderijen gebeurde eveneens niet zonder problemen; in de compositie gebeurden eerst fouten. Deze werden weliswaar gecorrigeerd maar de oorspronkelijke fout bleef wellicht goed zichtbaar. Het is onduidelijk in hoeverre de fouten echt zichtbaar bleven doordat inmiddels de huidige toestand van de picturale laag sterk gedegradeerd was; misschien dat de fouten juist door sleet inmiddels terug zichtbaar waren.

Aan de overzijde, op de noordoostelijke wand, moet centraal ook een gelijkaardig barokke portiek zijn geschilderd zoals nu zichtbaar op de zuidwestelijke wand en op de noordoostelijke wand van ruimte 0.2. Doordat hier het nieuwe schouwkanal werd geplaatst bleven enkel de zijkanten zichtbaar van die portiekschildering. Deze werden gemaskeerd met een grijze laag verf die echter, intussen, deels transparant is en de contouren van de eerste afwerking nog laat doorschemeren. Met diezelfde grijze verf werden ook enkele herstellingen uitgevoerd, zoals in de noordelijke hoek van de ruimte. De noordoostelijke wand (een binnenwand), lijkt onvoldoende ongebonden te zijn geweest in de buitenwand met al gauw barstvorming tot gevolg. De herstellingen gebeurden stordig en snel; ontbrekende delen werden niet altijd bijgepleisterd en sommige barsten werden gewoon ingeschilderd. Bovendien werd de grijze verf er ook gebruikt om sommige geelgroene delen te "retoucheren".

In de brede panelen links en rechts naast de nieuwe schouw is er graffiti aangebracht. Met een passer werd rechts een byzantijns kruis geconstrueerd door licht in het oppervlak te krassen. Hierbij werd bijna een fout gemaakt. Aan de linkerkant is het minder duidelijk wat er werd aangebracht, maar het zou kunnen gaan om een beeltenis van een kelk. Beide zijn liturgische symbolen die misschien een aanwijzing geven over de functie die de ruimte een tijd lang heeft bekleed. Het is onduidelijk of deze graffiti voor, tijdens of na het plaatsen van het schouwkanal moet worden gesitueerd.

FIGUUR 97: HET INGEKRASTE BYZANTIJNS KRUIS RECHTS VAN DE SCHOUW.

FIGUUR 98: ZICHT OP DE NOORDOOSTELIJKE WAND BIJ AANVANG VAN DE WERKEN.

FIGUUR 99: VRIJLEGGING DOORHEEN DE OVERSCHILDINGEN VAN DE ONDERSTE, LAGE PUNT.

3.3.4 Beschrijving van de muurschildering

3.3.4.1 De wanden

In deze ruimte is nog duidelijk leesbaar hoe de oorspronkelijke afwerking was van alle wanden en het gehele plafond. Minst goed bewaard is de noordwestelijke wand, maar door de strak geritmeerde, zich herhalende opstelling blijft alles duidelijk. De schilderijen sluiten volledig aan bij deze uit ruimte 0.2, maar kennen een andere compositie en lichter kleurgebruik.

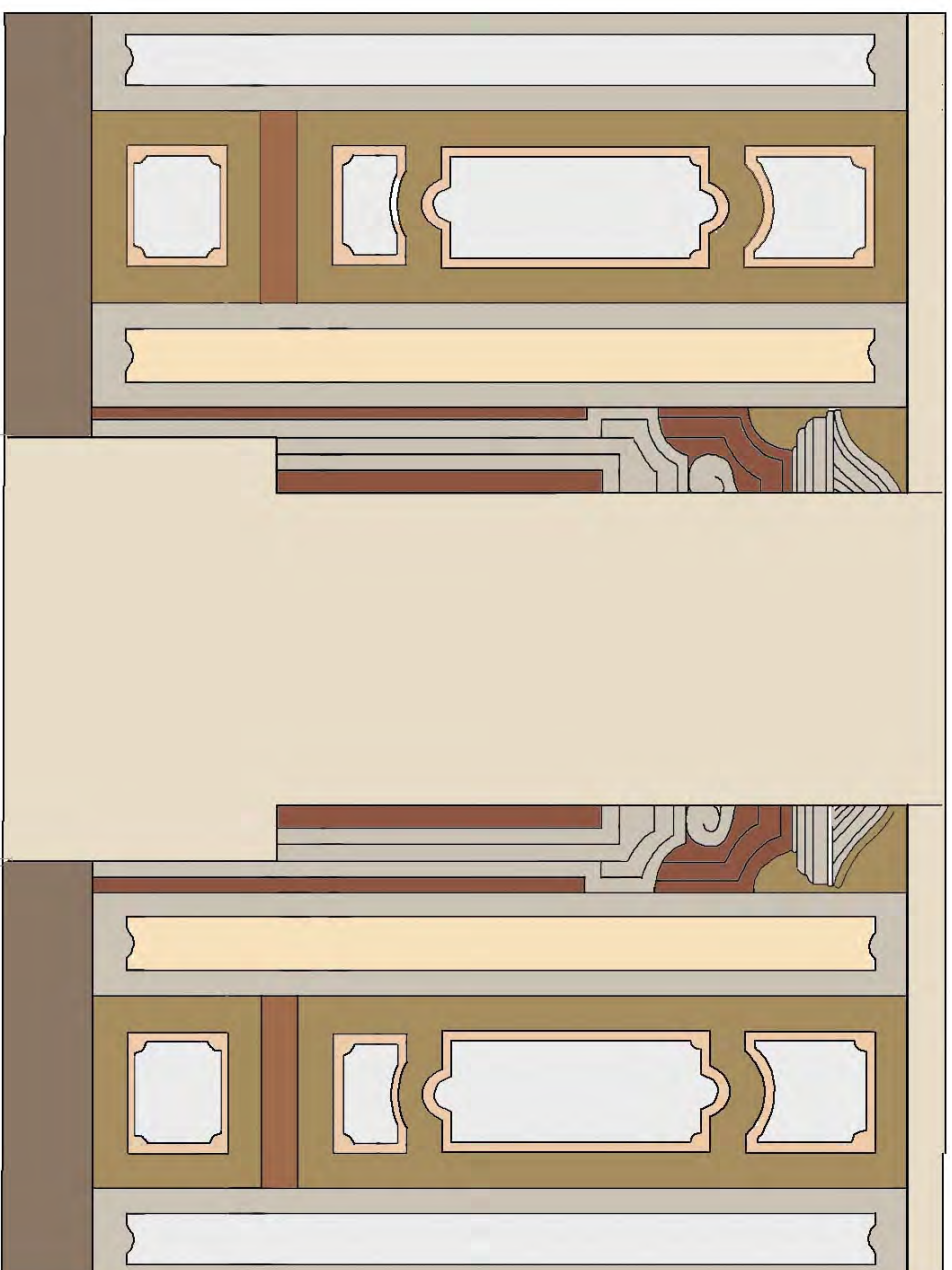
Door middel van een classicistische onderverdeling van de wanden in gemarmerde trompe-l'oeil panelen wordt een groot ruimtelijk effect verkregen. Doordat er in deze ruimte geen zijdeur is en omdat er geen verdere toevoegingen gebeurden (zoals de kast in ruimte 0.2) is het ruimtegevoel nog sterker hier. De verticale ritmering van de panelen wordt enigszins gebroken doordat de aanvulling van de schildering na de verplaatsing van de schouw niet kon passen. De indeling van de wanden gebeurde volgens het schema waarbij tussen twee smallere plasters (een boven- en onderaan half rond ingesnoerd paneel van wit marmer met grijze adering omgeven met een blauwgrijze boord) telkens binnen groenbeige stijl- en regelwerk 4 boven elkaar gepositioneerde wit marmeren panelen met roze randlijst. Ieder paneel onderscheidt zich van de anderen door verschillende vormen van insnoeringen of lobben.

De oorspronkelijk nog grotere vensteropeningen, het lichtere kleurgebruik en de lichtere plafonds maken dit een lichte kamer. De barokke portiekomlijstingen en het donker geschilderde plafond creëren samen met de lichtinval van de grote vensteropeningen een intieme sfeer. Bij het openzetten van de dubbele deur in de zuidwestelijke wand naar de centrale hal en die naar ruimte 0.2 kon een groot doorzicht bekomen worden op twee gelijkaardig beschilderde ruimtes.

De twee muren bevatten oorspronkelijk centraal een barokke portiekschildering, bij de noordoostwand rondom een brede deur, bij de zuidwestwand een trompe-l'oeil waarbij de invulling niet gekend is. De resterende schildering rondom de deur toont een geprofileerde deuroplijsting met oren, een eerste bekroning met centraal een rechthoekig medaillon met ingesnoerde hoeken, geflankeerd met krulvoluten. Daarboven bevindt zich de tweede bekroning, een gebroken fronton. De zuidwestelijke wand werd centraal doorbroken met een kleinere deur, de panelen werden hiertoe ingesnoerd en een sobere krulvoluten be kroonden de deur. De noordwestelijke wand werd doorstoken met twee grote vensteropeningen. In tegenstelling tot ruimte 0.2 was er hier geen opschrift in het medaillon. Mogelijks bevond zich dat wel in het portiek achter het nieuwe schouwkanaal.

Typisch voor deze ambachtelijke 18de-eeuwse beschrijving is dat ondanks zijn ogenschijnlijke symmetrie het ontwerp toch opnieuw meerdere fouten en imperfecties bevat. Met behulp van de lichte en donkere lijnen die de kleurvlakken scheiden wordt schaduwwerking en lichtinval gesuggereerd. Soms is deze correct maar vaker varieert de positie van de zogenaamde lichtinval of zijn er teveel lichte of donkere lijnen aanwezig of werden lijnen onterecht doorgetrokken.

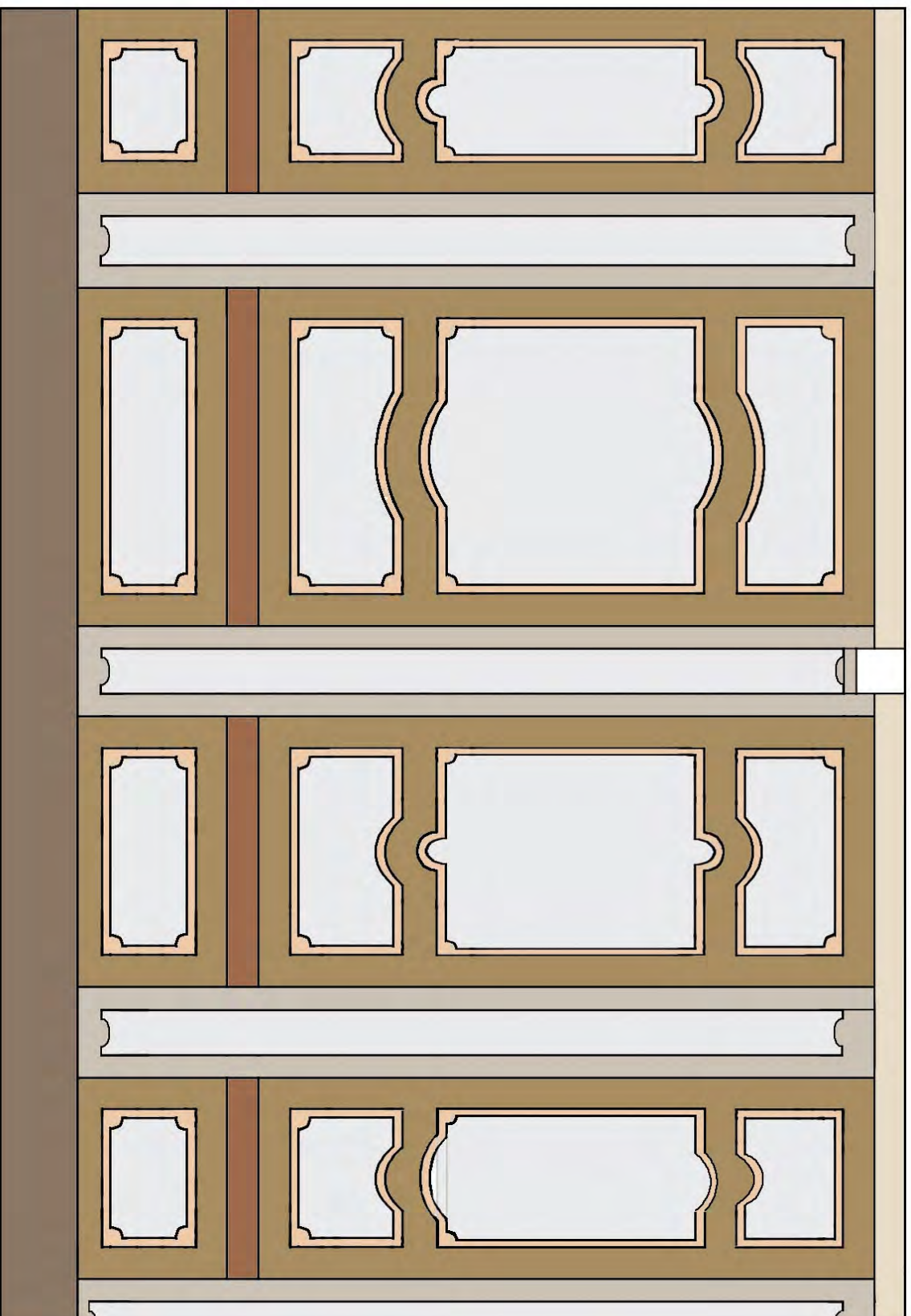
De onderste 20cm, een aparte doorlopende plint, werd meermalen hernomen. De oorspronkelijke tot 13,6 cm was bruinrood.

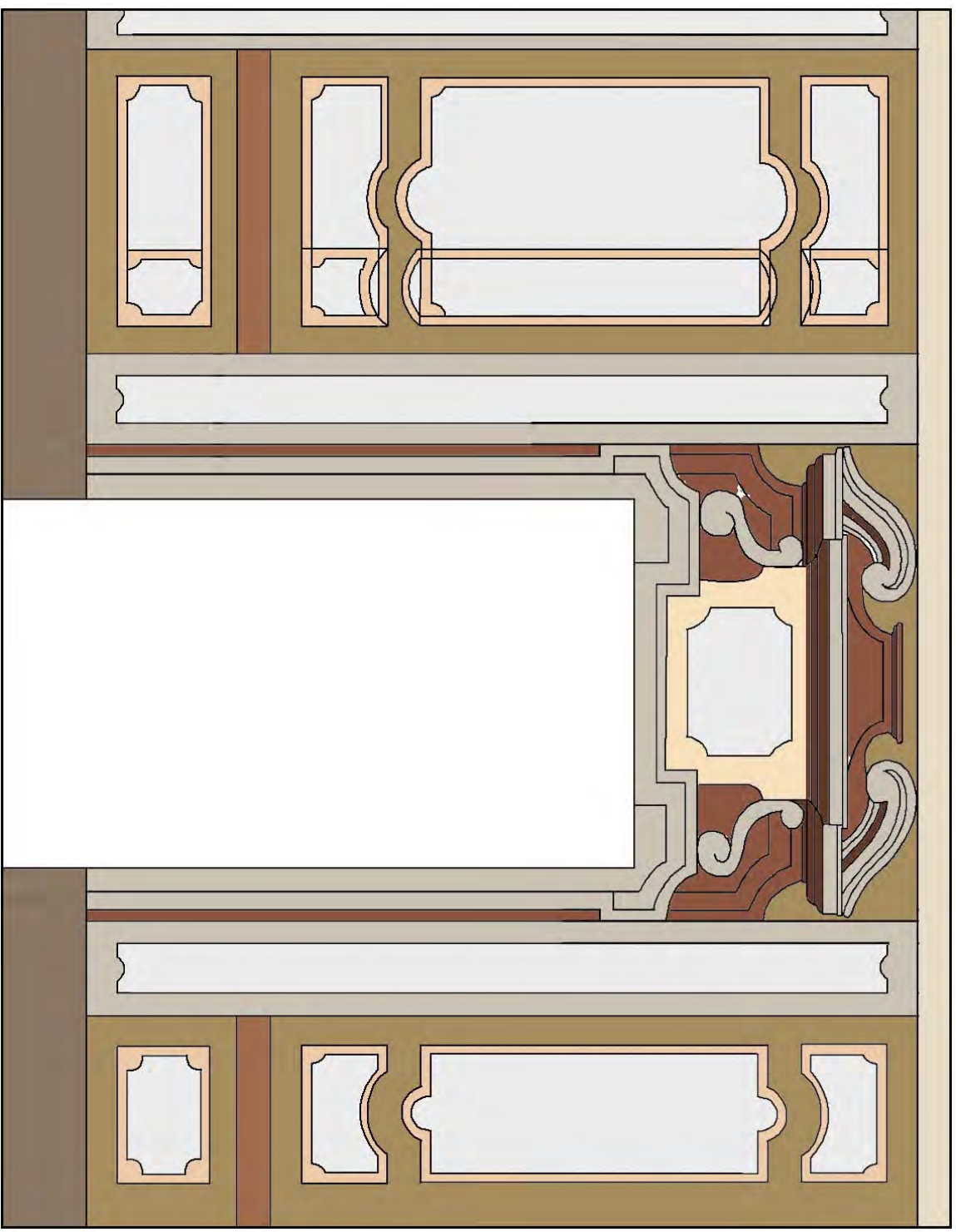
FIGUUR 101. NOORDOOSTELIJKE WAND MET PORTIEK DAT GROTEDEELS VERBORGEN ZIT ACHTER HET TOEGEVOEGDE SCHOUWKANAAL.

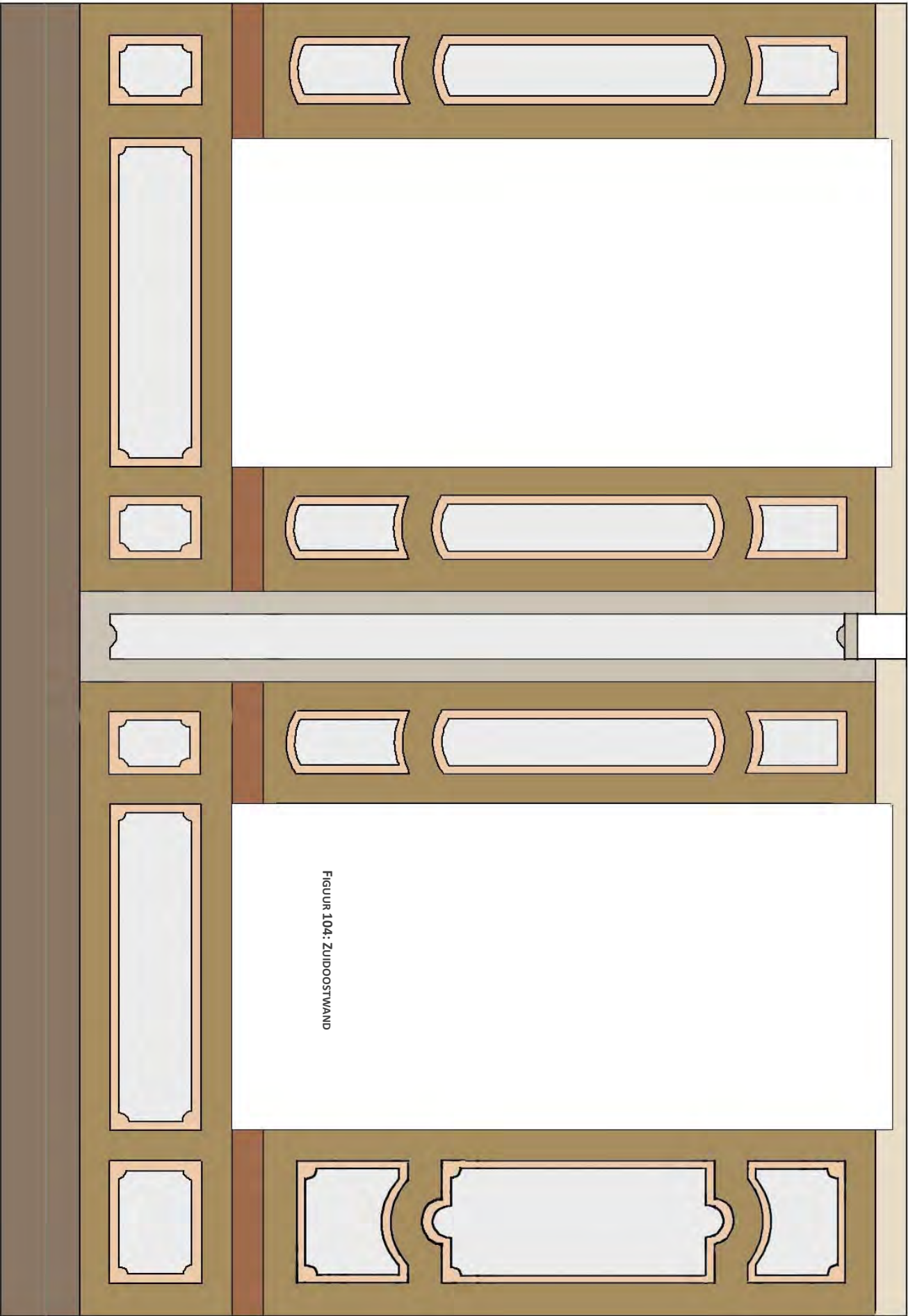
FIGUUR 100: SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN BEVINDINGEN OMTRENT DE RECHTER DAGKANTEN VAN HET MEEST ZUIDELIJKE VENSTER. ER WERD GETRACHT SPOREN TE VINDEN VAN EEN VERWIJDERD KALF VAN DE OUDERE KRUISMONIEN. DE NATUURSTEEN OP DE LINKER DAGKANT ZIT ECHTER OP ANDERE HOOGTEN (1STE STEEN VAN 38CM HOOG OP 67CM, TWEEDE STEEN SLECHTS 7CM EN OP 138 HOOGTE. DE NATUURSTEEN IS GEDELTIELIJK OVERSCHILDERD.

FIGUUR 102: NOORDWESTWAND

FIGUR 103: NOORDOOSTWAND

3.3.4.2 De schouw

De schouw diende volgens de technische bepalingen van het bestek schilderklaar gemaakt te worden. De opbouw van de schouwboezem bestond uit metselwerk van baksteen met kalkmortel waarop met kalkmortel, gewapend met veel dierlijke haren, de vlakken gepleisterd en de lijsten nat in nat gemodelleerd en getrokken werden. In het lijstwerk werd mogelijks ook wat gips gebruikt.

Aanvullend op het eerder uitgevoerde onderzoek is er eveneens een stratigrafisch onderzoek van de verflagen uitgevoerd. Hierbij konden onderstaande afwerkingsfasen en aanpassingen worden vastgesteld:

FASE	MATERIAAL	KLEUR	OPMERKING
1	Olieverf	Geelbeige S 1005-Y30R	Vermoedelijk loodwit met daarop schellak of geelbeige afwerking, eerder transparant, soort gemarmerd effect. Niet duidelijk of het gaat om een afwerking dan wel een preparatielaag. Vergeling van de olievertlaag.
2	Olieverf	Roze	Vermoedelijk meerdere schakeringen zoals op plafond.
3	Olieverf	Licht grijs	Verweerd oppervlak. Na langdurige blootstelling aan licht weer een veel witter uiterlijk, maw betreft het een gebroken wit. Komt overeen met kleurstelling op de deur.
4	Olieverf	Polychroom	Kachelbuis* wordt verwijderd uit het paneel en de schouw wordt polychroom beschilderd met olieverf. De schouw wordt licht grijs geschilderd, de lijsten gebroken wit, de bossing groen (op centraal paneel imitatie paneel met kwartrond ingesnoerde hoeken, afgelijnd met een bruine bies). Komt overeen met kleurstelling op de deur.
5	Olieverf	Bichroom	De paneelvelden en kussen licht beige/groen, de rest donker beige/groen. Dit is de fase zoals zichtbaar op de afbeeldingen hiernaast. Komt overeen met kleurstelling op de deur.
6	Synthetisch	Licht grijs	
7	Synthetisch	Beige	
8	Synthetisch	Gebroken wit.	

Er dient te worden opgemerkt dat fasen 3 tot en met 5 behoren tot de weinig gekende polychrome fasen in de geschiedenis van dit interieur. Op wanden werden enkel monochrome verven aangetroffen als overschildering.

* Vanaf het einde van de 18de eeuw kwamen gietijzeren kachels zeer in trek, vanaf 1870 kwamen de eerste gebouwen met centrale verwarming, al werd pas na 1900 vlot gebruik gemaakt van centrale verwarming met gietijzeren radiatoren.

3.3.5 Behandelingsvoorstel

De volledige wandvlakken en plafonds komen in aanmerking voor restauratie; een bijna volledig authentiek geheel behoort tot de mogelijkheden. De picturale laag van de schilderijen op wanden en plafond is zeer gelijkaardig beschadigd als bij ruimte 0.2; d.w.z. de kleuren en compositie zijn leesbaar maar het origineel is sterk vervaagd. In vergelijking met de geresouteerde zones van ruimte 0.2 zijn er weliswaar een aantal zones met grotere lacunes die naar completie van de tekening toe een uitdaging zullen vormen.

De technische bepalingen uit het bestek voor de wanden van ruimte 0.3 blijven van toepassing voor de verdere aanpak. Ook de voorgestelde aanpak van de retouche, de minimale aanpak, sluit hard aan bij ons eigen voorstel waarbij begonnen wordt met de meest storende delen en stapsgewijs wordt gewerkt tot de leesbaarheid volledig is. Enkel naar het bindmiddel toe zal er worden afgeweken doordat kalkverf zich niet goed leent voor fijne retouche. Eigen waarnemingen en spottesten geven hoe dan ook aan dat het origineel wellicht caseïne bevatte als bindmiddel. Vermits het resterende materiaal sterk versleten is en nagenoeg transparant, is zoals bij ruimte 0.2 het gebruik van caseïne aangevuld met aquarel opnieuw de beste optie.

De hoek waar de schouw in tweede helft 18de eeuw verwijderd werd en waar stucwerk en schilderijen werden gecombineerd is een waardevolle getuige van de bouwgesciedenis. Die aanvulling gebeurde onhandig (vormfouten en technisch ondermaats), maar dat moet niet verbleend worden. Doel blijft om na verhelpen van de sindsdien ontstane schade niet verder in te grijpen; de onhandigheid van de aanvulling zal niet worden aangepast. Die situatie zal (voor een leek) wel onduidelijk blijven, maar behoud van oorspronkelijke materie primeert. Er is immers niet geweten in welke mate het aanvullen/doortrekken van de tekening echt onzichtbaar gebeurde voor de toeschouwer van toen. Er is geen beeld of idee waar naartoe kan worden geresouteerd.

Voor de schouwboezem was duidelijk dat het verwijderen van overschilderingen verder dan de synthetische verven na de laatste olieeffase (nr. 5) onnodig zou zijn. Verwijderen van alle overschilderingen was ook niet mogelijk zonder schade aan de drager terwijl deze vrijlegging geen meerwaarde zou zijn voor de scherpte van de profielen. Fase 5 stelde weliswaar weinig voor maar aangezien het een lijnolieverf betrof die geen kwaad kon mocht er worden vrijgelegd tot op/in deze laag. Behoud van de polychrome verflagen zou zeker mogen worden nagestreefd.

Aangezien het verwijderen van de synthetische overschilderingen niet zou leiden tot een proper, esthetisch wenselijk geheel, zou er moeten worden overschilderd.

De verdere inbreng van de aannemer van lot 1 kan beperkt blijven tot de vloer en technieken en schilderen van het schrijnwerk en schouwboezem.

FIGUUR 105: DE HOEK WAAR DE SCHOUW VERWIJDERD WAS TOONT DUIDELIJK, MET ALLE ONVOLKOMENHEDEN, HOE DE BESTAANDE PANEELSCHILDERING DOORGETROKKEN WERD. DIT MAG GEZIEN BLIJVEN.

FIGUUR 107: ZWARTE SCHIMMEL, PLAFOND RUIMTE 0.1

3.3.6 De behandeling

3.3.6.1 Schilderklaar maken van de schouw

Er werden enkele testen uitgevoerd naar het verwijderen van de synthetische verflagen tot op de draagkrachtige lijnolieverflagen. Beste resultaat werd bekomen met een gecombineerde techniek van verweken met decapant en vrijleggen met scalpel. Het afbijten tot op olieverf gebeurde met het product Decamur van Rewah. De inwerktijd werd telkens beperkt gehouden zodat olieverf geen schade kon oplopen. Na inweken werd met fijne spatels de verf verwijderd. Op vlakke delen kon gebruik gemaakt worden van paletmessen. Lijstwerk diende voorzichter te worden aangepakt met scalpel en fijne spatels.

Synthetische verf werd zo effectief verwijderd tot op laag 5, maar deze kon niet ongeschonden blijven. Vermits het een monochrome fase was zonder waarde werd dit niet gezien als een nadeel. De onderliggende kleurstelling van laag 4 schemerde hierna door.

Teneinde het oppervlak te egaliseren werden twee vulmiddelen toegepast. Voor ontbrekende delen in het lijstwerk en enkele lacunes werd gebruik gemaakt van zuivere plaaster van Parijs (Toupret). Voor het egaliseren van het oppervlak werd gebruik gemaakt van zuivere lijnolie planuur met pijpaarde (Rolsma). Na droging werd deze opgeschuurd tot een glad resultaat werd bekomen.

3.3.6.2 Schimmel

Bij het opstarten van de verwarming in winter 2015 begon een schimmelprobleem exponentieel uit te breiden op de schilderijen van ruimte 0.3 (maar ook elders in de pastorij). Enerzijds viel dit te verwachten door het nog vochtige binnenklimaat en de toegenomen warmte, maar de aard en de omvang van de schimmels begon zorgwekkend te zijn. De problemen werden gemeld en de aangetaste muurschilderingen zijn behandeld door ze herhaaldelijk te bevochtigen met 100% ethanol.

Concreet was er sprake van 4 types schimmel:

Zwarte schimmel: de meest verspreide schimmel, kwam voor in alle ruimtes in meer of mindere maten én op al het (oud) schilderijwerk. Voornamelijk massaal aanwezig in ruimte 0.3 op de muurschildering én in ruimte 0.1 op de nieuw bezette wand en op het plafond ter hoogte van de blusschade. Gelukkig is daar geen plafondschildering aanwezig. Ruimte 0.4 en 0.2 waren in veel mindere mate aangetast, doch bij 0.2 werd er nog niet verwarmd.

FIGUUR 107: ZWARTE EN GELE SCHIMMEL IN RUIMTE 0.3.

Gele schimmel: lokaal aangetroffen in ruimte 0.3

Groene schimmel: lokaal aangetroffen in ruimte 0.3, was ook aanwezig op het nieuwe schrijnwerk. Op één plaats in ruimte 0.2, en in grote getale in de kelder aanwezig.

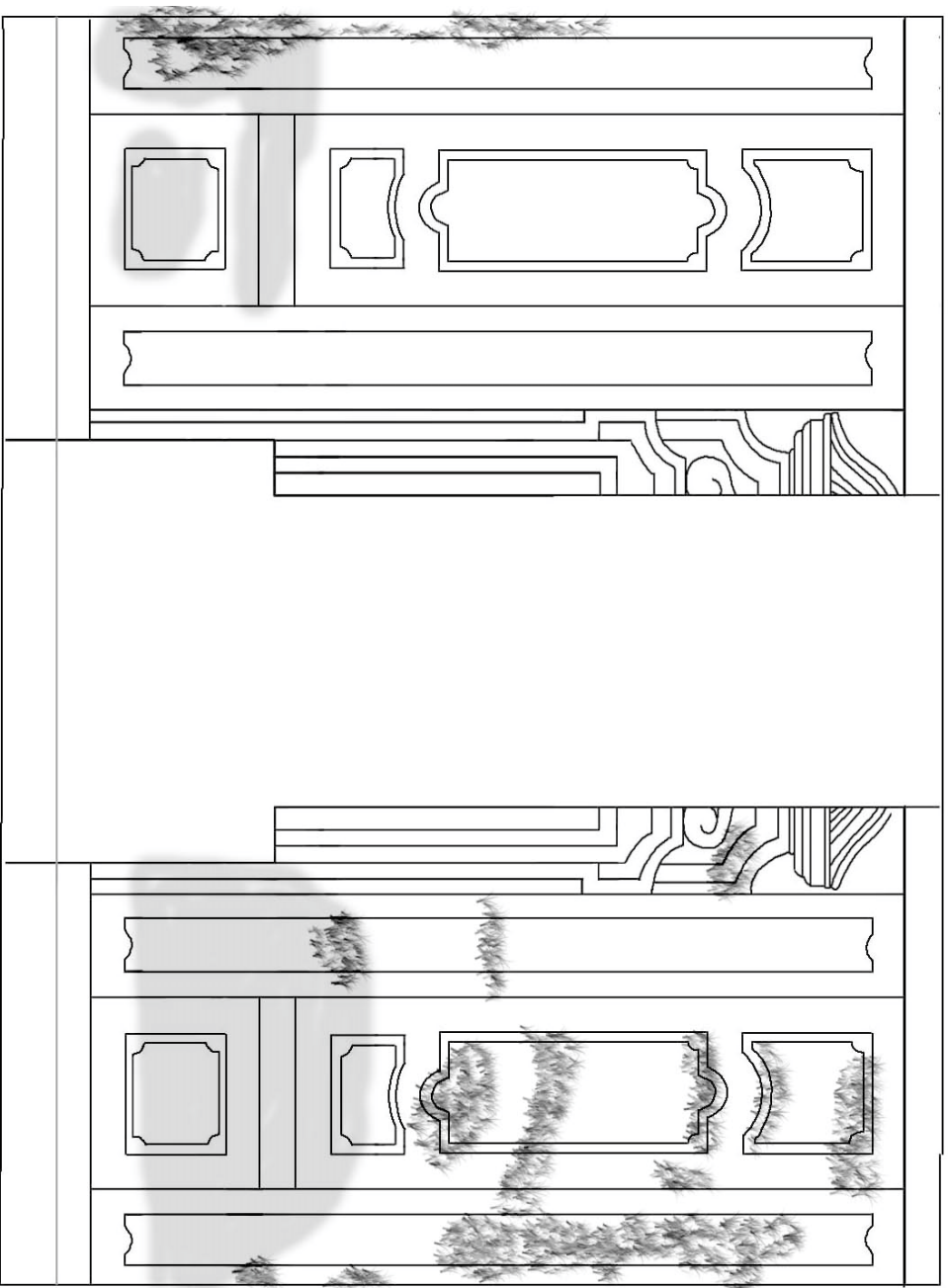
Witte schimmel: zeer massaal aanwezig in ruimte 0.3 op de buitenwanden, in het bijzonder op de wandvlakken naast de schouw. Bij nazicht van de onderliggende kelder bleek ook hier schimmelvorming aanwezig rond het keldergat. De witte schimmel volgde grotendeels de contouren van de vrijlegging en kwam over als een zachte dons. Deze dons groeit uit tot dikke harige plukken.

FIGUUR 108: WITTE SCHIMMEL

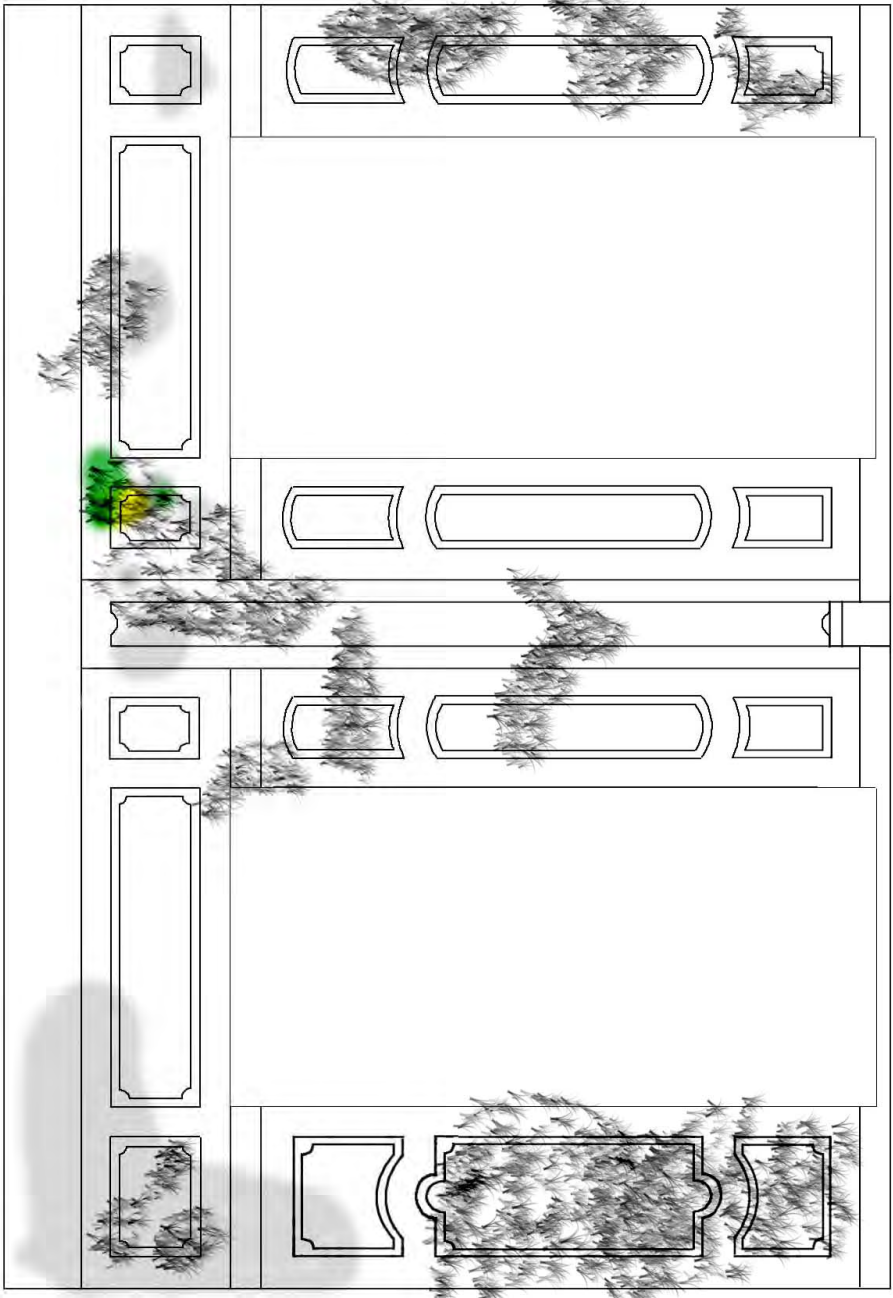
FIGUUR 109: GROENE SCHIMMEL. KOMT ZOWEL IN GROEP VOOR ALS IN PUNTEN VERSPREID OVER HET OPPERVLAK.

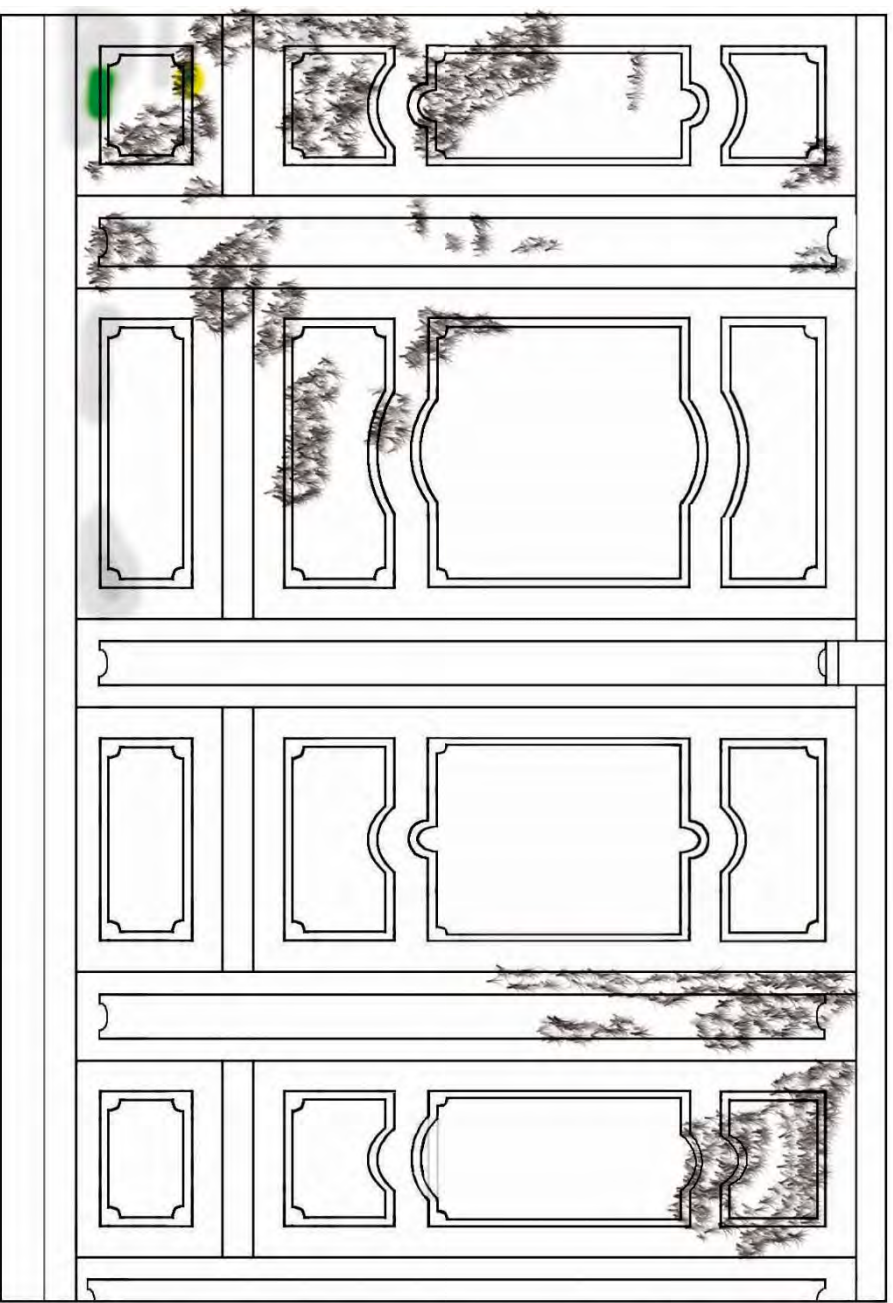
FIGUR 110: SCHEMATISCHE AANDUIDING SCHIMMELS NOORDOOSTELIJKE WAND.

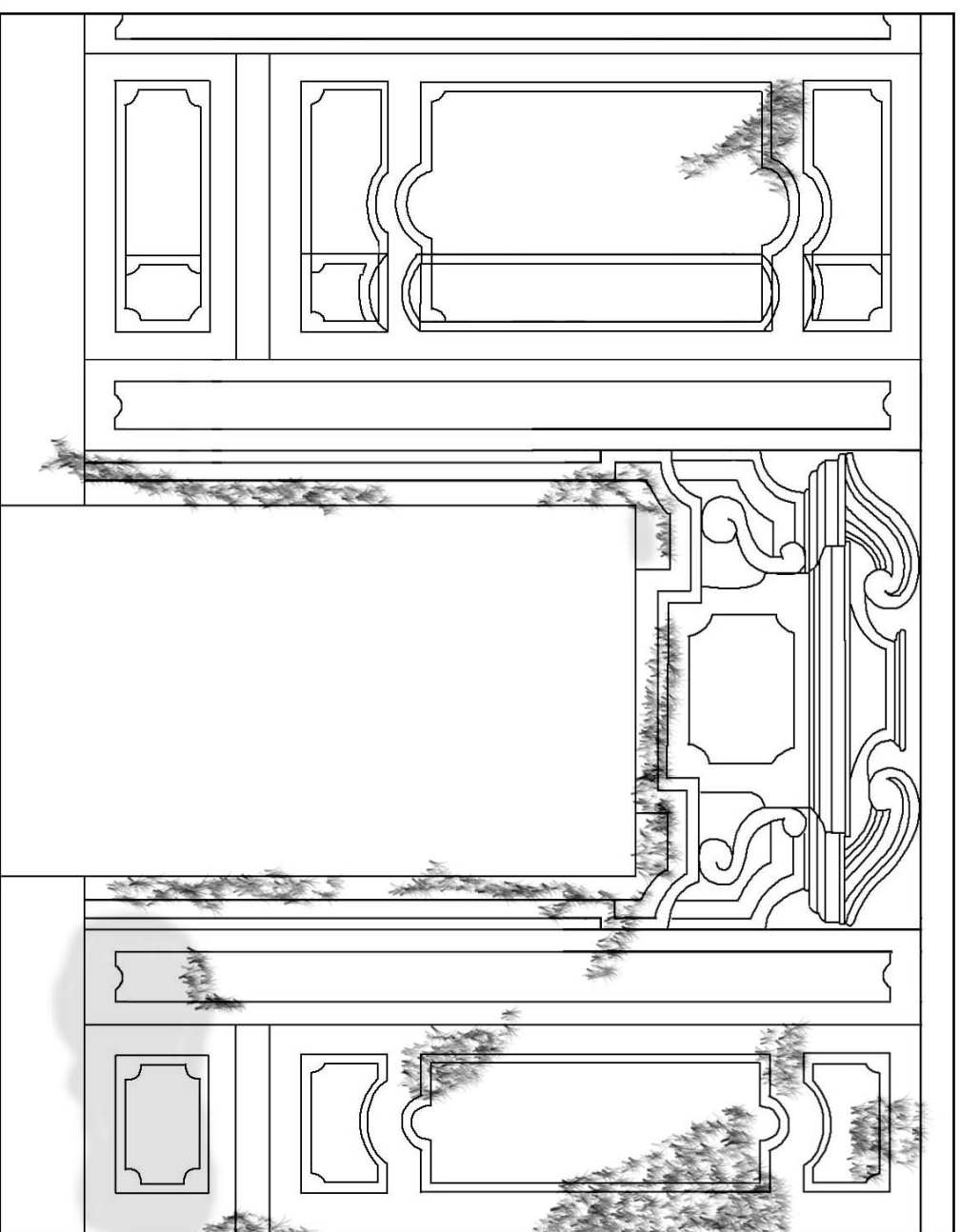
FIGUR 111: SCHIMMEL IN KELDER OP WAND ONDER DE RUIMTE.

FIGUR 112: SCHEMATISCHE AANDUIDING SCHIMMELS NOORDWESTELIJKE WAND.

FIGUR 113: SCHEMATISCHE AANDUIDING SCHIMMELS ZUIDOOSTELIJKE WAND.

FIGUR 114: SCHEMATISCHE AANDUIDING SCHIMMELS ZUIDWESTELIJKE WAND.

3.3.6.3 Wanden

De restauratieve behandeling verliep in ruimte 0.3 nagenoeg hetzelfde als bij ruimte 0.2. Slechts in details werd er afgeweken. Onderstaand overzicht is dan ook grotendeels een herhaling.

Vrijleggen

De eerste stap was het ontstoffen van het oppervlak met een zachte borstel. Reeds vrij liggende muurschildering werden daarbij uitgespaard, alsook te fragiele zones. Vervolgens werd er mechanisch met scalpel vrijgelegd, waarbij simultaan de fixatie van de picturale laag plaats kon vinden (zie verder). Waar nodig werd de drager eerst geconsolideerd (zie verder).

Zowel de techniek als het rendement van het vrijleggen was sterk afhankelijk van de zone waarin dit gebeurt. In het verleden waren de wanden reeds grotendeels ontdaan van verflagen, zelfs verder dan bij ruimte 0.2 het geval was geweest. De eerste stap was het verwijderen van alle restanten behangpapier. Waar deze rechtstreeks op de muurschildering was aangebracht werd deze eerst licht bevochtigd alvorens te verwijderen.

Waar de muurschildering in het verleden nog niet ontdaan was van de verflagen verliep het vrijleggen in meerdere stappen, waarbij telkens een pakket kalkverven werd afgenomen. Plaatselijk kon de muurschildering vlot vrij worden gelegd, is de hechting tussen de muurschildering en de eerste overschildering gering. In deze zones kon het lagenpakket in een viertal stappen volledig verwijderd worden.

Een aparte plaats werd ingenomen door de plintzone van de noordoostelijke wand, zowel links als rechts van de schouw. Om onduidelijke redenen was hier in het verleden een extra laag aangebracht bovenop de schildering maar reeds nadat er een of meerdere keren overschilderd en afgestoken was geweest. Misschien ging het om een fixerende laag in voorbereiding van overschildering of behangen. Alleszins bleek dit een bijna inerte, zeer goed hechtende laag te zijn die maar na verweking met ethanol in gedomineeraliseerd water (1/1) zeer moeizaam met scalpel kon worden verwijderd. Het vrijleggen diende hier zeer omzichtig te gebeuren en schade aan de picturale laag was bijna onvermijdelijk.

De muurschildering op de rest van de wanden was overal in meer of mindere mate behouden, de aanwezige overschilderingen varieerden in dikte. In de loop der eeuwen zijn de wanden meermalen afgestoken en overschilderd waardoor de eerste verflaag op de muurschildering niet steeds dezelfde is. Ook hier traden er problemen op bij verpoederling of afschilfering van de picturale laag en verliep het vrijleggen dan ook zeer omzichtig. Door het herhaaldelijke afwassen en afsteken van deze wanden, en het aanbrengen en lostrekken van behangpapier, is het coloriet van de muurschildering verschaald; de picturale laag is afgedund. De houten kamerlijst bleek te zijn herschilderd waarbij slordig over de muur werd gegaan met een acrylaatverf. Deze sporen werden verwijderd met verschillende aceton/ethanol oplossingen.

FIGUUR 115: DEEL VAN HET PLAFOND TIJDENS VRIJLEGGING MET BEHUP VAN WARM WATER. DE RODE PIJL DUIDT OP DE ONDERSTE LIMVERF DIE DOOR HET WATER DONKER BEIGE VERKLEURDE.

FIGUUR 116: DE RESTANTEN VAN UITGESMEERDE ACRYLAATVERF ONDER DE (INMIDDELS) VERWIJDERDE HOUTEN KAMERLIJST.

De hoek waar de oorspronkelijke schouw verwijderd was vormde een afzonderlijke problematiek; de picturale lagen waren dunner en kwetsbaarder dan elders.

Fixatie van de picturale laag

Plaatselijk schilferde de picturale laag af. Afhankelijk van de situatie werd er doorheen Japans papier met injectienaalden dan wel met een penseel gewerkt. Eerst wordt de verfshilfer en ondergrond voorbevochtigd met een oplossing gedemineraliseerd water en ethanol (1:1). Het verlijmen gebeurde met een oplossing van 1% Culminal C2000 in gedemineraliseerd water en ethanol (1:9) waarbij de verfshilfer doorheen Japans papier werden aangedrukt op de juiste positie. Na het aantrekken van de schilfer, maar voor het opdrogen, van de lijmstof werd het papier verwijderd en het oppervlak voorzichtig nagereinigd met gedemineraliseerd water en watten.

Dit type van fixatie was minder nodig dan bij ruimte 0.2.

Consolidatie van de picturale laag

Waar de picturale laag verpoederd was, wordt er geconsolideerd met Tylose MH300 1,5% opgelost in water dat doorheen Japans papier werd aangebracht. Het papier werd tegen de wand gehouden waarna met penseel of spalter de tylose werd aangebracht. Waar het een dikke verpoederde verflaag betrof, werd eerst voorbevochtigd met gedemineraliseerd water en ethanol (1:1).

Na restauratie, maar voor retouche, is deze handeling op het volledige oppervlak uitgevoerd. De aangebrachte tylose fungeert op deze wijze als consolidant van de picturale laag en in mindere mate als protectielaag. Welkom neveneffect hiervan is dat de kleuren iets aan intensiteit winnen.

Fixatie en consolidatie van de bepleistering

Plaatselijk zaten er holtes in de drager van kalkmortel en/of kwamen deze los; dit laatste vooral door drukkrachten die hebben plaatsgevonden bij werkzaamheden in het verleden. Voorbeelden daarvan zijn stootschade, aanbrengen van pluggen, nagels, objecten...

De te behandelen zone werd steeds eerst stofvrij gemaakt; in geval van achterliggende holtes werden deze proper geblazen met een blaaspeer. Indien het een fragiele zone betreft, zoals bijvoorbeeld rond de dichtgemetselde deur in de noordoostwand, wordt eerst een beschermende facing van Japans papier aangebracht. De holte of het te fixeren breukvlak werden voorbevochtigd met gedemineraliseerd water en ethanol (1:1) om de indringing van de lijmstof te optimaliseren. Vervolgens werd kalkcaseïnaat voorzichtig geïnjecteerd met behulp van injectienaalden. Door het uitvoeren van herhaalde

FIGUUR 117: INJECTIE MET KALKCASEÏNAAT.

druk werd er naar gestreefd de kalkcaseïnaat zo veel mogelijk te verdelen over het breukvlak of holte. Randen of spatzen werden meteen gereinigd met zuiver water of mechanisch indlen noodzakelijk.

Voor de kalkcaseïnaat werd gebruik gemaakt van het klassieke receptuur, zoals gepubliceerd in "Conservation of Wall Paintings" door Paolo Mora, Laura Mora en Paul Philippot maar dan zonder de PVA-lijm. Samenstelling kalkcaseïnaat:

- 1 gewichtsdeel droge caseïne (Kremer Pigmente), 12 tot 24 uur geweekt in ruim gedomineerd water en daarna ontdaan van overtollig water.
- 9 gewichtsdelen luchthardende vette kalk (Cepro)
- Vervolgens wordt het geheel gemengd, gemixt en gezeefd

Om uitvloei van het fixatief te vermijden werden plaatselijk invullingen met kalkmortel gezet en/of wordt er met watten een tijdelijke dam gemaakt. Het injecteren van fijne barsten gebeurde op eenzelfde wijze.

Dagkanten van vensters met nog oorspronkelijke pleister dienden veelvuldig gefixeerd te worden met kalkcaseïnaat. De gehele noordwestelijke wand was er trouwens het slechtst aan toe waardoor de conditie van de pleister, waarvan in verhouding al minder resteerde, meer zorg behoeft. Ook de zone met voormalige hoekschouw was soms precar door dat de nieuw toegepaste pleister soms gewoonweg te dun was uitgesmeerd terwijl de grofheid van granulaten dat eigenlijk niet toeliet.

Grotere holtes en scheuren werden anders aangepakt. Twee grote probleemzones zijn speciaal te vermelden: enerzijds de zones boven en langs de vensters en anderzijds de oostelijke hoek waar scheurvorming was ontstaan doordat de wanden onvoldoende waren ingebonden. Net zoals bij ruimte 0.2 ging het ook meermalen om de aansluiting tussen muurvlak met kooflijst en kooflijst met plafondvlak.

Het vullen van grote holtes en ver opgestuwd pleisterwerk werd uitgevoerd met een injectiemortel op basis van hydraulische kalk, de werkwijze hiervoor verliep steeds hetzelfde. Sommige van de opgestuwde zones echter zijn daags op voorhand met (verdunde) kalkcaseïnaat verstevigd.

Allereerst werd de precieze locatie van een holte opgespoord. Om injectie- en luchtgaten te voorzien, werd bij voorkeur gewerkt in reeds aanwezige lacunes in de picturale laag, waarbij op de randen van de holte gaten geboord zijn tot in de holte. Met behulp van luchtdruk werd een holte zo veel mogelijk schoon geblazen. Iedere holte werd uitgespoeld met een oplossing van ethanol/water in verhouding 2/3, waarna geïnjecteerd werd met de hydraulische injectiemortel. Deze mortel bestaat uit volgende samenstelling:

- 1 volumedeel hydraulische kalk NHL2 (producent Socli).
- 2 volumedelen luchtkrijt.

- Ca. 5% kalkcaseïnaat.
- Ca. 1% van 1 volumedeel Natriumgluconaat (10% in water).
- Gedomineraliseerd water naar behoefte.

In enkele gevallen werd er bij fijnere barsten gebruik gemaakt van de hiervan afwijkende verhouding 1 op 1 in volume tussen kalk en krijt.

Na voorbevochtigen met gedemineraliseerd water en ethanol (1:1) werd het mengsel fijn gemixt en met plastic spuit geïnjecteerd totdat alle holttes gevuld waren. Vaak werd geïnjecteerd totdat het oppervlak duidelijk begon op te stuwen. Door daarna gepaste druk uit te oefenen konden oneffenheden terug tot op niveau gebracht worden.

Verwijderen vreemde objecten

Nog aanwezige nagel, (houten) pluggen, stopfels van kranten etc. werden voorzichtig verwijderd, fijne nagels waarvan de kop in de muur was gedreven werden met behulp van een dremel en een fijne boorkop uit de wand gehaald. Ook de vernagelde houten kamerlijst (2de helft 20ste eeuw) werd verwijderd.

Verwijderen oude invullingen

Alle oude invullingen dienden verwijderd te worden. Alle bestaande invullingen dateerden schijnbaar van na het overschilderen van de wand. Hoewel het merendeel van de invullingen in kalkmortel was uitgevoerd en materiaaltechnisch gezien niet per se verwijderd zou moeten worden, was geen van de invullingen uitgevoerd op niveau of met de juiste textuur. Vaak was de kwaliteit van afwerking te laag alsook waren ze soms ver voorbij de randen van de invulling aangebracht. Afankelijk van de afmetingen van de lacune werden deze mechanisch verwijderd met tandartshaken, kleine tot grote beitels, scalpel... Ook hier moest er vaak simultaan bepleistering gefixeerd worden.

Speciale aandacht ging naar de (versmalde en verlaagde) vensters. Het gegeven was immers complex maar niettemin deel van de bouwgeschiedenis. Voor de vensters werd geopteerd de schildering zichtbaar te maken tot zijn originele grenzen; hiertoe diende het merendeel van de bepleistering boven en naast de vensters verwijderd te worden, alsook van de dagkanten. Er was tot ver over het oorspronkelijke oppervlak heen gepleisterd. Het originele linteel werd door de volledige verwijdering terug zichtbaar.

De noordelijke dagzijde van het zuidelijke venster bleek nog de oorspronkelijke pleister en picturale laag te hebben, maar ze was wel ernstig beschadigd door martelatura in functie van hechting van de nieuwe pleister. Ook de invullingen in de martelatura werden volledig verwijderd.

FIGUUR 118: DEZE VOLLEDIG GEBARSTEN, SLODDIGE INVULLING IN OOSTELIJKE HOEK BLEEK ZEER RECENT TE ZIJN AANGEBRACHT DOOR DE AANNEMER DIE HET VERANKEREN VAN DE BINNENWANDEN IN BUITENWANDEN UIT HAD GEVOERD.

Reinigen

Na vrijlegging, fixatie en consolidatie van drager en picturale laag werden de muurschilderingen gereinigd. Het muuropervlak werd opnieuw afgestoft en voorzichtig gedept met een met gedemineriseerd water licht vochtige zuigblokspons.

Plaatselijk diende er met water en wattenstaafjes gereinigd te worden waar sprake was van een grotere vervuiling en stofophopingen. Dit was vooral op de noordoostelijke wand het geval, in het bijzonder rondom de dichtgemetselde deuropening en ter hoogte van barsten in de bepleistering.

Verspreid over het hele interieur waren en kleine vervuilingen van allerlei aard die mechanisch werden verwijderd met scalpel, glasvezelstift en soms ook met een zachte gom.

Invullingen

Wat betreft het invullen van lacunes in de bepleistering zijn er aan de hand van meerdere criteria verschillende types van invulling bepaald. Er werd besloten pragmatisch te werken en de invullingen af te stemmen op de mate waarin de schade met behulp van retouche zou kunnen worden geïntegreerd.

Oppervlakkige lacunes: veelal het gevolg van schuren en afsteken van de wand, vaak enkel schade aan het oppervlak van de bepleistering. Er werd voor geopteerd om deze lacunes niet in te vullen daar deze visueel weinig storend zijn, zeker niet na retouche of inpuntig met aqua sporca.

Diepere lacunes en barsten: deze werken visueel storend en kunnen niet geïntegreerd worden. Afhankelijk van de diepte wordt er in één of twee lagen gewerkt. Er wordt gewerkt met een mortel op basis van luchthardende vette kalk waarbij de invulling op niveau wordt gezet en glad afgewerkt. De lacune wordt eerst ontstoft en voorbevochtigd. Waar nodig (bv. ter hoogte van de verwijderde scheidingswand) wordt een raaplaag gezet met een iets ruwere kalkmortel. Na droging wordt opnieuw voorbevochtigd en de toplaat gezet. Samenstelling van de mortels bestond steeds uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce) op drie volumedelen granulaat. Voor het granulaat werd gebruik gemaakt van uitgesorteerde zanden van Pozzo Nuovo in drie verschillende fijnheden die onderling vermengd werden naargelang de te bereiken dikte en afwerking van het oppervlak.

Ter hoogte van de vensteropeningen werd eenzelfde filosofie aangehouden. Het versmallen en verlagen van de vensters was een ingreep die niet geïntegreerd kon worden in de oorspronkelijke schilderijen. Beter was om zeer duidelijk te maken dat het ging om een aanpassing. Er werd besloten om de "nieuwe" lintelen en de toegevoegde rechter dagkant van het rechtse venster net zoals dat gebeurde bij de ingevulde deuropening vooruit te laten springen. De voornaamste reden was dat de onderliggende structuur nu eenmaal al ver vooruit kwam. Bepleistering van het linteel en de versmalde dagkant rechts

FIGUUR 119: TESTPANEEL IN DE ZUIDOOSTELIJKE WAND VOOR EN NA EERSTE RETOUCHE VAN DE RECHTSE HELFT VAN HET CENTRALE PANEEL.

en deels de dagkant links diende opnieuw te gebeuren. Op het linteel betekende dit dat er een nieuwe draagstructuur werd voorzien van wilgentakken en strekmetaal. De mortel die hier voor werd gebruikt bestond uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce), 2 volumedelen fijn zand (Pozzo Nuovo), 1 volumedeel vernalen CaCO_3 (Pozzo Nuovo) en polypropyleenvezels (Polyprop 18 van Rewah) naar believen. Deze pleisterlagen werden wel afgewerkt met een glad oppervlak. De ondulaties uit de ondergrond werden gerespecteerd waardoor er een licht glooiend en niet al te strak eindresultaat werd bekomen.

Retouche

Qua retouche is er illusionistisch onder toon gewerkt met complettering van de lijnvoering van de paneelschildering. Het belangrijkste was zonder meer het doortrekken van de schaduwlijnen waardoor de compositie van de panelen meteen terug leesbaar werd. Door het onder toon aanvullen van grotere lacunes en het bijna op toon inpunten van kleine lacunes werden kleurvlakken terug gesloten zonder dat het terug strakke kleurvlakken werden. Het vlekkenpatroon met de schade zou immers enkel kunnen worden weggewerkt indien er overschilderd zou worden. De sleet die de picturale laag had ondergaan mocht blijvend zichtbaar blijven aangezien dit het enige resterende originele materiaal is. Over het algemeen beschouwd werd met zo min mogelijk retouche een zo compleet mogelijk resultaat nastreefd. Zeker voor de sterk gedegradeerde noordwestelijke wand zou er ver ondertoon gewerkt worden.

Het medium dat gebruikt werd bestond uit 2 producten die soms onderling gemengd werden: aquarel en caseïne. Voor de aquarel werd gebruik gemaakt van de Artist Quality reeks van Winsor and Newton, zowel de aquarelnapjes als de tubes. Voor de caseïne werd het volgende basisrecept gehanteerd:

- Aan 50g caseïne wordt 150ml water toegevoegd en het geheel wordt goed omgeroerd.
- Aan 60ml warm water wordt 10g ammoniumcarbonaat toegevoegd en geroerd tot het is opgelost.
- De oplossing ammoniumcarbonaat wordt al roerend aan de caseïne toegevoegd.
- Aan 90ml water (warm of koud) wordt 1g Preventol toegevoegd en opgelost.
- De oplossing Preventol wordt toegevoegd aan de caseïneoplossing en doorgeroerd tot er geen klonters meer zijn.

Het eindproduct is een caseïneoplossing van 16,5m% in water met 2m% Preventol (ten opzichte van de caseïne). Vermits dit product de eerste 12u nog dikvloeibaar kan zijn wordt best zolang gewacht vooraleer het te gebruiken. Ondanks de toevoeging van Preventol is er best maar een shelf life van 1 week te voorzien. De caseïne zal niet zo snel gaan rotten maar de kwaliteit neemt zienderogen af.

Deze basisoplossing werd ter plaatse aangelengd met water tot een geschikt medium werd bekomen waarmee kon worden getouchéerd. De verdunning was vaak afhankelijk van de te gebruiken pigmenten. Bij enkele kleurvlakken werd Kaolin toegevoegd als vulmiddel.

FIGUUR 121: VERREGAANDE AFWERPING VAN DE BOVENSTE VERFLAGEN TEN GEVOLGE HET GEBRUIK VAN NIET COMPATIBELE VERSYSTEMEN.

FIGUUR 121: AANSLUITING VAN KOOFIJSTEN MET WAND. DE LAATSTE SYNTHETISCHE VERFLAG MOET ZOWEL OP PLAFONDS ALS OVERHEEN BESTAAND BEHANGPAPIER OP DE WANDEN ZIJN AANGEBRACHT.

Voor de lage plint onderaan bleek dat er nagenoeg volledig zou moeten worden herschilderd. Op zich is dat niet storend omdat deze zone meestal beschouwd wordt als een offeringsplint. In het verleden was al meermals overschilderd in uiteenlopende kleuren (steeds donkerder). Enkele testen met verschillende van de oorspronkelijke kleuren gaven aan dat herschilderen een veel te hard resultaat zou geven. Het contrast tussen de kleurdiepte van het gesleten oppervlak van het origineel met een nieuwe plint was te groot. Er werd om die reden gekozen voor een nieuwe, veel blekere kleur. Vermits er problemen waren met hechting van de caseïneverf werd gebruik gemaakt van de primer Calcimine Foundation (Emente) die reeds deels op kleur was gebracht.

3.3.6.4 Plafond

Vrijleggen

De beide plafondvelden en kooflijsten, inclusief de moerbalk, werden conform de oorspronkelijke opdracht volledig vrijgelegd. Alles zat onder een pakket van kalkwitsellagen met enkele lijnverven ertussen. In vergelijking met ruimte 0.2 waren hier minder overschilderingen aanwezig en was de problematiek anders. Aan de grote afschilfering van de bovenste verflagen te zien was er hier duidelijk als laatste een niet ademende verf gezet op een slecht voorbereide ondergrond, waarschijnlijk een koudwaterlijmverf.

Nader onderzoek gaf aan dat onder de afschilferende synthetische verflaag er nog bijna uitsluitend lijnverven aanwezig waren. Het ging om drie tot vier lijnverven die nog steeds gevoelig waren voor water waardoor de vrijlegtechniek aanzienlijk verbeterd kon worden. Na afsteken van alle losse synthetische verfdelen konden op de vlakke plafondvelden de meeste van de overschilderingen gewoon weggewassen worden met warm water en spons. Wat resteerde waren nog kleine sporen van overschilderingen met witte kalkverf van fasen die in reeds veel eerder moeten zijn afgestoken. Dit gebeurde grondig, maar met veel minder schade aan picturale laag en drager dan in ruimte 0.2. Die laatste kleine pakketten met overschildering in kalkverf werden verwijderd met behulp van scalpel. De hechting was hoe dan ook slecht; soms was lichte druk langs de rand voldoende om meteen meerdere cm² af te werpen.

De vrijlegging van de vlakke plafonddelen (ook de moerbalk) verliep ook veel eenvoudiger hier dan in ruimte 0.2 doordat de vrij te leggen laag veel beter bestand was tegen water. De picturale laag was hier ook gladder. Er werden ook testen uitgevoerd met vrijlegging door middel van pulserend micro-waterstralen. Zeker met behulp van warm water was dit een handige techniek, maar helaas is de apparatuur nog niet toereikend om grotere oppervlakten mee te behandelen.

De getrokken lijsten verliepen hier eveneens moeizamer. De overschilderingen waren hier waarschijnlijk minder uitgesmeerd waardoor er veel dikkere lagen waren gevormd. Bij herschilderen van de plafonds waren de lijsten minder goed geprepareerd en er waren meer lijnverven toegepast die in de profilerende grote ophopingen hadden veroorzaakt. Verwijderen van deze lagen gebeurde meestal in verschillende stappen. Hoewel er nog steeds zones waren waar de verfpakketten eenvoudig loskwamen was het meestal noodzakelijk om ze af te dunnen tot op de eerste overschilderingen die dan secuurder met

scalpel konden worden verwijderd. Die eerste stap gebeurde met behulp van meerdere materialen zoals ultrasoon vrijleggereedschap, handbeitels en vrijleghamertje.

Resultaat na vrijlegging is duidelijk dat ieder plafondveld al grondig moet zijn opgeschuurd vooraleer werd overschilderd. In vergelijking met ruimte 0.2 was het resultaat dat het plafond minder zwaar beschadigd was wat algemeen beschouwd een zachtere indruk geeft.

Reiniging

De problematiek van ruimte 0.2 met de ingedrongen bruine substantie deed zich niet voor in ruimte 0.3. Het reinigen van de plafonds en lijsten bleef beperkt tot het verwijderen van de witte sluiers die nagelaten werden door de overschilderingen met lijmverven. Die lijmen bestaan veelal uit bindmiddel met daaraan kalkwit, krijt en/of wit pigment toegevoegd. Wanneer het oppervlak licht poreus is blijven deze de witte vaste deeltjes aantrekken en vasthouden.

De toegepaste reiniging is dan ook eerder te beschouwen als een nareiniging van het vrijleggen.

Concreet gebeurde dat met behulp van tamponnerend toepassen van licht vochtige zuigblokspons en na droging met kruimelspons (Akapad) en lokaal nog met zachte vlakgum.

Naast mechanische reiniging van kleine vervuiling op uiteenlopende wijze (scalpel, glasvezelstift etc.) werden geen verdere handelingen voor reiniging ondernomen.

Verwijderen vreemde objecten

Op de plafonds waren veel minder objecten aanwezig die verwijderd dienden te worden. Met name slechts enkele elektriciteitskabels moesten worden verwijderd. Dit gebeurde voorzichtig met behulp van verschillende tangen.

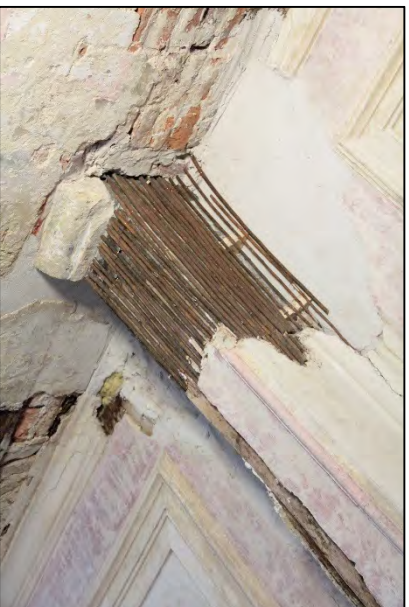
Er wordt ook in deze ruimte enigszins betreurd dat de nieuwe verlichtingscontacten centraal geplaatst werden in beide plafondvelden en niet conform de 18de-eeuwse toestand 1 centraal lichtpunt onder de moerbalk. Het was bij aanvang van de werken al te laat om bij te sturen.

Herstel lijstwerk

De noordelijke aansluiting van moerbalk op wand vertoonde erg veel schade. Door een voorgaande aannemer was hier een polymeerchemische balkkopherstelling uitgevoerd. Teneinde een reconstructie uit te kunnen voeren met de authentieke materialen diende daarom allereerst een nieuwe, geschikte drager voorzien te worden waarop kalkmortel zou kunnen hechten. De situatie werd bemoeilijkt doordat de balk een sterke doorbuiging en torsing kent om een perfecte aansluiting

FIGUUR 124: ZONE ROND DE BALKOPHESTELLING NA SANERING VAN GEDEGRADEERD PLEISTERWERK.

FIGUUR 124: ZELFDE ZONE NA AANBRENGEN VAN NIEUW DRAGER MET WILGENTAKKEN EN KOPERDRAAD.

FIGUUR 124: RESULTAAT NA RECONSTRUCTIE VAN STUWERK.

te krijgen tussen oud en nieuw zou deze torsing ook in het lijstwerk moeten worden opgevangen. De polymeerchemische balkkop verbreedde ook naar de muur toe waardoor weinig ruimte bestond voor een nieuwe drager.

Op de moerbalk zelf werd gebruik gemaakt van een nieuwe structuur van wilgentakken waarvan eerder dunne exemplaren werden geselecteerd. Op de zone van houten moerbalk werden deze bevestigd met rvs-nietjes en -nagels, in de polymeerchemische ondergrond werden die wilgentakken met koperdraad aaneen gevlochten die dan op regelmatige afstand werd vastgeschroefd met rvs schroeven. Bovenaan de moerbalk werd het volume van de kooflijst al voorzien door de wilgentakken op kwartholle houten zetstukjes te monteren.

Als eerste mortellaag werd gebruik gemaakt van volgende samenstelling:

- 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 3 volumedelen fijn lommelzand
- Een groot aandeel kort geknipte sisal vezels (Agave sisalana)
- Gedemineraliseerd water naar believen

De mortel werd in kleine hoeveelheden tegen het rooster van wilgentakken geworpen en pas na enige uitharding werd het oppervlak licht beijgemodelleerd om onder niveau te kunnen blijven werken.

Hier overheen werd een toplaat gezet met volgende samenstelling:

- 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 2 volumedelen fijn zand (Pozzo Nuovo)
- 1 volumedeel vernalen CaCO_3 (Pozzo Nuovo)
- Gewassen en gesneden paardenhaar naar believen

Van het haar werd een eerder kleine toeslag gebruikt.

Dezelfde mortel werd gebruikt om de opzet te maken voor het lijstwerk (kooflijsten, perklijst en lijstjes onder de moerbalk). De lijsten werden ter plaatse getrokken, direct tegen het plafond. Iedere locatie was anders en diende te worden voorzien van eigen geleidelatten waaroverheen het zgn. wagentje diende te worden getrokken. Doordat plafond en moerbalk doorgebogen zijn moest er soms al eens creatief te werk worden gegaan. Aansluitingen en hoekjes werden bijgemodelleerd met de hand en fijne spatels.

Voor de geprofileerde lijsten was het meestal noodzakelijk om voor de laatste laag een fijnere mortel te gebruiken met volgende samenstelling:

- 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 2 volumedelen marmerpoeier
- Water naar believen

Met deze mortel werd het eerder ruwe oppervlak van de oorspronkelijke lijsten juist gereconstrueerd.

Fixatie en consolidatie

Problemen met loskomend pleisterwerk waren beperkt in deze ruimte. Her en der lokaal en zeker aan de naad in de oostelijke hoek tussen oorspronkelijk en in de 18de eeuw doorgetrokken pleisterwerk na verwijdering van de hoekschouw had fixatie nodig. Consolidatie is ook uitgevoerd aan de latei/kroonlijst boven het meest noordelijke venster. De latei moet hier sterk gekrompen zijn in de loop der jaren.

Fixatie van pleisterwerk gebeurde met calciumcaseinaat en consolidatie met een kalkcoulis. Beide handelingen gebeurden op identieke wijze en met identieke recepturen zoals gebruikt bij fixatie en consolidatie van de wanden in deze ruimte (zie p. 56)

Invullingen

Een grote lacune in het noordelijke plafondvlak was reeds door de andere aannemer een eerste keer ingezet. De manier waarop was niet geheel duidelijk. In ieder geval diende de zone aan onderzijde verder te worden uitgevlakt en geëgaliseerd. Het bleek nodig om de eerste invulling, wellicht op basis van hydraulische kalk en zilverzand, licht op te ruwen en hier en daar terug onder niveau te zetten. De lacune werd verder in twee lagen afgewerkt met een mortel met volgende samenstelling:

- 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 3 volumedelen fijn zand (Pozzo Nuovo)
- Gedomeriseerd water naar believen

Na droging werd beslist om deze lacune niet af te werken met verf of patine omdat de kleur bij daglicht goed integreert in het plafondveld. De mogelijkheid bestaat wel dat dit bij kunstlicht anders zal zijn.

Dieper lacunes elders in het plafond werden opgebouwd uit 2 tot 3 lagen mortel. Afhankelijk van de te vullen diepte werden er uiteenlopende zanden gebruikt met verschillende korrelgroottes en verdelingen, allen siliciumhoudend. Er werd steeds gewerkt met de vaste verhouding 3 volumedelen droog zand op 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce).

FIGUUR 125: SCHEURVORMING EN VERZAKING IN DE BUTENLIJSTEN. DEZE NIVEAUVerschillen zijn niet steeds te verhelpen.

FIGUUR 126: DE GROTE LACUNE integreert goed in de schakeringen van het plafond.

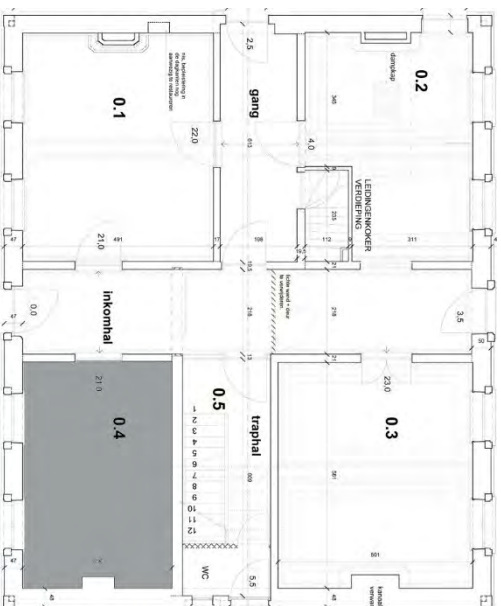
In de meeste van de lacunes werd voor de laatste toplaaag gebruik gemaakt van fijn lommelzand. Voor het vullen van kleine barsten en lacunes werd volgende mortelsamenstelling gebruikt:

- Volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce)
- 2 volumedelen vernalen Calciumcarbonaat (Pozzo Nuovo)
- Gedeïneraliseerd water naar believen

Retouche

Qua mediums werden dezelfde materialen en recepten gebruikt zoals voor de wanden: aquarel en caseïneverf (zie p. 60). Er werd op deze plafonds echter veel minder geretoucheerd aangezien de staat van bewaring veel evenwichtiger was dan in ruimte 0.2.

Enkel de nagenoeg witte invullingen, die al bij al beperkt waren, werden verzacht door ze op kleur te brengen naar de omgeving. Er werd voor geopteerd om aanvullingen in lijstwerk onder toon aan te vullen.

FIGUUR 127: RUIMTE 0.4 IS DE OOSTELIJKE RUIMTE VAN DE GELIJKVLOERSE VERDIEPING.

FIGUUR 128: NOORDOOSTELIJK AANZICHT VAN DE RUIMTE VOOR RESTAURATIE.

3.4 Ruimte 0.4

3.4.1 Beknopte beschrijving

Hoekkamer gelegen in oosten van de pastorie op de gelijkvloerse verdieping. Enkel de plintzone van de wanden dienden geconserveerd te worden, een bijkomend onderzoek werd hiernaar verricht, alsook beperkt naar het ijstwerk op het plafond en naar de paneeldeur. Na onderzoek is er besloten de plintzone te restaureren.

Het betreft een hoekkamer met twee vensteropeningen in de zuidoostwand met daarin twee 19de-eeuwse houten empire vleugelvensters met vast bovenlicht en raamvleugels in drie verdeeld met houten roeden. De vensters zijn voorzien van een pompspanjolet. Een houten 18de-eeuwse drie-paneeldeur bevindt zich centraal in de zuidwestelijke wand, dezelfde deur wordt ook aangetroffen in de gang naar de tegenoverliggende ruimte 0.1, alsook in de dwarse gang naar ruimte 0.1 en 0.2 en naar de traphal (0.5). Tegenover deze deur bevindt zich een variant die de dwarse hal afscheidt van de centrale hal. Recht tegenover de deur bevindt zich een recht bepleisterde schouwboezem met een begin 20ste-eeuwse schouwmantel, een houten frontpaneel geplaatst tegen de wangen van papensteenjes. Deze steentjes komen ook terug in de schouwmantels van de overige ruimtes. Het plafond is in twee gescheiden door een plafondbalk en getooid met eenvoudig ijstwerk.

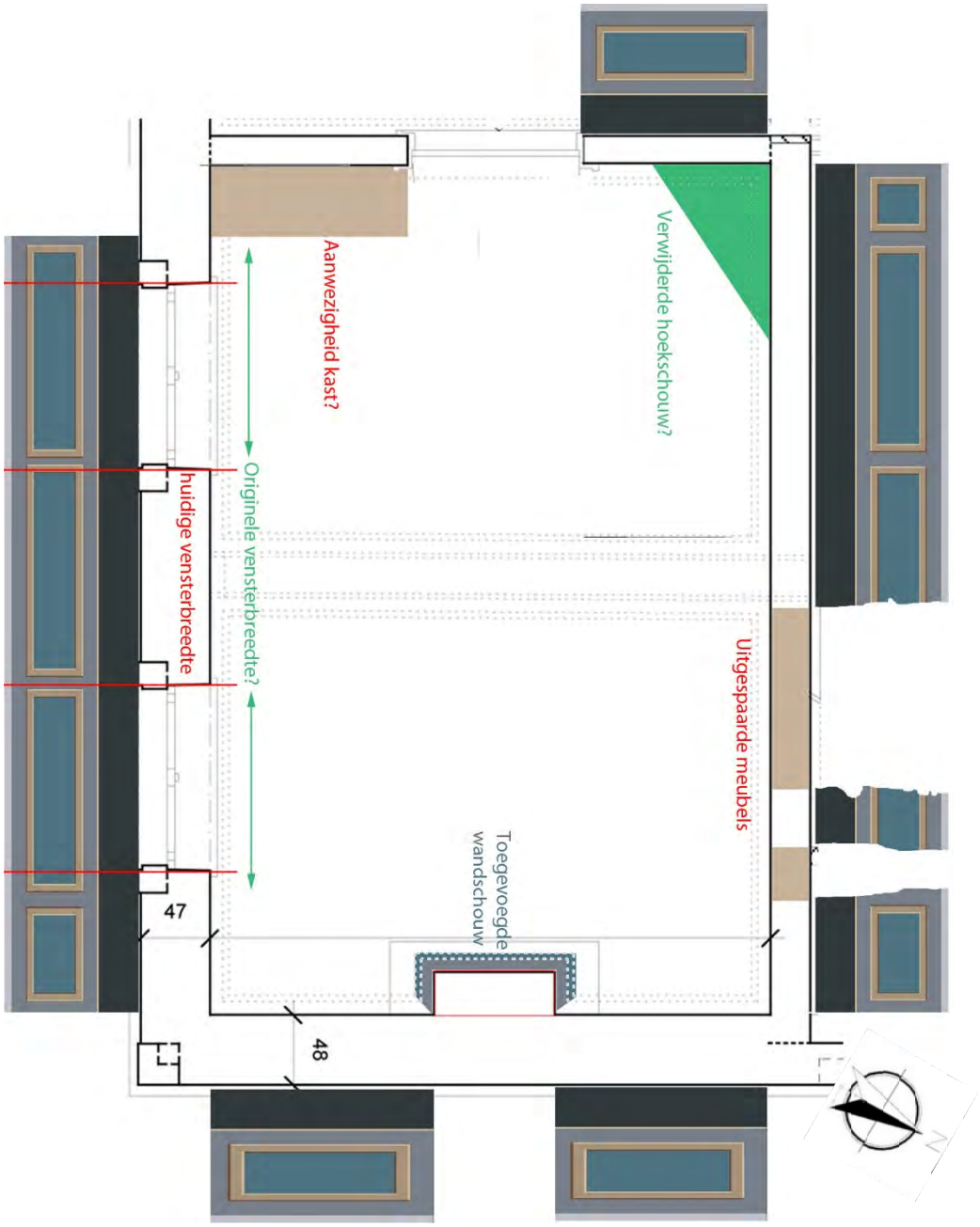
3.4.2 Bouwhistorische gegevens en bouwevolutie

Bouwsporen geven aan dat de vensteropeningen gewijzigd zijn qua afmetingen en positie ten opzichte van de originele positie in de gevel van 1733. In de zuidelijke hoek was oorspronkelijk een schouw aanwezig, de afijning hiervan is nog zichtbaar in de mortel van de wanden, alsook in het barstenpatroon van het plafond. De roostering van het plafond toont eveneens een ravelconstructie en aanpassingen ter hoogte van deze vermoedelijke schouw. De huidige schouw is tegen de huidige bepleistering aan gemetseld.

Tenslotte geeft ook de afijning van de decoratieve schilderijen een indicatie over de bouwgeschiedenis. De oudste afwerking die op de wanden terug te vinden is gaat samen met het laagste vloerniveau. Het betreft een zwarte plint van circa 28 centimeter hoog, aangebracht op een witte kalkverf. Mogelijks is deze plint herkomen geweest. De hoekschouw was nog niet vervangen door een wandschouw. Na de wijzigingen van de schouw zijn de wanden bijgepleisterd en met een witte kalkverf overschilderd en vervolgens is er iets in de zuidelijke hoek geplaatst dat er gedurende langere tijd is blijven staan. De volgende afwerkingslaag, een dikke kalkverf of fijne vliesbepleistering, werd hierachter immers niet aangebracht.

Toen in een volgende fase een paarsblauwe plintzone geschilderd werd, vermoedelijk een grondlaag, waren er verschillende objecten aanwezig in re ruimte. Doordat men deze uitgespaard heeft, kan hun locatie achterhaald worden. In de zuidelijke hoek was een object aanwezig, de volledige wand naast de deur vullend en 45cm diep, vermoedelijk een kast. Tegen de

noordwestelijke wand waren twee objecten aanwezig, een breed (bv een kast of bed) van ca. 1m25 en een smal object van 25 tot 37cm.

FIGUUR 129: RONDOM DE VENSTEROPENINGEN IS DUIDELIJK ZICHTBAAR DAT ER AANPASSINGEN HEBBEN PLAATSGEVONDEN. HIER HET ZUIDELIJKE VENSTER.

LINKS BOVEN: ZUIDELIJKE HOEK, DE PLINTSCHILDERING
STOPT SCHEER AFGELIJND.

LINKS MIDDEN: NOORDWESTWAND, UITSPARING IN DE
PLINTSCHILDERING, NIET RECHT AFGELIJND.

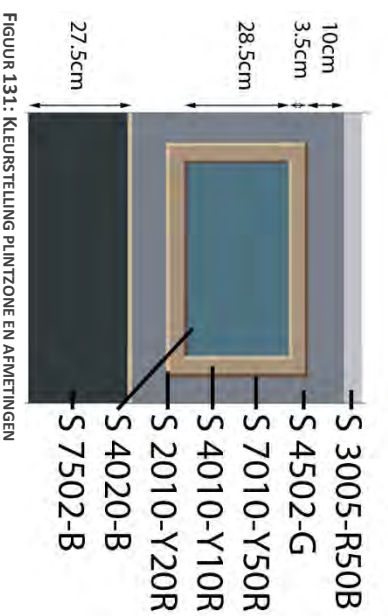
LINKS ONDER: NOORDWESTWAND, UITSPARING IN DE
PLINTSCHILDERING, NIET RECHT AFGELIJND, SYMMETRISCH
VERNAUWEND NAAR BOVEN TOE.

ONDER: DE BEPLEISTERING VAN DE PLINTSCHILDERING
LOOPT DOOR ONDER DE WANGEN VAN DE SCHOUW.

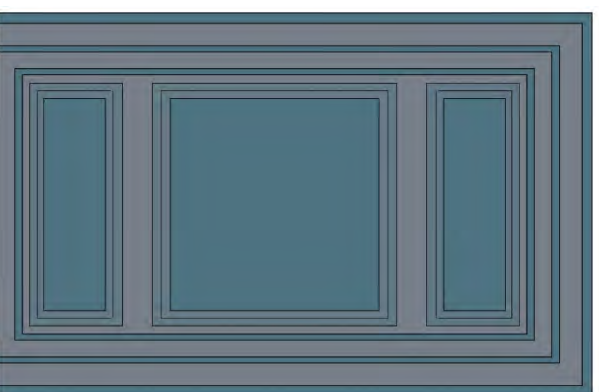
RECHTS BOVEN: WESTELIJKE HOEK, DUIDELIJKE AFTEKENING
VAN EEN VERWIJDERD SCHOUW(?)KANAAI.

RECHTS ONDER: BEGIN 20STE-EEUWSE SCHOUWMANTEI.

FIGUUR 131: KLEURSTELLING PLINTZONE EN AFMETINGEN

FIGUUR 130: KLEURSTELLING DEUR

Op de warmgrijze ondergrond is vervolgens de blauwe decoratieve plint aangebracht, bestaande uit een lage donkerblauwzwarte plint van circa 27.5 cm hoog*, afgeboord met een beige lijn. Hierboven een grijsblauwe plint van gemiddeld 57 centimeter waarbinnen een blauwe rechthoekige panelen vervat zitten. De afmetingen van de panelen varieert afhankelijk van het te vullen muuroppervlak, waarbij het duidelijk wordt dat de afmetingen en plaatsingen van de versteropeningen sindsdien is aangepast. De schildering is uitgevoerd in een zijdeglanzende watervaste verf, vermoedelijk een olievert. Het ontbreken van een strakke aflijning bovenaan de beschilde plintzone doet vermoeden dat hier een handlijst of wandbespanning aanwezig was. Het niet overeenkomen van de hoogte van de panelen van de plintschildering met deze van de deur is eigen aan de 18de eeuw, waar deze symmetrie niet belangrijk is. De plintschildering was reeds zwaar beschadigd en lacunair na overschildering, waarbij de schildering werd afgewassen, geschuurd en afgestoken, mogelijks in samenhang met het verwijderen van behangpapier. De eerste overschilderingen die terug te vinden zijn, zijn witte kalk- en lijnverven, hierover een vertinaag, vrij gelig, die diende als fixatie en preparatie voor het egaliseren en gedeeltelijk overpleisteren van de wanden en de plintzone.

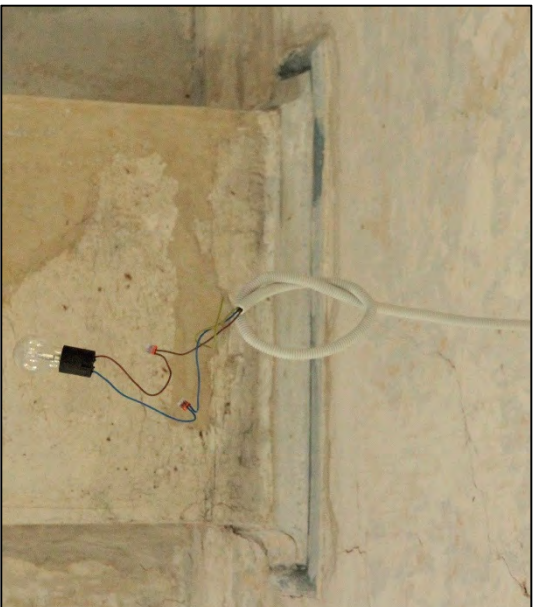
3.4.3 Beschrijving van de decoratieve kleurstelling

Op een grondlaag van grijze olievert is een plintschildering aangebracht, opgebouwd uit blauwe (ca S 5020-B) panelen met beige (S 4010-Y10R) bossing en grijsblauwe (blauwer dan S 4502-G) kader. Schaduwwerking dmv gebroken witte (S 2010-Y20R) en bruine (S 7010-Y50R) lijnen. Onderaan donkere (S 7502-B) plintzone.

De deur is in de vorige en eerste atwerkingsfase geveerd met een lichte, groenbeige (S 3005-G80Y) olievert. Hierna is de platte lijst van het kozijn en de stijlen en regels van de deur grijsblauw (blauwer dan S 4502-G) geschilderd, net zoals bij de plint. De geprofileerde lijsten, de bossing en de kussens zijn blauw (S 4020-B) geschilderd. De bossing en de lijsten rondom de kussens zijn niet dekkend maar streperig geschilderd met een lichte degradé naar de panelen toe, waarbij de onderlaag gedeeltelijk zichtbaar blijft. De scharnieren zijn eveneens blauw geschilderd.

Ook ter hoogte van de kroonlijst van de recht gepleisterde schouwboezem komt deze kleurstelling terug. De geprofileerde plafonlijst is blauw (S 4020-B) geschilderd tot aan de hoek met de wand. De hollie lijst is grijsblauw (blauwer dan S 4502-G) geschilderd, in de hoek met de wand schuin afgelijnd. In een latere fase is dit overschilderd.

* Bij het verhogen van de vloer varieert de hoogte van de zwarte plint tussen de 7 en 16cm tot op de beton

FIGUR 135: KROONLIJSTER HOOGTE VAN DE SCHOUW.

FIGUR 134: DE POLYCHROME EINDIGT TER HOOGTE VAN DE AANSLUITING MET DE WAND.

De rest van de kroonlijst alsook de plafondvelden zijn schijnbaar monochroom in een zacht gebroken wit geschilderd. Links van de schouw is boven de plintzone een spat van de blauwe olieverf zichtbaar. Op de wanden zijn enkel witte kalkverven aangetroffen, geen ervan met zekerheid te koppelen aan de plintschildering. Meer waarschijnlijk is dan ook dat de wanden bekleed waren met textiel of papier.

3.4.4 Datering

De ruimte zelf dateert van 1733, doch toen was er vermoedelijk in de zuidelijke hoek een schouw aanwezig. Deze werd vervangen door de huidige wandschouw welke koud tegen de buitenwand en bepleistering aan is gemetseld. Vermoed wordt dat deze ingreep rond 1758 plaatsvond. Het lijstwerk op het plafond dateert hetzij van 1733, hetzij van de verbouwing van de schouw. De vensteropeningen in de voorgevel waren anders van afmetingen en enigszins anders gepositioneerd. De wanden waren beschilderd met lage zwarte kloosterplinten.

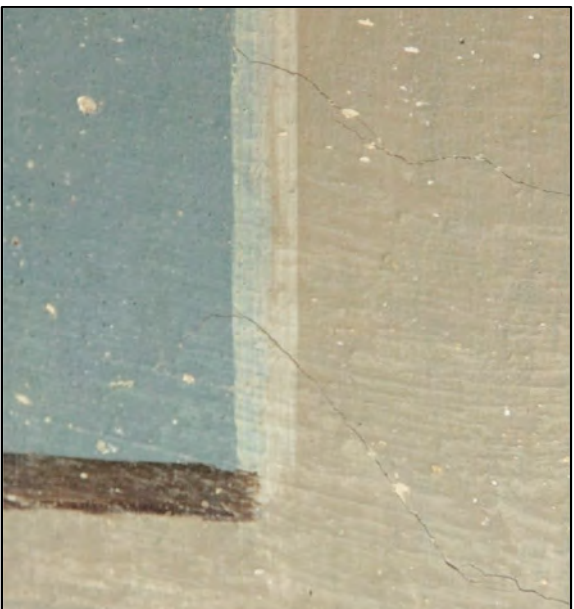
Tijdens of kort na de werken aan de schouw zijn de wanden gedecoreerd met de blauwe plintschildering, deze valt dus te dateren in de tweede helft van de 18de eeuw. In de 19de eeuw zijn de vensteropeningen aangepast en de huidige vensters aangebracht. Vermoed wordt dat dit rond 1849 heeft plaatsgevonden. Hierna zijn de wanden steeds behangen.

FIGUR 133: VERFRUPPER OP DE WAND LINKS NAAST DE SCHOUW BOVEN DE PLINTZONE.

FIGUR 132: ONDER DE ZWARTE PLINT VAN DE PANEELMONTATIE ZIJN NOG RESTANTEN VAN OUDERE PLINTEN AANWEZIG.

LINKS: DE WITTE SCHADUWLINIEN ZIJN SEMI-TRANSPARANT.

RECHTS: DE GRIJZE ONDERLAAG ZAT VERMOEDELIJK VERSTOPT ONDER EEN HANDLUIST.

ONDER (VAN LINKS NAAR RECHTS): DE AFJUNING STOPT TER HOOGTE VAN DE MEUBELS, ER IS DUIDELIJK ACHTER HET MEUBELSTUK GESCHILDERD. OP DE RECHTER ABBEELDING IS ZICHTBAAR DAT IN DE ZUIDHOEK WEL STRAK IS AFGELIJND, HETGEEN DOET VERMOEDEN DAT DAT HET MEUBELSTUK TEGEN DE MUUR AANSTOND EN RECHT WAS, DUS BV EEN KAST.

3.4.5 Behandelingsvoorstel

Het bestek voorzorg het vrijleggen en conserveren van de plintzone waarna het geheel overschilderd zou worden door de aannemer van het andere lot. Na reinigings- en vrijlegtesten bleek de plint voldoende geconserveerd om een restauratie te verantwoorden. Uit het vooronderzoek was gebleken dat het een kalkverf overschilderd met kalkverf was, uit eigen testen bleek het een olieverf overschilderd met afwasbare lijmverven te zijn. Bijgevolg ging het vrijleggen en reinigen aanzienlijk sneller dan voorzien, waardoor de restauratie binnen het budget paste.

De plintschildering inclusief de twee lacunes in de noordwestwand wordt tot de hoogte van de paneelimitatie geresatureerd, de bovenliggende boord van enkele cm met de onderlaag wordt enkel geconserveerd. De overige wandvlakken worden door de andere aannemer geprepareerd en overschilderd. De muurvlakken dienen wel naadloos aan te sluiten bij de blauwe plintzone.

De lacunes in de blauwe plint worden behouden met inbegrip van de zwarte kloosterplint en de witgekalkte wand. De plint van de houten vloer wordt liggend aangebracht om het beeld niet te verstoren. Renotec brengt een handlijst aan naar model van de architecte, de bovenliggende wanden en de schouw worden gewit. Voorgesteld wordt om de blauwe lijst boven de schouw te behouden/te reconstrueren.

3.4.6 De behandeling

3.4.6.1 Vrijleggen

De plint is meerdere malen overschilderd, deze overschilderingen waren over het algemeen eenvoudig te verwijderen:

- Lijmverf: afwasbaar met warm water, overal aanwezig.
- Kalkverf: lokaal, mechanisch met scalpel te verwijderen.
- Kalkmortel: idem
- Harde vergeelde vertin/plamuurlaag, (ook lokaal in 0.3 aanwezig). Microscopie toont aanwezigheid van proteïnen aan op de onderliggende mortel, bv van behangerslijm. Het goedje zelf bevat olie. Licht duidelijk groengeel op → harshoudend

3.4.6.2 Fixeren van de picturale laag

Waar de picturale laag deadhesie van de drager vertoont of deadhesie tussen de onderliggende lagen is er gefixeerd door middel van injectie. Het oppervlak werd dan voorzien van een facing van Japans papier aangebracht met tylose MH300 1,5m% in gedemineraliseerd water. Hierna wordt er achter de loszittend schilfer voorbevochtigd met water/ethanol 1/1 door

middel van injectie waarbij eveneens het vuil achter de schijfer wordt verwijderd. Het uiteindelijke fixeren gebeurt dmv injectie van Primal AC33 3m% in gedemineriseerd water na voorbevochtigen met gedemineriseerd water/ethanol 1 op 1 in gewichtsdelen, waarna de schijfer aangedrukt wordt totdat het fixatief aantrekt. De facing van Japans papier wordt verwijderd en het oppervlak wordt nagereinigd.

3.4.6.3 Fixeren van de pleister

Enkele malen was het ook noodzakelijk om ook losse pleisterdelen te fixeren met behulp van kalkcaseïnaat. Voor de kalkcaseïnaat werd gebruik gemaakt van het klassieke receptuur, zoals gepubliceerd in "Conservation of Wall Paintings" door Paolo Mora, Laura Mora en Paul Philippot maar dan zonder de PVA-lijm. Samenstelling kalkcaseïnaat:

- 1 gewichtsdeel droge caseïne (Kremer Pigmente), 12 tot 24 uur geweekt in ruim gedemineriseerd water en daarna ontdaan van overtollig water.
- 9 gewichtsdelen luchthardende vette kalk (Cepro)
- Vervolgens wordt het geheel gemengd, gemixt en gezeefd

Er werd steeds voorbevochtigd met gedemineriseerd water/ethanol 1 op 1 in volume.

3.4.6.4 Invullen van lacunes in de drager

Na conservatie van de picturale laag zijn de lacunes in de drager ingevuld om niveauverschillen weg te werken. Afhankelijk van de diepte van de lacune gebeurde dit met een enkel- of dubbellagig pleistersysteem van kalkmortels. Voor de diepere lacunes werd een mortel van vette kalk met een iets grover granulaat gebruikt dan bij de kalkmortel voor de ondiepe gedeelte die tevens als toplaat diende. De invullingen werden gezet tot op niveau van de bovenste plintschildering.

Samenstelling van de mortels bestond steeds uit 1 volumedeel vette kalk (Cepro Crema di Calce) op drie volumedelen granulaat. Voor het granulaat werd gebruik gemaakt van uitgesorteerde zanden van Pozzo Nuovo in drie verschillende fijnheden die onderling vermengd werden.

In de zones met picturale laag werd niet tot op niveau afgewerkt (zie verder). In de wellicht rond meubels uitgespaarde zones gebeurde dat wel vernits het oppervlak daar ruwer stond en de kleur van de mortel meteen goed aansloot.

3.4.6.5 Invullen van lacunes in de picturale laag

De picturale laag van het origineel is hoewel duidelijk voorzien van een borstelstreek, vooral ten gevolge de onderliggende pleisterlaag, glad of dicht qua oppervlak. Dit oppervlak zou niet kunnen worden geïmiteerd met behulp van kalkmortels waardoor lacunes in de picturale laag voorzien dienden te worden van een fijnere afwerking. Hiervoor werd een eigen recept voor krijtlijm op punt gesteld:

- 5g Primal AC33
- 5g Tylose MH300
- 95g water
- Krijt naar behoefte

Ieder in te vullen oppervlak moest eerst goed droog en proper zijn vooraleer het werd ingezet. De "striage", de zogenaamde borsteltextuur uit de ondergrond, werd slechts minimaal overgenomen in de lacunes wanneer het ging om grotere invullingen die anders zouden contrasteren met de omgeving. Aangezien retouche onzichtbaar zou gebeuren mochten lacunes op deze manier nog herkenbaar blijven.

In de praktijk werd de invullingen eerst wat tijd voor droging gegeven vooraleer de randen werden opgekuist met wattenstaafjes en gedemineraliseerd water. Na volledige uitharding werden de randen vaak nog eens nagereinigd met zachte vlakgum.

3.4.6.6 Retouche

Retouche van de plintschilderingen in olieverf werden uiteindelijk uitgevoerd in acrylverf (Golden Acrylics) waarbij geopteerd werd voor een illusionistische retouche. Golden Liquid Acryl is een satijnglanzende acrylverf met bindmiddel bestaand uit polymeren van n-butyl acrylaat methyl methacrylaat en heeft geen enkel aandeel van polyvinylacetaat. Golden Acrylics gebruikt als producent de meest lichtechte pigmenten die hierin worden toegepast. Voordelen zijn dat de Golden Acrylics zeer veel weg hebben van olieverf en mits toevoeging van allerlei media uit hetzelfde gamma verder kunnen worden afgesteld (qua glans en transparantie).

Bij de uitgespaarde zones met de zwarte kloosterplint werd geopteerd om ook minimaal te retoucheren. Ditmaal werd met aquareel (Winsor & Newton) de zwarte plint enigszins gecompleteerd onder toon. De zones waren wellicht al deels beschadigd toen de plintschildering in olieverf er overheen werd aangebracht; verregaande retouche moet daarom worden uitgesloten.

3.5 Gang

Op vraag van de architecte zijn twee zones in de gang aan verder onderzoek onderworpen, namelijk de plintschilderingen ter hoogte van de trap en de plintschilderingen in de centrale hal. Ter hoogte van de dichtgemetselde deur naar kamer 0.2 in de centrale hal bleek onder de deur eenzelfde gladde kalkmortelbepleistering te zitten als aanwezig in de traphal. Boven plinthoogte was een gele kalkverf aangebracht. Deze kleurstelling en afwerking komt overeen met de plintschildering in de traphal. Vooraleer de plintschildering werd aangebracht is evenwel de blinde deur geplaatst. De achterzijde van de deur is onafgewerkt, met andere woorden is deze speciaal geconstrueerd.

3.5.1 Centrale hal

In de plintzone ter hoogte van ruimte 0.1 onderzoek verricht naar een bij de schildenwerken gedeeltelijk zichtbaar geworden plintschildering. Het betreft echter meerdere decoratieve plinten die over elkaar heen zijn aangebracht, waarvan één duidelijke voorname esthetische waarde heeft. Deze plintschildering was gedeeltelijk door Renotec vrijgelegd. Beperkte puncties elders in de gang maakten duidelijk dat deze plint in de volledige centrale hal was aangebracht alsook in de hal die ruimte 0.1 en 0.2 scheidt. Op het afgebakende muurvlak is onderzoek verricht naar voorkomen en conditie alsook werd een beperkte proefrestauratie van 1dm² uitgevoerd om de haalbaarheid van een restauratie te bepalen.

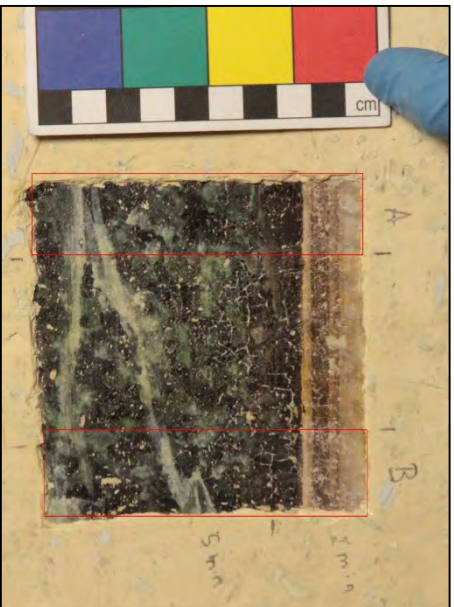
Op het onderzochte muurvlak van 2m40 breed, is tot een hoogte van 1m03 deze muurschildering aanwezig. De onderste 13cm is lang verstopt geweest achter een houten plint en draagt nog de afwerkingslagen, de zone erboven, tot gemiddeld 36cm van grondniveau is grotendeels verdwenen. De stratigrafie van de zone achter de houten plint toont 7 afwerkingslagen:

1. Zwarte plint (kloosterplint) van vermoedelijk 28cm
2. Idem
3. Licht grijze plint, tussen de 13 en 20 cm hoog
4. Grijze plint, idem
5. Donkergrijze plint, idem
6. Groene plint, idem
7. Witte preparatielaag met daarop rode afwerking. Dit is de plint van de oudste marmerimitatie.

De overschilderingen bestonden uit enkele fasen met lijnolieverf, een fijne planmuur op basis van olie en vulstof en opnieuw olieverf met als laatste mogelijks synthetische verf.

FIGUUR 136: DE SITUATIE NA DE VRIJLEGGING DOOR RENOTEC EN VOOR AANVANG VAN ONZE ONDERZOEKEN.

FIGUUR 137: DE PROEFVRIJLEGGING VAN 1 DM² MET DAAROP ENKELE TESTEN NAAR VERNISAFNAME.

FIGUUR 138: HET KIJKENSTER OP DE SCHILDERING NA RESTAURATIE.

Een eerste verkennende test naar vrijlegging was 6,5 op 6cm met water en scalpel, dit duurde 13 minuten. Hieruit bleek dat er vrij veel lakmoeskleurige verven in het lagenpakket zaten en er werd vermoed dat een kompres beter zou werken voor het verwijderen van de olieplamuur. Ook viel op dat bij het natmaken het oppervlak er beter uitziet; bijgevolg zou een slotvernis aan te raden zijn. Op de schildering was origineel een dunne vernis aangebracht, deze is sterk vergeeld en door het vrijleggen beschadigd waardoor een ongelijk geheel wordt bekomen.

Een tweede test was een vrijlegging van 1 dm² opnieuw mechanisch, waarom verschillende testen zijn uitgevoerd naar het verwijderen van de vernis:

- 1: aceton 100%: traag maar goed resultaat
- 2: aceton:tolueen 1:2 zelfde resultaat doch misschien iets sneller
- 3: ethanol 100%: snel resultaat maar na droging een witte waas
- A: nogmaals aceton voor de laatste resten; niet 100% egaal
- B: gel van aceton: 2' geeft goed resultaat, 5' geeft schade aan het origineel

Na evaluatie van het resultaat werd overeengekomen dat volledige restauratie van de plintschildering onbegonnen werk zou zijn. Er kon immers niet worden ingeschat in welke mate ze bewaard zou zijn, maar wellicht zou de schade aanzienlijk zijn. Vernis de overige delen van de gang slechts licht bijgepleisterd en geschilderd werden, zouden restanten van de plint geconserveerd blijven.

Wel werd besloten om de vrijlegging door Renotec verder uit te breiden tot een representatieve rechtehoek die zou vrij blijven als kijkvenster (40x56cm). Ontbrekende delen zouden worden aangevuld door middel van verregaande retouche.

Concreet gebeurden volgende handelingen:

Vrijleggen van het bepaalde venster met behulp van scalpel. Tussendoor en daarna dienden lokaal fixaties te gebeuren. Deze gebeurden met PVA Mowilith DMC2/Tylose MH300 (2,5/2,5m% in gedemineraliseerd water). Na droging werd de bestaande vernis afgedund. Er was immers besloten dat het volledig verwijderen van de vernislaag niet noodzakelijk was voor de archeologische benadering van deze schildering. Ze werd dus enkel afgedund om een egaal resultaat te bekomen. Een isolatievernis diende dan ook niet voorzien te worden.

De randen van het kijkvenster werden aangewerkt met zuivere plaaster van Parijs (Toupret). Het schilderen van de rest van de plintzone werd uitgevoerd door de aannemer van lot 1.

Lacunes in de picturale laag werden ingekit met krijtlijmplamuur (zie 3.4.6.5 op p.100). Retouche gebeurde met het medium Laropal A81 dat werd geprepareerd met volgende samenstelling:

- 20g Laropal A81
- 60g Shellisol T
- 40g Shellisol A

Het medium werd enkel gecombineerd met anorganische pigmenten. Er werd illusionistisch geretoucheerd.

Nadien werd een dunne slotvernis aangebracht, opnieuw met de Laropal maar met toevoeging van 2% Tinuvin 292 als UV stabilisator.

FIGUUR 139: TRAP MET PLINTSCHILDERING(EN).

FIGUUR 142: ONNATUURLIJKE OVERGANG VAN DE PLINTSCHILDERING OP HET BORDES.

3.5.2 Traphal

Langs de trap loopt een plintschildering, onderaan de trap zelfs meerdere overeen. Het lagenpakket is echter ernstig verstoord met grote lacunes op cruciale plaatsen, waardoor de plintschilderingen niet volledig in kaart gebracht kunnen worden. De oudste plintschildering is aangebracht op dezelfde fijne en glad afgewerkte kalkmortelbepleistering als deze gebruikt bij het dichtplamuren van de dubbele deur in de gang naar ruimte 0.2 en dateert bijgevolg vermoedelijk van kort na 1849.

Het opmerkelijke aan deze plintschildering is dat ze niet gelijk met de trap oploopt, alsook overgaat in een horizontale plint voordat het bordes start. De onderzijde van de plint, die enkel aan de voet van de trap aanwezig is, is ongeveer 26cm hoog, een zwarte stootplint(1). Hierboven start een beigebruine plint, zeer beschadigd en vergaan, doch mogelijk een marmerimitatie in cassetten onderverdeeld (2). In de hoek aan de voet van de trap start ze op 26cm en is ze slechts 14 cm hoog, naarmate ze verder naar boven loopt wordt ze eerst hoger en vervolgens weer lager. Het betreft lichte panelen, gescheiden door geelbruine stijlen met bovenop een geelbruine boord van 12 cm hoog. Hierboven is een zwarte lichte panelen, 26cm aanwezig (3), die nog voor het bordes horizontaal wordt en vervolgens een zwarte plint van 30cm op het bordes vormt. Hierna is er aan de voet van de trap nog minimaal vier donkergrijze tot zwarte lagen plinten geschilderd, waarvan de hoogte niet duidelijk in kaart gebracht kan worden. Allen zijn ze tussen de 29 en 34 centimeter hoog. Hierover is een donker roodbruine lage plint van 32cm hoog aangetroffen. Het geheel is minimaal twaalfmaal met kalkverf overschilderd.

FIGUUR 141: VERMOEDELIJKE IMITATIE VAN MARMEREN PANELEN.

FIGUUR 140: ER ZIJN VERSCHILLENDE LAGE ZWARTE PLINTEN AANWEZIG.

4 Bibliografie

4.1 Onuitgegeven bronnen

Gantois, G. (2010). *Bouwhistorische nota met het oog op herbestemming*.

4.2 Geraadpleegde websites

Ridder, W. d. (2011, 05 29). *De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 1*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: <http://mosenghem.skynetblogs.be>

Ridder, W. d. (2011, 6). *De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 2*. Opgehaald van beelden van mosenghem: www.mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2011, 07 29). *De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 6*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2011, 08 03). *De zieleherders, pastoors, onderpatoors van Meuzegem deel 7*. Opgehaald van Beeldbank mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2011, 05). *onze kerk in beel , vroeger en nu. een vluchtige beschouwing*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2013, 11 21). *de cure van Meuzegem deel 1*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2013, 12 01). *De cure van Mosenghem deel 2*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2014, 05 12). *De cure van Meusegem deel 7*. Opgehaald van moseghem in beeld: moseghem.skynetblogs.be

Ridder, W. d. (2014, 02 13). *de cure van Meuzegem deel 3*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

- Ridder, W. d. (2014, 03 04). *de cure van Meuzegem deel 5*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be
- Ridder, W. d. (2014, 04 24). *de cure van Meuzegem deel 6*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be
- Ridder, W. d. (2014, augustus 25). *de CURE van Meuzegem deel 9*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be
- Ridder, W. d. (2014, 2 23). *de cure van Mosenghem deel 4*. Opgehaald van Beeldbank Mosenghem: mosenghem.skynetblogs.be

4.3 Verantwoording afbeeldingen

Grondplannen : Arch. Giséle Gantois

Foto's: Ornament cvba, uitzonderingen worden vermeld in de onderschriften.

Reconstructietekeningen: Ornament cvba

Atlas der buurtwegen: © gis.vlaamsbrabant.be

4.4 Technische literatuur

Balen, Koen van et al, *Kalkboek: Het gebruik van kalk als bindmiddel voor metsel-en voegmortels in verleden en heden*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2003.

Bartels, P. H. en J. A. P. Meere, *Handboek voor schilders: theorie en praktijk voor schilders, bouwkundigen enz.: leerboek voor ambachtsscholen en ter verkrijging van de graden "gezel" en "meester"*, Kluwer, 1932.

Biçer-şimşir, Bevil, et al, *Lime-based injection grouts for the conservation of architectural surfaces*, Studies in Conservation 54:sup1, 2009.

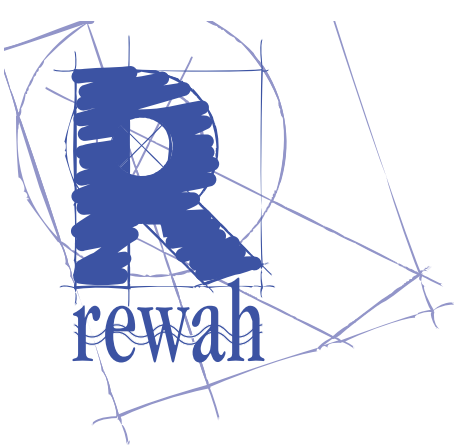
- Cardoso, César, Rute Eires en Aires Camões, *Natural fibre reinforced earth and lime based mortars*. Portugal SB13-Contribution of Sustainable Building to Meet EU 20-20-20 Targets, 2013.
- de la Rie, E. René, et al. "An investigation of the photochemical stability of urea-aldehyde resin retouching paints: removability tests and colour spectroscopy." *Studies in Conservation* 45,sup1 (2000): 51–59.
- Di Bella, G. et al., *Effects of natural fibres reinforcement in lime plasters (kenaf and sisal vs. Polypropylene)*, Construction and Building Materials 58, 2014.
- Horie, Charles Velson, *Materials for conservation: organic consolidants, adhesives and coatings*, Routledge, 2010.
- Mora, Paolo, Laura Mora en Paul Philippot, *The conservation of wall paintings*, Butterworth & Co., 1984.
- Veiga, M. Rosário, et al., *Methodologies for characterisation and repair of mortars of ancient buildings*, International seminar historical constructions, 2001.

5 Bijlagen

5.1 Productfiches

Volgende materialen werden aangewend tijdens de werken:

- Aqua Multi houtverduurzaming
- Arbocel BC1000
- Attapulgiel
- Caseïne
- Caseïneverf/primer
- Ciment Prompt Vicat
- Ethanol
- Golden Heavy Body Acrylics
- Hydraulische kalk NHL 2 (Socli)
- Mowilith DMC2 (Polyvinylacetaat)
- Paraloid B72
- Plaster van Parijs (Toupret)
- Preventol ON extra
- Primal AC33
- Polyprop (Rewah), polypropyleenvezels.
- Tylose MH300
- Vette kalk (Cepro – Crema di calce)
- Winsor and Newton aquarelverf

EEN GEBRUIKSKLARE INSECTEN-, SCHIMMEL-, EN
TERMIETDODENDE MICRO-EMULSIE – TOELATINGSNUMMER 496 B

Toepassing

AQUA MULTI dient voor het preventief behandelen van gezond hout en het curatief behandelen van aangetast hout tegen insecten en schimmels, met inbegrip van de huiszwam (*Serpula lacrymans*). Na behandeling zijn de risico's van de klassen 1 en 2 van de normen EN 335 -1 en 335 - 2 gedekt, alsook die van klasse 3-A (gebruik buitenshuis zonder grondcontact- harshoudend en loofhout), beschermd.

Productbeschrijving

AQUA MULTI is een gebruiksklare insecten-, schimmel-, en termietdodende micro-emulsie voor preventieve en curatieve behandeling van timmerhout zoals gebinte, houten geraamten, enz... Het product kreeg een gunstig advies voor commercialisering vanwege de deskundigencommissie, op basis van het toxicologisch en ecotoxicologisch dossier. **AQUA MULTI** is conform de Europese Biocide richtlijn. Toelatingsnummer 496 B uitgereikt door het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu. Mag zowel binnen als buiten worden gebruikt. Is na volledige droging overschilderbaar met verven, vernissen en lazuren.

Karakteristieken en eigenschappen

Uitzicht	geelachtige vloeistof
Soortelijk gewicht	+/- 1,0
pH	6,1 tot 6,7
Actieve stoffen	iodocarbamaat propiconazol tebuconazol cypermethrine

Gebruiksaanwijzing

Voorbereiding

Bij aantasting door insecten

De insectengalerijen open maken door het hout grondig te behakken, te behandelen met een stalen borstel, te schuren. De beschadigde delen verwijderen tot op het gezond hout. Daarna alle hout grondig ontstoffen en de ruimte waarin men werkt proper maken

Bij aantasting door zwammen

Alle vochtbronnen uitschakelen. Alle zwamdraden en vruchtlichamen verwijderen. In stenen muren door branden, bij hout door schuren en uitborstelen met een stalen borstel.

Werkmethode

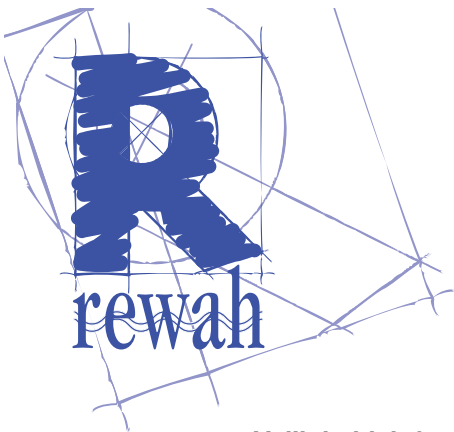
Bij preventieve behandeling

Overvloedig alle zijden van het drogen en stofvrije hout bestrijken of begieten. Bij veel spinhout de behandeling 2 maal uitvoeren. Men kan eveneens bespuiten onder lage druk of minimaal 15 minuten dompelen.

Bij curatieve behandeling

Injecteren in vooraf geboorde gaten met een diameter van 6 tot 12 mm, gaten geschrinkt met een tussenafstand van 25 tot maximum 30 cm. Nadien alle zijden van de muur of het droge en stofvrije hout bijkomend bestrijken of bevoeien.

Het gereedschap kan na gebruik met water worden gereinigd.

Veiligheidsinformatie – Vervoer – Hantering en opslag - Afval

Raadpleeg het meest recente en productgebonden veiligheidsinformatieblad van Rewah, conform de richtlijnen 2001/58/EG. De informatie in bovenvermeld veiligheidsinformatieblad is met de grootst mogelijke zorg opgesteld, gebaseerd op de kennis die beschikbaar was op de datum van uitgave. Wij aanvaarden geen aansprakelijkheid voor schade of hinder, van welke aard ook, welke door het gebruik van het betreffende product zou worden veroorzaakt.

Verbruik/Dosering

Bij preventieve behandeling

Bestrijken, begieten: 100 tot 200 ml /m²

Drenken, dompelen: 20 tot 25 liter /m³

Bij curatieve behandeling van insecten

Bestrijken, begieten: 300 ml / m²

Injectie onder druk 800 ml /m²

Bij curatieve behandeling van zwammen

Bestrijken, begieten: 500 ml / m² in meerdere malen aan te brengen

Injectie onder druk: 1500 ml / m²

Verpakking

5 l

Nawoord

De gegevens vermeld in dit merkblad, de toepassingsadviezen en andere aanbevelingen zijn gebaseerd op omvangrijke onderzoeken en ervaringen. Zij zijn echter ook met betrekking tot aansprakelijkheid van derden vrijblijvend. Zij vrijwaren de klanten niet, de producten en de gebruiksaanwijzing op hun geschiktheid voor het betreffende doel zelf te onderzoeken. De aangegeven karakteristieken en eigenschappen betreffen gemiddelde waarden en analyses verkregen bij 20 °C, afwijkingen zijn getolereerd. Onze klantenservice beantwoordt graag uw vragen. Met het verschijnen van dit merkblad vervallen alle voorgaande.

ARBOCEL®

natural cellulose fibres

Basic raw material

highly pure cellulose

Characteristic

long fibre, white

Physical and chemical properties

cellulose content	approx. 99.5 %
average fibre length	700 µm
average fibre thickness	20 µm
bulk density	35 g/l - 50 g/l
whiteness (absolute value at 461 nm)	86 % +/- 5 %
residue on ignition (850 °C, 4 h)	approx. 0.3 %
pH-value	6 +/- 1

Screen analysis

Screen residue (in accordance with DIN 53 734/air jet sieve) with an interior mesh aperture of:

1000 µm	300 µm	32 µm
max. 0,5 %	1 – 20 %	60 – 90 %

As with all natural products slight differences to the above given values may arise.

General remarks

ARBOCEL® cellulose fibres are environment friendly products, gained from replenishable raw materials.

Among other things, they are used as thickeners, for fibre reinforcement, as an absorbent and diluent or as a carrier and filler in most manifold application fields.

CAS-Nr.: 9004-34-6

J. Rettenmaier & Söhne GmbH + CO
Fibers designed by Nature
Holzmühle 1
D-73494 Rosenberg

58903 Attapulgit

Attapulgit is a colloidal magnesium-aluminium-hydrosilicate, which is quarried near Attapulgis, Georgia (USA).

Attapulgit is a thermally activated, powdered attapulgit mineral that is suitable for a wide range of sorbent and filtration applications. It has a high level of sorptivity and an intermediate level of particle strength.

Typical Properties:

Physical form	Pulverized powder
Color	Light cream
Average particle size, microns	60
Particle size, % minus 100 mesh	94
Free moisture (220°F)	6
Volatile matter at 1200°F, moisture free basis	8
Specific gravity (g/cm ³)	2.4
Bulk density (lbs/ft ³ / kg/m ³)	39 / 625
pH-Wert	8.5

Application information:

Attapulgit are effective as filtration aids and sorbents in a variety of applications. Filtration systems using such sorbents are used to filter contaminants from a variety of fuels and oils. In addition, these powdered grades act as agricultural sorbents or carriers for active ingredients such as pesticides and herbicides.

Attapulgit as filtration aid is recommended where the feed concentration of water as a contaminant is low.

63200 Casein, Milk Acid, fine powder

Product Specification

Protein:	approx. 82 – 84 %
Protein, dry mass	approx. 92 – 94 %
Lactose:	max. 0.5 – 0.85 %
Ash content:	max. 2.3 – 2.8 %
Fat (Method SBR):	max. 1.6 – 2.2 %
Moisture:	max. 11 – 12 %
pH:	4.1 – 5.1
Free acid n/10 NaOH	8.8 – 9.6 ccm
Disc (ADMI/ADPI Method)	B/C

01.07.2008

Technische fiche

8150

Caseïne-en Marmerpoederverf

gebruik : binnenshuis

fase : poedervorm

PURE EN ECHTE CASEÏNEVERF

Toepassingsdomein:	Van topkwaliteit, is de verf met caseïne – marmerpoeder toepasbaar binnenshuis op muren en plafonds, overschilderbaar papier, Rauhfaser papier, beton, pleisterwerk, gipsplaten (na afwerkplamuur), steen, oude vernevelde muurverf (zie gebruiksaanwijzing) . Niet aanbrengen in keukens, badkamers, vochtige ruimtes en op gladde, niet-absorberende oppervlakken (zoals lak, plastic, glasvezel,...).
Soort afwerking:	Deze verf wordt gekenmerkt door een afwerking die bijzonder mat en warm is, en die veel lucht doorlaat. Ze zorgt dat het licht erg mooi wordt weerkaatst, waardoor de kleuren veranderen naarmate de lichtinval.
Kleurenpalet :	Er is een specifieke kleurenkaart voor de <i>Caseïneverf</i> beschikbaar in de verkooppunten. Het is mogelijk om zowel met de poeder- als de pastakleurstoffen van Galtane te kleuren.
Eigenschappen:	Gewaardeerd voor zijn decoratieve kracht, is caseïne een complexe samenstelling van proteïnen die uit plantaardige proteïnen worden verkregen (ook niet uit melkproteïnen). Sinds duizenden jaren weet de mensheid dat caseïne een uitstekend bindmiddel vormt voor verven en lijmen. Men kan nu nog sporen van deze werken zien in kerken en musea, die een bewijs vormen van de uitzonderlijke kwaliteit van verven die caseïne bevatten. Het uitzicht is mat. En dat is niet de enige reden om deze oude recepten te herontdekken en te ontwikkelen: wij willen ook de milieuvriendelijke vervaardiging die vrij is van toxische stoffen onderlijnen.

Ecologische pluspunten:

- alle ingrediënten hebben een natuurlijke oorsprong en zijn totaal schadeloos
- vrij van bewaringsmiddelen
- de reststoffen van de verf zijn recycleerbaar
- bevat geen titaanwit
- eenvoudige verpakking bestaande uit een papieren zak
- door de poedervorm : verlaagde kosten voor transport en energieverbruik
- Eerste keuze voor de bescherming tegen klimaatsveranderingen : CO₂ ⚡

Technische pluspunten :

- gemakkelijk en aangenaam in gebruik
- laat het materiaal ademen
- grote dekkingskracht, dankzij een mengsel van verschillende marmerpoeders
- felle witte kleur

Samenstelling :	caseïne, marmerpoeder, krijt, kaolien, methylcellulose (zonder biocide), talk, kiezelzuur, soda.
Gereedschap :	Verfrol of borstel
Vorbereiding :	De oppervlakken moeten gezond zijn: zuiver, droog , stevig, absorberend, niet vettig en chemisch neutraal. Verwijder de broze delen en oude lijmen. Plafonneringen en schilferige ondergronden worden vooraf behandeld met een Fixeermiddel (ref. 8145). Blijvende vlekken (vet, nicotine, sterke kleuren, vocht, insectenuitwerpsels...) worden vooraf met Isolan bedekt. Volg nauwgezet de instructies van de fabrikant van de bepleistering alvorens die klaar te maken voor het beschilderen.
Gebruiksaanwijzing :	1kg poeder voor 600 ml water, het poeder beetje bij beetje mengen met de aangegeven hoeveelheid water, bij voorkeur met een menger (Duur het mengen : enkele minuten). Het mengsel 30 minuten laten rusten. Voor gebruik nog een keer mengen. Voor de eerste laag eventueel een beetje verdunnen tot 150 ml water. De hoeveelheid water kan tijdens de werken nog aangepast worden. De verf aanbrengen in twee dunne en regelmatige lagen met 6 uur tussen. Bij een teveel aan verf zal de afwerking minder mooi zijn (luchtbellen). Men kan ook een Airless verfpistool gebruiken. Tijdens het gebruik zal de verf transparant lijken, haar dekkende eigenschap wordt pas zichtbaar tijdens het drogen. In het geval van een langdurige pauze wordt het aangeraden om de verf vóór iedere applicatie te mengen. Een echte caseïneverf wordt het best dezelfde dag nog verbruikt. Op oude muurverf best eerst testen; indien de verf niet goed houdt, ga over naar de volgende stap. Om een betere houdbaarheid van de Caseïneverf – Marmerpoeder op oude vernevelde muurverf te bekomen, is het aanbevolen om aan de verf 5% saffloerolie aan de uiteindelijke bereiding toe te voegen en die 15 minuutjes te laten rusten. Dus 500ml Saffloerolie (ref. 8158) voor 10kg poeder. Kleur toevoegen met poederpigmenten die alkalibestendig zijn, maximum 10%. Het kleurmiddel steeds aanlengen met een beetje water, zodat het een pasta vormt, toevoegen aan de verf en goed mengen. De caseïne heeft een speciale geur tijdens het aanbrengen die verdwijnt bij volledige droging. Opmerking : gaten of net opgevulde scheuren kunnen de oorzaak zijn van donkerdere sporen in de afwerking van de verf. Deze sporen zullen na verscheidene weken verdwijnen. Opeenvolgende lagen Caseïneverf verhogen de porositeit van de verf. Indien té absorberend, breng een laag Fixeermiddel (ref. 8145) aan alvorens een nieuwe laag aan te brengen.
Droogtijd :	Overschilderbaar na 8 uur bij 12 °C. Droog na 24 uur. Overschilderbaar na 24 uur. De verf is maar krukdroog na 3 à 4 weken.
Rendement :	Naargelang de porositeit van het te behandelen oppervlak, 7m ² /kg

- Reiniging gereedschap:** De gereedschappen moeten met water worden gereinigd. Om hardnekkige vlekken te verwijderen, zeepsop gebruiken (« Allesreiniger » Galtane)
- Voorzorgen en opslag :** Droogresten mogen worden gecomposteerd. Koel, vorstvrij en afgeschermd van licht bewaren. Let op eventuele allergieën. Natuurlijke verven dienen ook buiten het bereik van kinderen bewaard te worden.

Producten voor bepaalde werken worden steeds onder de verantwoordelijkheid van de gebruiker geprobeerd. Het eindresultaat hangt af van onvoorziene factoren. Ons advies wordt, op basis van een lange ervaring, enkel ter informatie gegeven. Wij hebben geen enkele invloed op de effectieve praktische toepassing van het product door de gebruiker en wij kunnen in geen geval als aannemers van de uit te voeren werken worden beschouwd. Onze verantwoordelijkheid beperkt zich in elk geval tot de waarde van de geleverde of gebruikte producten. Ons advies stelt ons in geen geval verantwoordelijk en kan geen aanleiding geven tot rechtsvervolgingen. Deze technische fiche kan enkel als advies worden beschouwd.

Raadpleeg de veiligheidsfiche

Actina bvba

chemin de l'Ermite, 69
B-1420 Braine l'Alleud
België

Tel. 02 384 98 15
Fax 02 384 94 50
info@galtane.com

janv.-09

	FICHE TECHNIQUE CIMENT	ESE6F.0405 Mise à jour 26/07/2004 Page 1/1
---	-------------------------------	---

**CNP PM **
CIMENT PROMPT NATUREL
SAINT-EGREVE (38)

Marque NF-Liants Hydrauliques : Certificat N°10.36 du 28.05.2004

Ciment prompt naturel (NF P 15-314 : 1993)

Ciment agréé pour travaux à la mer (NF P 15-317 : 1995)

CARACTERISTIQUES CHIMIQUES DU CIMENT PROMPT NATUREL

Caractéristiques	Normes	Moyennes	Spécifications
Silice exprimée en SiO ₂	NF EN 196-2	18,3 %	≥ 17
Teneur en anhydride sulfurique	NF EN 196-2	3,4 %	≤ 4
Perte au feu	NF EN 196-2	9,2 %	≤ 14
Teneur en insolubles	NF EN 196-2	3,3 %	≤ 6
Rapport Al ₂ O ₃ /Fe ₂ O ₃	NF EN 196-2	2,3 %	≥ 2,0

CARACTERISTIQUES PHYSIQUES DU CIMENT PROMPT NATUREL

Caractéristiques	Normes	Moyennes	Spécifications
Masse volumique	NF EN 196-6	2,97 g/cm ³	
Surface spécifique Blaine	NF EN 196-6	6900 cm ² /g	> 5000
Début de prise sur pâte pure	NF EN 196-3 (*)	1,4 minutes	< 4
Expansion à 80 °C	NF EN 196-3 (*)	7,0 mm	< 15
Retrait sur mortier 1/1 à 28 jours	NF P 15-433 (*)	690 µm/m	< 1200
Chaleur d'hydratation à 1 heure	NF P 15-436 (*)	120 J/g	70 ≤ CHY ≤ 150

RESISTANCES A LA COMPRESSION SUR MORTIER 1/1

Âges	Normes	Moyennes	Spécifications
15 minutes	NF EN 196-1 (*)	5,2 MPa	> 4
1 heure	NF EN 196-1 (*)	7,3 MPa	> 6
3 heures	NF EN 196-1 (*)	8,9 MPa	> 8
1 jour	NF EN 196-1 (*)	13,6 MPa	> 10
7 jours	NF EN 196-1 (*)	24,5 MPa	> 14
28 jours	NF EN 196-1 (*)	32,0 MPa	> 19

(*) : selon les normes d'essais mentionnées, modifiées conformément à l'annexe A de la norme NF P 15-314.

Les valeurs indiquées sont des valeurs moyennes, elles peuvent varier légèrement dans les limites autorisées par les normes.

Le succès des travaux entrepris avec ce ciment reste naturellement conditionné par le respect des règles de bonne pratique en matière de préparation, mise en œuvre et conservation des mortiers et bétons.

Vérifiez que ce ciment est bien adapté à l'usage auquel vous le destinez.

Vérifiez que les produits éventuellement ajoutés au ciment (adjuvants,...) sont compatibles avec le résultat escompté.

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 1
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

1. IDENTIFICATION DE LA SUBSTANCE/PREPARATION ET DE LA SOCIETE/ENTREPRISE

NOM DU PRODUIT : Ciment CNP PM NF appelé ciment prompt naturel, selon la norme NF P 15-314, ou ciment naturel prompt selon l'agrément technique Européen ETA-07/0019, également conforme à la norme NF P 15-317 Ciments pour travaux à la mer

Utilisations recommandées : Bétons, mortiers, coulis

FOURNISSEUR : Fabricant :
S.A. VICAT
Direction Commerciale Ciments et Liants Hydrauliques
4 rue Aristide Bergès
BP 137
38081 L'ISLE D'ABEAU CEDEX
FRANCE
Tel : +33 4 74 27 40 10
Fax : +33 4 74 18 40 18

Courriel : fds.ciments@vicat.fr

APPEL D'URGENCE : ORFILA (France) : +33 1 45 42 59 59

2. IDENTIFICATION DES DANGERS

PRINCIPAUX DANGERS : Lorsque le ciment entre en contact avec l'eau, lors de la fabrication de béton ou de mortier par exemple, ou lorsque le ciment est humide, une solution fortement alcaline est produite

Effets néfastes sur la santé :
Inhalation :
L'inhalation fréquente de grandes quantités de poussières de ciment sur une longue période accroît les risques d'apparition d'une maladie respiratoire
Yeux :
Le contact des yeux avec le ciment (sec ou humide) peut entraîner de graves lésions oculaires potentiellement irréversibles
Peau :
Le ciment peut avoir un effet irritant sur une peau mouillée (par la transpiration ou l'humidité ambiante) après un contact prolongé. Le contact prolongé de la peau avec du ciment ou du béton humides peut entraîner de graves brûlures car ces dernières se produisent sans qu'il y ait de douleur, par exemple en travaillant agenouillé sur du béton humide, y compris à travers l'épaisseur d'un pantalon. Le contact répété de la peau avec du ciment humide peut également entraîner une dermatose de contact.

Voies d'exposition :
Inhalation : oui
Peau : oui
Yeux : oui
Ingestion : non, sauf accidentelle

Effets sur l'environnement : Ne présente pas de risque particulier pour l'environnement, dans les conditions d'utilisation habituelles, sous réserve de respecter les recommandations de la section 13 relatives à l'élimination ainsi que les prescriptions réglementaires nationales ou locales pouvant s'appliquer

Dangers physiques et chimiques :
- Incendie ou explosion : Ne présente pas de danger particulier d'incendie ou d'explosion

Classification du produit : Selon la réglementation européenne, ce produit est classé comme :
Xi - IRRITANT
R37/38 : Irritant pour les voies respiratoires et la peau.
R41 : Risque de lésions oculaires graves.
R43 : Peut entraîner une sensibilisation par contact avec la peau.

Informations complémentaires : Le ciment prompt naturel CNP PM NF est naturellement pauvre en chromate

S.A. VICAT

BP 137 - 4, rue Aristide Bergès 38081 L'Isle d'Abeau FRANCE

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 2

Version : 2

Date : 26/10/2007

Remplace la fiche : 7/3/2005

VICAT

3. COMPOSITION / INFORMATION SUR LES COMPOSANTS

PREPARATION :

Nature chimique :

Le ciment prompt naturel, à prise et durcissement rapides, résulte exclusivement de la cuisson à température modérée (1000 à 1200 °C) d'un calcaire argileux de composition régulière, extrait de bancs homogènes, suivi d'un broyage très fin. Il est composé principalement de silicates, d'aluminates et de sulfoaluminates de calcium, et de petites quantités de chaux, magnésie, sulfate de sodium, potassium et calcium, et de traces d'autres éléments.

Le ciment prompt naturel contient de très faibles quantités d'insolubles dans lesquels on peut trouver éventuellement de la silice libre (CAS : 14808-60-4; EINECS : 238-878-4)

Le ciment prompt naturel CNP PM NF répond naturellement aux exigences de la directive 2003/53/CE et par conséquent ne nécessite pas l'ajout d'agent réducteur de chrome VI soluble

Composants présentant un danger :

Nom de la substance	Teneur	No CAS / No CE / No index	Symbole(s)	Phrase(s) R
<u>Ciment Portland, produits chimiques (Clinker)</u>	100 %	65997-15-1 / 266-043-4 / -----	Xi	41-37/38-43

4. PREMIERS SECOURS

Inhalation :

En cas d'inhalation accidentelle conséquente, amener le sujet au grand air. La gorge et les narines devraient se dégager d'elles-mêmes. Consulter un médecin en cas d'irritation persistante ou en cas d'irritation, de gêne, de toux ou d'autres symptômes apparaissant par la suite

Contact avec la peau :

Si le ciment est sec : Eliminer au maximum par essuyage
Rinçage abondant à l'eau

Si le ciment est gâché : Rinçage abondant à l'eau
Retirer vêtements, chaussures, montres et autres objets contaminés et nettoyer à fond avant de les réutiliser. En cas d'irritation, de rougeur ou de brûlures, consulter un médecin

Contact avec les yeux :

Ne pas frotter afin d'éviter des atteintes supplémentaires à la cornée. Le cas échéant, retirer les lentilles, puis effectuer un rinçage immédiat et abondant à l'eau claire en maintenant les paupières bien écartées, pendant au moins 15 minutes afin d'éliminer tout résidu particulaire. Si possible, utiliser de l'eau isotonique (0,9% NaCl). Consulter un médecin du travail ou un ophtalmologiste

Ingestion :

En cas d'ingestion accidentelle conséquente ne pas provoquer de vomissements. Si la personne est consciente, rincer la bouche à l'eau. Faire immédiatement appel à un médecin ou au centre anti-poison

5. MESURES DE LUTTE CONTRE L'INCENDIE

Moyens d'extinction appropriés :

Tous les agents d'extinction sont utilisables

Dangers spécifiques :

Le ciment n'est ni combustible, ni explosif et ne facilitera ni n'alimentera la combustion d'autres matériaux

Méthodes particulières d'intervention :

Eviter le rejet des eaux d'extinction dans l'environnement

6. MESURES A PRENDRE EN CAS DE DISPERSION ACCIDENTELLE

Précautions individuelles :

Eviter le contact avec la peau et les yeux

Ne pas respirer les poussières

Equipements de protection individuelle :

- gants, lunettes

- vêtements de protection appropriés

- masque anti-poussières adapté

(Voir Rubrique 8)

Précautions pour la protection de

Ne pas laisser le produit se répandre dans l'environnement

S.A. VICAT

BP 137 - 4, rue Aristide Bergès 38081 L'Isle d'Abeau FRANCE

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 3
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

6. MESURES A PRENDRE EN CAS DE DISPERSION ACCIDENTELLE (suite)

- l'environnement : Ne pas déverser dans les égouts, les réseaux d'évacuation ou les cours d'eau (ex. ruisseau)
- Méthodes de nettoyage :
- Récupération : Récupérer le ciment sec en utilisant des méthodes de nettoyage qui ne provoquent pas la dispersion du produit sec dans les airs, par exemple :
 - aspirateurs (industriels portatifs, équipés d'un filtre de haute efficacité pour les particules de l'air (filtre HEPA) ou d'une autre technique équivalente)
 - serpillières, de balais-brosses mouillés ou de tuyaux d'arrosage (réglés à " buée fine " afin d'éviter de projeter le produit dans les airs)Récupérer les boues liquides résultantes
S'il n'est pas possible d'aspirer le produit sec ou de le mouiller, s'assurer que le personnel chargé du balayage à sec porte un équipement de protection individuel approprié et qu'il empêche une plus grande dispersion des poussières
Placer le produit récupéré dans un conteneur fermé. Provoquer sa prise avant de l'éliminer comme indiqué à la rubrique 13
Récupérer le ciment gâché et le placer dans un conteneur fermé. Attendre que le produit ait pris et se soit solidifié avant de l'éliminer comme indiqué à la rubrique 13
 - Nettoyage/décontamination : Laver la zone souillée à grande eau
 - Elimination : Après la prise, la pâte de ciment peut être évacuée comme un déchet banal du bâtiment. La pâte de ciment prompt naturel durcit environ 1 à 20 minutes (selon l'ajout d'un retardateur) après avoir été mélangée à l'eau

7. MANIPULATION ET STOCKAGE

MANIPULATION

- Précautions à prendre : Eviter la formation ou la dispersion de poussières dans l'atmosphère
Eviter le contact avec la peau et les yeux.
Ne pas respirer les poussières
- Conseils d'utilisation : En cas de ventilation insuffisante, porter un appareil respiratoire approprié
Respecter les conditions d'emploi (se référer à la notice technique)
Afin de limiter l'émission de poussières :
Pour le ciment ensaché utilisé dans un malaxeur ouvert : verser d'abord l'eau, ensuite le ciment. Ne pas verser d'une grande hauteur et commencer le gâchage à petite vitesse régulière

STOCKAGE

- Conditions de stockage : Le ciment en vrac doit être conservé dans des silos étanches, secs (à condensation interne réduite), propres et protégés de toute contamination
Le ciment ensaché devra être conservé dans des sacs fermés, à distance du sol, en atmosphère fraîche et sèche, protégés d'une aération excessive qui entraînerait une détérioration de la qualité du produit

8. CONTROLE DE L'EXPOSITION / PROTECTION INDIVIDUELLE

- Mesures d'ordre technique : Assurer une bonne ventilation du poste de travail
- Valeurs limites d'exposition :
- France : Poussières réputées sans effet spécifique :
 - Poussières totales - VME : 10 mg/m³
 - Poussières alvéolaires - VME : 5 mg/m³
- Equipements de protection individuelle :
- Protection respiratoire : Masque anti-poussières adapté
 - Protection des mains : Gants de protection en caoutchouc nitrile ou néoprène imperméables, fabriqués dans une matière contenant peu de Cr (VI) soluble, doublés intérieurement de coton. Ces gants doivent être imperméables, résistants à l'usure et aux alcalis
Les gants ne sont efficaces qu'à la condition que les particules de ciment ne pénètrent pas entre les gants et la peau
Les gants utilisés doivent répondre aux spécifications de la directive 89/686/CEE et

S.A. VICAT

BP 137 - 4, rue Aristide Bergès 38081 L'Isle d'Abeau FRANCE

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 4
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

8. CONTROLE DE L'EXPOSITION / PROTECTION INDIVIDUELLE (suite)

- Protection des yeux : de la norme correspondante NF EN 374
Manipulation de ciment sec ou gâché :
Lunettes homologuées ou lunettes étanches conformes à l'EN 66
- Protection de la peau et du corps : Vêtements de protection (manches longues et col fermés)
Bottes . Prendre garde à ce que le ciment gâché ne pénètre pas dans les bottes
Pour le travail à genoux, des genouillères imperméables sont nécessaires
Dans la mesure du possible , éviter de s'agenouiller dans du mortier ou du béton frais (ex : bétonnage au sol, pose de chape,...)
- Mesures d'hygiène : Ne pas manger, boire ou fumer lors de la manipulation du ciment afin d'éviter tout contact avec la peau ou la bouche
Se laver les mains immédiatement après avoir manipulé du ciment ou des produits en contenant
Retirer vêtements, chaussures, montres et autres objets contaminés et nettoyer séparément et à fond avant de les réutiliser

9. PROPRIETES PHYSIQUES ET CHIMIQUES

- Etat physique : Le ciment sec est un matériau inorganique finement pulvérisé (poudre)
- Couleur : chamois
- Diamètre : 30-35 % de fines < 5 µm
- Odeur : nulle
- pH : 11-13,5 (solution aqueuse)
- Températures caractéristiques :
- Fusion : > 1000 °C
- Caractéristiques d'inflammabilité :
- Point d'éclair : Non applicable (solide non inflammable)
- Température d'auto-inflammation : Non applicable
- Masse volumique apparente : 0,8 - 1,1 g/cm³ (20 °C)
- Masse volumique absolue : 2,80 - 3,20 g/cm³ (20 °C)
- Solubilité :
- dans l'eau : Peu soluble : 0.1 - 1.5 g/l (20 °C)

10. STABILITE ET REACTIVITE

- Stabilité : Les ciments secs restent stables tant qu'ils sont conservés correctement (voir la rubrique 7) et compatibles avec la plupart des autres matériaux de construction
Gâchés avec de l'eau, les ciments durcissent en une masse stable qui ne réagit pas dans des environnements ordinaires
- Conditions à éviter : L'humidité peut provoquer la prise du ciment (formation de grumeaux) et une perte de qualité du produit
- Matières à éviter : - aluminium en poudre (Formation d'hydrogène en cas d'utilisation incontrôlée dans un ciment gâché)
- Produits de décomposition dangereux : Aucun, à notre connaissance
Les ciments ne se décomposent pas en sous-produits dangereux et ne subissent pas de polymérisation

11. INFORMATIONS TOXICOLOGIQUES

- Toxicité aiguë : **Peau :**
DL 50 pc (lapin) : > 2000 mg/kg
(données bibliographiques)
- Symptômes aigus : Contact avec la peau : du ciment sec en contact avec une peau mouillée ou une exposition à du ciment humide ou gâché peut entraîner un épaississement de la

S.A. VICAT

BP 137 - 4, rue Aristide Bergès 38081 L'Isle d'Abeau FRANCE

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 5
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

11. INFORMATIONS TOXICOLOGIQUES (suite)

	peau et l'apparition de fissures ou crevasses. Un contact prolongé combiné à des abrasions peut provoquer de graves brûlures
	Contact avec les yeux : un contact direct peut endommager la cornée par frottement, provoquer une irritation immédiate ou différée ou une inflammation. Des quantités plus importantes de ciment sec ou des éclaboussures de ciment gâché peuvent avoir des conséquences qui vont d'une irritation modérée (conjonctivite ou blépharite) jusqu'aux brûlures chimiques et la cécité
	Inhalation: le ciment peut irriter la gorge et les voies respiratoires. Des toux, des éternuements et des gênes respiratoires peuvent apparaître en cas de dépassement de la valeur limite d'exposition professionnelle
	En cas d'ingestion en grande quantité : Brûlures de la bouche, de l'oesophage, du tractus digestif, nausées, vomissements
Effets locaux :	Irritant pour les voies respiratoires et la peau Sévèrement irritant pour les yeux Risque de lésions oculaires graves
Sensibilisation :	Certains sujets peuvent présenter un eczéma suite à une exposition au ciment gâché, provoqué soit par le pH élevé qui entraîne une dermatose d'irritation, soit par une réaction immunitaire au Cr (VI) soluble qui provoque une dermatose allergique Les réactions vont de l'érythème léger à une dermatose aggravée et participent de ces deux mécanismes Il est souvent malaisé d'arriver à un diagnostic précis Le ciment prompt naturel CNP PM NF étant naturellement pauvre en chromate, il ne devrait pas y avoir de sensibilisation tant que le ciment est manipulé et conservé correctement
Toxicité chronique/long-terme :	L'exposition répétée aux poussières inhalables en dépassement de la valeur limite d'exposition professionnelle peut provoquer toux, éternuements et gêne respiratoire et l'apparition d'une broncho-pneumopathie chronique obstructive (BPCO)
Effets spécifiques :	
- Cancérogénèse :	Le ciment n'est pas répertorié en tant que cancérogène par le CIRC Aucune association causale entre exposition au ciment et apparition de cancers n'a pu être établie
- Mutagénèse :	Aucun effet mutagène reporté
Autres données :	Etats de santé aggravés par l'exposition : L'inhalation de poussières de ciment peut aggraver une maladie des voies respiratoire préexistante et/ou des pathologies tels qu'emphysème ou asthme et/ou d'autres atteintes préexistantes liées aux yeux ou à la peau

12. INFORMATIONS ECOLOGIQUES

MOBILITE :	Le ciment sec n'est pas volatil mais peut se retrouver dispersé dans les airs pendant les opérations de manutention
BIODEGRADABILITE :	Non biodégradable
ECOTOXICITE :	
Effets sur les organismes aquatiques :	A priori le produit ne présente pas de danger pour l'environnement (la toxicité aquatique LC50 n'est pas encore déterminée). Cependant, l'addition de grandes quantités de ciment dans l'eau peut provoquer une élévation du pH et donc se révéler toxique pour des organismes aquatiques dans certaines circonstances
Informations complémentaires :	Rémanence et dégradabilité/ Bio-accumulation potentielle/ Résultats de l'évaluation PBT/ Autres effets indésirables : Sans objet, le ciment étant un matériau inorganique. Le ciment ne présente aucun risque toxique après la prise

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 6
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

13. CONSIDERATIONS RELATIVES A L'ELIMINATION

DECHETS DE PRODUIT :

Destruction/Élimination :

Produit - résidu ou déversement sous forme sèche :

Provoquer la prise en ajoutant de l'eau et éliminer conformément à la législation locale

Produit - boues liquides :

Laisser durcir, éviter son introduction dans les égouts, les réseaux d'évacuation ou les cours d'eau (ex. ruisseau) et éliminer conformément à la législation locale

Produit - après ajout d'eau, la prise ayant eu lieu :

Éliminer conformément à la législation locale. Éviter son introduction dans le réseau d'évacuation des eaux usées. Éliminer le produit durci en tant que déchets de béton. Vu les propriétés d'inertage du béton, ses déchets ne sont pas considérés comme des déchets dangereux

Enregistrements au Catalogue européen des déchets : 10 13 14 (Déchets provenant de la fabrication de ciment - déchets de béton ou boues de béton) ou 17 01 01 (Déchets de construction et de démolition - béton)

EMBALLAGES SOUILLES :

Destruction/élimination :

Vider complètement l'emballage puis appliquer le traitement conforme à la législation locale. Enregistrements au Catalogue européen des déchets : 15 01 01 (Déchets de papier et cartons d'emballage)

REMARQUE :

L'attention de l'utilisateur est attirée sur la possible existence de dispositions législatives, réglementaires et administratives spécifiques, communautaires, nationales ou locales, relatives à l'élimination, le concernant

14. INFORMATIONS RELATIVES AU TRANSPORT

REGLEMENTATIONS

INTERNATIONALES :

RID/ADR/IMDG/IATA :

Non réglementé

REMARQUE :

Les prescriptions réglementaires reprises ci-dessus sont celles en vigueur le jour de l'actualisation de la fiche

Mais, compte tenu d'une évolution toujours possible des réglementations régissant le transport des matières dangereuses et dans le cas où la FDS en votre possession daterait de plus de 12 mois, il est conseillé de s'assurer de leur validité auprès de votre agence commerciale

15. INFORMATIONS REGLEMENTAIRES

ETIQUETAGE CE :

Identification du produit dangereux :

Ciment Portland, produits chimiques

- Symboles et indications de danger :

- IRRITANT (Xi)

- Phrases R :

R37/38 : Irritant pour les voies respiratoires et la peau.

R41 : Risque de lésions oculaires graves.

R43 : Peut entraîner une sensibilisation par contact avec la peau.

- Phrases S :

S2 : Conserver hors de portée des enfants.

S22 : Ne pas respirer les poussières.

S24/25 : Éviter le contact avec la peau et les yeux.

S26 : En cas de contact avec les yeux, laver immédiatement et abondamment avec de l'eau et consulter un spécialiste.

S36/37/39 : Porter un vêtement de protection approprié, des gants et un appareil de protection des yeux/du visage.

S46 : En cas d'ingestion, consulter immédiatement un médecin et lui montrer l'emballage ou l'étiquette.

S.A. VICAT

BP 137 - 4, rue Aristide Bergès 38081 L'Isle d'Abeau FRANCE

FICHE DE DONNEES DE SECURITE

CIMENT PROMPT NATUREL CNP PM NF

Page : 7
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

15. INFORMATIONS REGLEMENTAIRES (suite)

AUTRES REGLEMENTATIONS :

France :

Maladies professionnelles (tableau(x) n° 8-25) concerné
Le décret n° 2005-577 du 26 mai 2005 relatif aux conditions de mise sur le marché et d'emploi du ciment contenant du chrome hexavalent ou chrome VI interdit, dans son article 3, la mise sur le marché et l'utilisation du ciment et des préparations contenant du ciment s'ils contiennent, lorsqu'ils sont hydratés, plus de 0.0002 % de chrome hexavalent soluble du poids total du ciment

Les informations réglementaires reprises dans cette section rappellent uniquement les principales prescriptions spécifiquement applicables au produit objet de la FDS

L'attention de l'utilisateur est attirée sur la possible existence d'autres dispositions complétant ces prescriptions

Il est recommandé de se référer à toutes mesures ou dispositions, internationales, nationales ou locales pouvant s'appliquer

16. AUTRES INFORMATIONS

Informations complémentaires :

Ciment prompt naturel CNP PM NF visé par la norme NF P 15-314, conforme au décret du 03/12/92, modifié par le décret du 01/03/94, et à l'arrêté du 05/01/93; ou ciment naturel prompt selon l'agrément technique Européen ETA-07/0019 (avis d'août 2007)

Abréviations :

- IMDG : International Maritime Dangerous Goods
- IATA : International Air Transport Association
- ADR/RID : Agreement on the transport of dangerous goods by road/Regulations on the international transport of dangerous goods by rail
- DL50 pc : Lethal Dose cutaneous (concentration létale par contact avec la peau) : 50% des animaux testés meurent

Références bibliographiques :

- (1) Portland Cement Dust - Hazard assessment document EH75/7, UK Health and Safety Executive, 2006. Available from: <http://www.hse.gov.uk/pubns/web/portlandcement.pdf>
- (2) Observations on the effects of skin irritation caused by cement, Kietzman et al, Dermatosen, 47, 5, 184-189 (1999)
- (3) European Commission's Scientific Committee on Toxicology, Ecotoxicology and the Environment (SCTEE) opinion of the risks to health from Cr (VI) in cement (European Commission, 2002)
- (4) Epidemiological assessment of the occurrence of allergic dermatitis in workers in the construction industry related to the content of Cr (VI) in cement, NIOH, Page 11, 2003

Sources de données :

INRS (Institut National de Recherche et de Sécurité)
Conseil Supérieur d'Hygiène Publique de France
Bureau Européen des substances Chimiques (ECB)
IUCLID (International Uniform Chemical Information Data Base)
CIRC (Centre International de Recherche sur le Cancer).

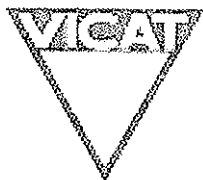
Fiche de données de sécurité établie par :

LISAM SERVICES - TELEGIS
6 rue des Boucheries - F-60400 NOYON

Cette fiche complète les notices techniques d'utilisation mais ne les remplace pas. Les renseignements qu'elle contient sont basés sur l'état de nos connaissances relatives au produit concerné, à la date de mise à jour. Ils sont donnés de bonne foi. L'attention des utilisateurs est en outre attirée sur les risques éventuellement encourus lorsqu'un produit est utilisé à d'autres usages que ceux pour lesquels il est conçu.

Elle ne dispense en aucun cas l'utilisateur de connaître et d'appliquer l'ensemble des textes réglementant son activité. Il prendra sous sa seule responsabilité les précautions liées à l'utilisation du produit qu'il connaît.

L'ensemble des prescriptions réglementaires mentionnées a simplement pour but d'aider le destinataire à remplir les obligations qui lui incombent lors de l'utilisation d'un produit dangereux.

FICHE DE DONNEES DE SECURITE
CIMENT PROMPT NATUREL
CNP PM NF

Page : 8
Version : 2
Date : 26/10/2007
Remplace la fiche : 7/3/2005
VICAT

Cette énumération ne doit pas être considérée comme exhaustive. Elle n'exonère pas l'utilisateur de s'assurer que d'autres obligations ne lui incombent en raison de textes autres que ceux cités et régissant la détention et l'utilisation du produit, pour lesquelles il est seul responsable.

Fin du document

TECHNISCHE FICHE

Datum : 20/02/02
Vervangt : 14/01/94
Code :

ETHANOL 99.9% + 2% MEK

FORMULE : Ethanol 99.9 %, gedenatureerd met 2 % MEK
(Methylethylketon).

UITZICHT

Kleurloos, helder solvent met een typerende geur.

CONCENTRATIE

Gehalte Ethanol : min. 99.9 vol. % (bij 20°C)
(Denaturant MEK niet inbegrepen).

FYSISCH EIGENSCHAPPEN

Densiteit bij 20°C : 0.788 - 0.791 kg/liter
Brekingsindex (20°C) : 1.360 - 1.363
Kleur (Hazen) : max. 10
Vlampunt : ongeveer 12°C
Oplosbaarheid in water : volledig

CHEMISCHE ANALYSE

Zuurtegraad (als Azijnzuur) : 0.001 gew. %
Alkaliniteit : afwezig
Aldehyden (als acetaldehyde) : 0.001 gew. %
Totaal aldehyden en ketonen (ex. MEK) : 0.01 gew. %
Permanganaattijd : min. 20 min.
Residu na evaporatie : 0.002 gew. %
Watergehalte : max. 0.1 % gew.

VERPAKKING

Standaard verkrijgbaar in vaten (185 liter Ethanol-100 %) en bussen
(27.75 liter Ethanol-100 %).
Andere verpakkingen op aanvraag.

VEILIGHEIDSRICHTLIJNEN

Gevaarssymbool : licht ontvlambaar.

Complete veiligheidsfiche te bekomen op aanvraag.
(Ook opvraagbaar via onze website)

Hoewel wij de grootste zorg besteden aan deze fiche kunnen wij geen aansprakelijkheid aanvaarden voor de volstrekte juistheid en volledigheid ervan. Voor meer informatie kunt U zich steeds wenden tot onze medewerkers.

BEVEPE bvba Monnikenwerve 86 B-8000 Brugge Belgium TEL : 050 / 314046 FAX : 050 / 319678

PRODUCT INFORMATION SHEET**HEAVY BODY ACRYLICS**

Golden Artist Colors, Inc.
 188 Bell Road
 New Berlin, NY 13411-9527 USA
 Toll Free: 800-959-6543
 Fax: 607-847-6767
techsupport@goldenpaints.com
www.goldenpaints.com

[Printer Friendly Version](#)

PRODUCT LINE HISTORY

GOLDEN Heavy Body Acrylics were the first products introduced by Golden Artist Colors, Inc. in 1980. Initially, the Heavy Body line was sold directly to artists in Manhattan in quart and gallon containers. Pints, 8 oz. and 4 oz. jars soon followed as the products gained more and more popularity with professional artists. Tubes of GOLDEN Heavy Body Acrylics finally appeared on the market in 1990.

In 1980, it was considered unusual to contain a heavy body, high viscosity paint in a jar. Almost all of the literature written about acrylic at that time implied that jar colors were thin and tube colors were thicker. Actually, the first water-borne acrylic paint was thin - similar in consistency to house paint. Only after technological improvements allowed for thicker formulations could artist acrylics be put in tubes. Since GOLDEN began by directly supplying professional artists requesting quantities of paint, larger sized containers were preferred. As GOLDEN products became widely accessible, jars and tubes provided more size and packaging options for a growing group of artists with a variety of needs.

PRODUCT PROPERTIES**Viscosity and Consistency**

GOLDEN Heavy Body Acrylics are noted for their exceptionally smooth, rich, buttery consistency. These paints have the ability to "stand up" and retain brush strokes or palette knife marks on the canvas.

All HB colors are thixotropic in nature. This means that when brushing or stirring, the paints actually lose viscosity and feel much thinner. The faster the paints are moving, the thinner they feel. Returned to a state of rest, the paints gradually increase in thickness until they are again restored to their formulated viscosity.

Film Flexibility

The HB colors retain excellent flexibility when dry, greatly diminishing the possibility of cracking that occurs in other natural and synthetic polymer systems. The acrylics can absorb the constant stress and strain placed on canvas when shipped or as it expands and contracts with changes in temperature and humidity. Please note: acrylics begin to harden at 15 degrees Centigrade or 59 degrees Fahrenheit, and become quite hard at temperatures below freezing. This is especially important to remember when shipping a painting in freezing conditions or when unrolling a painting that has been kept in cold storage.

Product Mixing Abilities

The HB Colors can be mixed with all of our GOLDEN Mediums, Gels and other paint lines, including our Airbrush Colors, Fluid Acrylics, High Load Colors, Iridescent Colors, Paste Paints, and Matte Acrylics. By mixing paint lines, artists can produce a wide range of paint consistencies without compromising color strength. Heavy Body viscosity can also be reduced successfully with water. Remember: the more water added to the acrylics, the greater the subsequent shrinking of the paint layer. Too much water will reduce the binding capability of acrylic paints and tends to flatten out their sheen. Water works most effectively to increase the fluidity of the HB paints if a small amount of Acrylic Flow Release is added to the mixture.

Some artists have used other solvents, including alcohols, to thin the HB Acrylics. All of the acrylics are sensitive to additions of solvent. If you require this addition it is advisable to dilute the solvent first with water to reduce the shocking effect of the solvent. In some cases, adding solvent too quickly will coagulate the acrylic.

Blending with Mediums

The GOLDEN fluid mediums, including Polymer Medium, Acrylic Glazing Liquid, the GAC Mediums and the Airbrush Mediums, can be used to thin Heavy Body Acrylics. They also add a myriad of unique possibilities to the working and gloss properties of the paint surface. All GOLDEN mediums retain the film integrity of the acrylic, and in some cases they actually enhance the durability of the paint film. (Refer to Gels & Mediums Product Review for more information).

Product Gloss Variations

When producing the HB line, GOLDEN consciously broke the mold of the acrylics made in the past. Most acrylics were produced to have an even satin sheen across the range of colors. Manufacturers felt artists wanted this even sheen to avoid the differences encountered by oils. In Oils, the colors requiring very little oil (lean colors) tended to be very matte, while those colors requiring substantial amounts of oil (fatty colors) tended to be quite glossy.

GOLDEN decided not to add the flattening agents typically added to acrylic paints to unify the product's finish. We decided that each pigment would be made to its own level of matte or gloss depending upon its own unique nature. We also decided not to add opacifiers to our colors (use of opacifiers is critical for coverage of house paints, yet it is also the reason that house colors tend to be quite subdued compared to professional artist colors). These decisions allowed our colors to retain their clearest and cleanest quality, especially when used in washes or glazes. It is always possible to add matting agents and other whitening materials to the product, but once added, it is impossible to take them away. The HB line of acrylics contains no additional flattening agents, opacifiers or other solids that might interfere with the clarity of our pigments.

It is quite evident when looking at our color chart that colors in the HB line do differ in gloss. For example, the sheen of GOLDEN Ultramarine Blue or Burnt Umber is almost a dead matte, whereas the sheen of Green

Gold or Dioxazine Purple is extremely glossy. Some artists may find this problematic; yet for many artists the variations offer the same nuances of color that are so appreciated in oil paints and give what many describe as an organic look to the colors. Without the need for opacifiers we can offer colors as similar in hue as the Cadmiuns and Hansas, yet quite different in their ability to cover and in their clarity when mixing.

GOLDEN Heavy Body Matte Acrylic Line

The sheen of the HB acrylics can be altered with gels, mediums or varnishes. However, for those artists looking for a paint line with uniform matte finish, GOLDEN offers the Matte Acrylics. The Matte Heavy Body Acrylics are essentially the same as the regular Heavy Bodies, except matting agents are added to glossier colors.

COLOR RANGE

The Main Set of Colors

Probably the biggest standout of our ever-expanding Heavy Body line is the breadth of unique colorants we offer. The line currently consists of 73 colors, 7 Neutral Grays, 3 Primaries, 7 Historical Colors and 11 Custom Colors for a total of 101 different colors, shades and tints. Only about 30 of these colors are mixture colors, while the rest of the Heavy Body line is produced from single, unique pigments.

Mixture Colors

The mixture colors within the GOLDEN HB line of acrylics include Green Gold, Jenkins Green, Quinacridone Crimson and Turquoise (Phthalo), as well as our Neutral Grays, Historical Colors, Blended Colors and Primaries. Some mixture colors, such as GOLDEN Historical Colors, offer safe and lightfast alternatives for pigments that, otherwise, would be dangerous or insufficiently light stable for artist use.

- The Neutral Gray Set

The Neutral Grays in the HB line are a series of achromatic grays. Achromatic grays allow artists to adjust the value or chroma of a paint color without altering the color's hue. When using a Neutral Gray of the same value as the color selected, the artist will be able to change only the chroma (intensity) of a certain color, while maintaining the hue and value. Mixing a Neutral Gray with a color of a different value will change both value and intensity.

The Neutral Grays follow the Munsell Value Scale, (a scale ranging from black to white), through a progression of light to dark grays. The Munsell scale defines black as N1 and white as N10. We recommend using GOLDEN Bone Black as the neutral black (equivalent to Munsell notation N1), and using Titanium White as the neutral white (N10). GOLDEN Neutral Grays include the values N2, N3, N4, N5, N6, N7, and N8. These grays are very carefully formulated to be evenly spaced and completely achromatic. Using a spectrophotometer, we carefully monitor the production of each batch to be certain that they fall within a very tight tolerance range. (Refer to the Neutral Gray Information Sheet for more information).

- The Primary Set

GOLDEN Primary Cyan, Magenta and Yellow in the HB line should be of special interest to artists who want a totally pared down palette or who are in need of a tool for teaching about color mixing and blending. They have been formulated to be close in color strength, so that one hue will not predominate over the other colors. The mixture of these products will produce an incredibly rich and infinitely varied wheel of color.

- The Blends

Finally within the HB line of products is our line of Blended Colors. The Blended Colors are mixture colors which many artists find convenient in assisting with the color mixing process. They include a range of bright Greens, Blues, Violets and Reds. The line of Custom Colors also includes a range of Cadmium Hues and a Cobalt Hue for those artists who want the shade of a Cadmium or Cobalt, yet are either concerned about the cost or the safety of the material.

PIGMENT SELECTION

The HB line is divided among inorganic and organic pigments.

Inorganic Pigments

Some inorganic pigments have been around for centuries and some for millennia. They are produced either with naturally mined pigments (sienna, umber, ochre) or with synthetically manufactured pigments, (iron oxide, carbon black, etc). Inorganic pigments may also be produced using a combination of these two processes. Pigments that are both mined and manufactured include the Cadmiuns, Cobalts, and Titaniums.

Organic Pigments

The organic pigments are a group of colors that are synthetically produced through complex carbon-containing chemistry involving various materials including petroleum, coal tar and natural gas. Many of these pigments have their roots in the chemistry of the 1800's, although widespread production didn't really begin until the 1930's. Even though they have only been available for several decades, organic pigments have demonstrated remarkable abilities to withstand the impact of light and weather.

Pigment Selection & ASTM Standards

Every color within the HB Line is approved for professional artist use according to ASTM Standards for Artist Materials. These standards regulate paint consistency and demand fineness and lightfastness of chosen pigments, use of 100% acrylic binder, freeze-thaw stability, and accuracy of labeling for pigments used. Evaluation by an approved toxicologist is required.

Of the 101 HB colors, 94 within the line are considered excellent in lightfastness (the ability to withstand color change due to exposure to light). The remaining 7 are rated very good for lightfastness. GOLDEN does not use any colors within the HB line rated less than very good. Those colors rated as very good include the two Naphthols, Hansa Yellow Light, Permanent Green Light, Dioxazine Purple, Green Gold, and Primary Yellow. It should be noted that of the colors rated as excellent in lightfastness, the Cadmium colors are especially sensitive to the combination of light and moisture, so outdoor use of these colors should be avoided.

PIGMENT FAMILIES

The Quinacridone Family

There are more Quinacridones in the GOLDEN HB line than in any other acrylic line of paint. Quinacridone pigments produce seven intense colors ranging from deep yellow to vibrant violet. All of the Quinacridones, because of their vibrant undertones and high transparencies, tend to be excellent mixing colors. They tend not to muddy or gray, retaining their brightness.

Perhaps the most important GOLDEN Quinacridone color is Quinacridone Crimson, a color with excellent lightfastness and similar working qualities to the more fugitive Alizarin Crimson. GOLDEN Quinacridone Crimson possesses the deep burgundy mass tone as well as the bright, rosy undertone of traditional Alizarin. GOLDEN's Quinacridone Crimson has been used by conservation professionals to replace the fugitive Alizarin when restoring paintings. Like all of GOLDEN's Quinacridones, Quinacridone Crimson is exceptionally transparent and works particularly well as a mixing color. Mixing Quinacridone Crimson with Phthalo Green B/S will almost magically produce one of the deepest blacks imaginable.

Unique to GOLDEN's product line are the standout colors Quinacridone/Nickel Azo Gold and Quinacridone Burnt Orange. These Quinacridones have a luminosity that rivals the richest oil colors. Their mass tones tend to be quite dark, yet their undertones are incredibly vibrant. Quinacridone/Nickel Azo Gold looks very close to a Burnt Sienna in its mass tone, yet its undertone has a yellow fire not found in any Sienna. Similarly, Quinacridone Burnt Orange has a brown-red mass tone that reveals a brilliant red orange underneath.

Quinacridone Red is GOLDEN's recommendation when a very intense mixing magenta primary is requested. It is very close in hue to the color gels produced by Kodak[®] for primary magenta at 5500 Kelvin. Quinacridone Magenta and Violet tend to be excellent choices for mixing colors in the lavender through purple range, with the addition of various transparent blues. Quinacridone Red, Red Lt., Magenta and Violet produce high intensity pinks through lavenders when mixed with white. GOLDEN recommends using these colors when a punch of a fuchsia or fluorescent color is needed, yet permanency is also required, for a particular work of art.

The Cadmium Family

The second largest pigment family within GOLDEN's HB line is the Cadmium family. GOLDEN was the first company to introduce concentrated Cadmiums within an acrylic line. Before this occurred, other acrylic paint companies were using less expensive Cadmiums co-precipitated with Barium Sulfate.

The Cadmiums range in hue from the glowingly bright Cadmium Yellow Primrose to Cadmium Red Dark. As a class of pigments, the Cadmiums are some of the most opaque of all colorants. Additionally, within their hue range they provide some of the most intensely vibrant mass tones. Because of their opacity, when mixed with other colorants they tend to produce rather dull hues. Cadmiums do mix with other Cadmiums quite well, however. Mixing a Cadmium Orange with a Cadmium Yellow will produce a deep yellow or light orange and the mixtures will retain the brightness of a pure Cadmium color.

GOLDEN is one of the only acrylic manufacturers to include a yellow hue that is lighter than the typical Cadmium Yellow Light. This unique pigment called Cadmium Yellow Primrose is as bright as some fluorescent colors, yet offers the same stability as the other Cadmiums in the GOLDEN line.

Cadmiums have been considered somewhat controversial as a pigment class because of the claims of toxicity of the pigment. We do know that soluble Cadmium can be quite dangerous and produce heavy metal poisoning. All of the Cadmiums used within our product line have gone through extensive testing to assure that they have extremely low soluble Cadmium content. This is not the end of the controversy though, since more recent theories have suggested that even non-soluble Cadmium pigments could potentially be toxic. OSHA has created strict requirements for work environments where Cadmium pigments are being used. This is of extreme importance legally for artists, schools or any business that hires other employees or is responsible for public safety. If you are using Cadmium dry pigments within your work process, you are not, according to the new OSHA regulations, within allowable limits of exposure for yourself and those within your care.

The Phthalocyanine Family

The Phthalocyanines are known as the oldest organic pigments. The GOLDEN HB line contains 5 Phthalocyanine colors, including Phthalo Green (Yellow Shade) and Phthalo Green (Blue Shade), Turquoise (Phthalo), and two Phthalo Blues, (Green Shade) and (Red Shade). These different Phthalocyanine colors actually contain the various pigment forms of the Phthalocyanine group.

The Cobalt Family

The Cobalt pigments are unique within the HB line. This range of 7 colors includes Cerulean Blue and Blue Deep (these contain both Cobalt and Chromium), Cobalt Blue, Cobalt Green, Cobalt Titanate Green, Cobalt Turquoise, and the newest addition, Cobalt Teal. Cobalt Teal is an unusually clean and high chroma shade that possesses excellent lightfastness and opacity.

The Pyrrole Family

The Pyrrole family is one of the newer pigment families to be developed. The Pyrroles are almost as opaque and, in fact, brighter than our Cadmium colors. Pyrrole Orange, Pyrrole Red Light, and Pyrrole Red exhibit excellent opacity and lightfastness. They also offer clean mixing with other organics, unlike their Cadmium counterparts, which produce muddier blends.

DISCLAIMER

The above information is based on research and testing done by Golden Artist Colors, Inc., and is provided as a basis for understanding the potential uses of the products mentioned. Due to the numerous variables in methods, materials and conditions of producing art, Golden Artist Colors, Inc. cannot be sure the product will be right for you. Therefore, we urge product users to test each application to ensure all individual project requirements are met. While we believe the above information is accurate, WE MAKE NO EXPRESS OR IMPLIED WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR A PARTICULAR PURPOSE, and we shall in no event be liable for any damages (indirect, consequential, or otherwise) that may occur as a result of a product application.

NHL 2 CE Natural Hydraulic Lime

Plant:

SOCLI
65 370 IZAOURT

Designation:

White Natural Hydraulic Lime

Composition:

White Natural Hydraulic Lime NHL 2

Specifications:

NF EN 459-1

Physical Properties

	<i>Unities</i>	<i>Medium characteristics</i>	<i>Norm</i>	
			<i>Mini</i>	<i>Maxi</i>
Whiteness	<i>Y</i>	73,1	72	76
Fineness à 90µ	<i>%</i>	1,6	-	15
Fineness à 200µ	<i>%</i>	0,2	-	5
Expansion (soundness)	<i>mm</i>	0,0	-	2
Bulk Density	<i>kg / dm₃</i>	0,575	-	-
Real Density	<i>g / cm₃</i>	2,56	-	-
Blaine Value	<i>cm² / g</i>	12287	-	-
Free Water	<i>%</i>	0,72	-	2

Mechanical Properties

Setting times	<i>mn</i>	657	60	-
Compressive test to 28 days	<i>MPa</i>	3,18	2	7

Chemical Properties

SO ₃	<i>%</i>	1,18	-	3
Free Lime	<i>%</i>	26,6	15	-

Lascaux Polyvinyl acetate Dispersions

Mowilith DMC2

Base

Aqueous dispersion of a copolymer based on vinyl acetate and maleic acid di-n-butyl ester.

Properties

Dispersion:

- solids content: 25%
- particle diameter: 0.3-2.0 µm
- viscosity (Brookfield, 20 Upm): 5000-12000 mPas
- pH: 4-5
- density: approx. 1.05 g/cm³
- min. film forming temperature: approx. 5°C

Film:

- thermoplastic
- transparent, flexible, light-resistant
- tensile strength at break at 20°C: approx. 5.5 N/mm²
- elongation at break at 20°C: approx. 425%
- glass transition temperature (T_g): approx. 11°C

Use

As a binder for paints and adhesives, especially for paper and textiles.

Application

Dilutable with water, frost-sensitive, do not use it below 5°C

Safety

Please observe safety information on the safety data sheet.

Storage

Keep containers closed, when not using the product. Store at constant temperature between 5° C and 25°C.

Size

Bottles in 1 lt

Lascaux Acrylic Dispersions

Medium for Consolidation

Base

Finely dispersed, aqueous dispersion of an acrylic copolymer.

Properties

- dries to a clear and flexible film
- light and resistant to age
- excellent penetrating power
- solids content: 25%
- MFT (Minimum filmformation temperatur): approx. 4°C
- pH approx. 8.5

Solubility

Dispersion dilutable with water. Film soluble in esters, aromatics, acetone, ethyl methyl ketone.

Applications

The Medium for Consolidation has been developed in cooperation with the Swedish National Heritage Board for the consolidation of paintlayers in medieval polychromy on wood.

The Medium for Consolidation has excellent penetrating power due to its low viscosity. This allows for the safe and efficient consolidation of loose and chalking paint layers, even on water sensitive surfaces such as gilding or thin layers of distemper. These can be consolidated without swelling or spotting on wooden or textile supports.

The concentration of the medium can be adjusted by addition of distilled water. Prior to application of consolidant white spirit can be used as wetting agent. Excess medium of consolidation can be removed completely with acetone or xylol after a drying time of approx. 24 hours.

The Medium for Consolidation has been successfully used on various objects in numerous Swedish restoration studios.

Safety

Please observe safety information on the safety data sheet.

Storage

Keep containers closed, when not using the product. Store at constant temperature between 5°C and 25°C.

Undesired sediments which might appear during storage, can be strained with a filter before application.

Size

Bottles in 250ml, 500 ml and in 1 lt.

Literature

Hedlund H.P., Johansson M., 'Prototypes of Lascaux's Medium for consolidation, Development of a new custom made polymer dispersion for use in conservation', Restauro 6/2005, 432-439.

Plextol D 360, Plextol D 498, Plextol B 500, Acronal 500 D

Base

Plextol D 360

Aqueous pure acrylic dispersion of a copolymer based on butyl acrylate and methacrylate.

Plextol D 498

Aqueous pure acrylic dispersion of a copolymer based on butyl acrylate and methacrylate.

Plextol B 500

Aqueous pure acrylic dispersion of a copolymer based on butyl acrylate and methacrylate.

Acronal 500D

Aqueous dispersions of copolymer based on acrylic acid ester and vinyl acetate.

Properties

- Thermoplastic, high transparency, lightfast resistant

Solubility

Dilutable with water.

Use

Binder for consolidation primers and paint layers.

Plextol D 360

For flexible applications, soft film, high weathering stability

Plextol D 498

Medium polymer hardness (harder than Plextol B 500), good water glass resistance and weathering stability

Plextol B 500

Medium polymer hardness, good frost resistance

Acronal 500 D

Very flexible film

Application

Dilutable with water, frost-sensitive, don't use it below 5°C

Safety

Please observe safety information on the safety data sheet.

Storage

Keep containers closed, when not using the product. Store at constant temperature between 5° C and 25° C. Undesired sediments which might appear during storage, can be strained with a filter before application.

Size

Bottles in 1 lt

Name	Plextol D 360	Plextol D 498	Plextol B 500	Acronal 500 D	
Dispersion:					
Solid content	60 ± 1	50 ± 1	50 ± 1	50 ± 1	%
Average particle diameter	0.25	0.15	0.15	0.2	µm
pH-value	8.0 ± 1.0	9.0 ± 1.0	9.5 ± 0.5	3.5 - 4.7	
Viscosity (Brookfield, 6 Upm)	500 - 4000	3000 - 10000	1000 - 5000	45 - 80 (100 UpM)	mPas
Density	1.05	1.05	1.07	1.06	g/cm ³
Surface tension	36	44	43	-	nM/m
Min. film forming temperature	0	5	7	<1	°C
Film:					
State of film	transparent, adhesive	transparent, non-adhesive	transparent, slightly adhesive	transparent, slightly adhesive	
Glass transition temperature	-8	13	9	-13	°C
Hygroscopicity	12	12	15	70	%
Tensile strength at break	-	4	3	1.5	N/mm ²
Elongation at break	>1000	400	500	2500	

Disclaimer:

The information provided above is given to the best of our knowledge and is based on our current research and experience. It does not absolve the artist from the responsibility of first testing the suitability of our products for the substrate and specific use conditions he or she has in mind. This technical sheet will become invalid with any revised edition. The latest update is always found on our website.

Acrylic Resin Paraloid B 72

Base

Copolymer of methyl acrylate and ethyl methacrylate.

100% solids, 50% solids in Toluene

40% solids in Acetone, 10% solids in Toluene/Isopropanol

2% solids in 12 oz. spray cans as Lascaux Fixativ

Properties

Pure, medium-hard thermoplastic acrylic resin, lightproof and age resistant, non-crosslinking.

Glass transition temperature

approx. 40° C

Solubility

Soluble in Toluene and Acetone. Dilutable with Thinner X, Thinner A, Isopropanol, Ethanol, Methoxypropanol (PM). Insoluble in White Spirit.

Softening point

approx. 70° C

Melting point

approx. 150° C

Viscosity

40% solution at 25° C, in cps in Acetone approx. 200, in Toluene approx. 600, in Thinner X approx. 980

Use

Paraloid B 72 has been used since the 1950s in conservation as a consolidation agent and as a picture varnish. Extended tests have shown it to be one of the most stable resins used in the conservation of works of art.

Paraloid B 72 is used to consolidate and impregnate mural paintings and oil paintings, as a fixative for charcoal and chalk

drawings, pastels, as well as for the consolidation of wood.

It is also recommended as an adhesive for glass and ceramics.

Application

When working with Paraloid B 72, the right thinning rate is decisive for a successful treatment. Tests should be made in order to determine the thinning rate and the appropriate solvent to provide good penetration and consolidation properties. Since objects show different absorptions, it is advisable to work with lower concentrations and, if necessary, to repeat the application. There is a risk of undesired saturation on the surface of the object when working with too high concentrations.

The solvent retention must be taken into consideration. Especially when using solvents with a low evaporation rate. It may take days or weeks for complete evaporation of the solvent. The result of the consolidation can be judged only after complete drying of the resin.

By adding approx. 0,1% wetting agent P 100, deeper penetration can be achieved.

Excess resin or gloss are to be removed with toluene.

Examples

a) Mural paintings

For the consolidation and impregnation of mural paintings (a fresco/secco), limewash and silicate paint, crumbling plaster, etc. a solution of max. 5% in Toluene/Isopropanol is used. It is applied in several layers until the required degree of saturation is reached.

b) Oil paintings

For the conservation and consolidation of ground and pigment layers on wood or canvas supports, a 5 - 10% solution in toluene or toluene/isopropanol is to be used. After drying, possible cuppings can be flattened out with a heating spatula.

When used as a varnish, a 10% solution in Toluene/Thinner X is applied. While the first layer can be applied with a brush, each subsequent layer should be sprayed on.

Please note that in certain cases, depending on the ambient temperature, hazing can occur due to evaporation. To overcome this problem, 10% Thinner A or Methoxypropanol (PM) should be added to the spray solution.

c) Wood

For wood consolidation, solutions of 5 - 10% in Toluene are recommended. Impregnation is to be done in a wet-in-wet technique until saturation is reached. For slower and deeper penetration, solutions in Toluene/Thinner X or Toluene/Thinner A are preferable.

d) Fixative

Paraloid B 72 is also very suitable as a fixative for pencil, chalk and charcoal drawings, pastels, etc. Spray applications of 2 - 4% in Toluene/Isopropanol are recommended. A ready-to-use solution of 2% is supplied in 12 oz. spray cans as Lascaux Fixativ.

e) Glass and ceramics

Paraloid B 72 has proven useful as an adhesive for glass and ceramics. Solutions in Acetone, Acetone/Alcohol dry very quickly. Depending on the porosity of the fragments, the edges should be isolated with a 10% solution to ensure good adhesion. A 20 - 40% solution is to be applied along the edges before the fragments are put together. Another method consists of reactivating the dry adhesive with solvent before the fragments are joined.

Size

Granular:	Plastic
buckets in 1 kg	
Solids	
50% in Toluene:	Tin bottles in 500 ml
	Tin bottles in 1 lt
	Cans in 5 lt
10% in Toluene/Isopropanol:	Tin bottles in 1 lt
	Cans in 5 lt
40% in Acetone:	Glas bottles in 200 ml
	Plastic bottles in 1 lt
4% in spray:	Spray cans in 300 ml

7103.02 - 99

Published by: Alois K. Diethelm AG, Lascaux Farbenfabrik
Zürichstrasse 42, CH-8306 Brüttisellen
Tel. +41-1-807 41 41, Fax +41-1-807 41 40
www.lascaux.ch, info@lascaux.ch

PLÂTRE

PLÂTRE FIN DE PARIS

[GRANDE FINESSE]

- COMBLER, REDRESSER, SCELLER
- ADHÉRENCE FONDS RUGUEUX ET ABSORBANTS
- GRANDE FINESSE
- PRISE RAPIDE

USAGE

Plâtre fin de paris en poudre, intérieur, pour application manuelle.

SUPPORTS

LE PLÂTRE s'applique sur supports neufs ou rénovés, bruts :

- Plâtre, carreaux de plâtre, plaques de plâtre,
- Ciment, béton, béton cellulaire, parpaings, briques, pierres.

RECOUVREMENT

LE PLÂTRE est recouvrable par tous types d'enduits, peintures et revêtements muraux.

CARACTÉRISTIQUES

physiques et techniques

- Taux de gâchage : 75% d'eau (soit 0,75 l d'eau pour 1 kg de poudre).
- Épaisseur d'application : sans limite
- Consommation : 1 kg de poudre comble 1,2 L
- Temps d'utilisation : 10 à 15 minutes
- Redoublement : dès que le plâtre est sec
- Recouvrement : 12 à 72 heures en moyenne (après séchage complet)
- Couleur : blanc

CONDITIONS

d'utilisation et de stockage

- Matériel de mise en œuvre : couteau à reboucher, lame à enduire ou lisseuse
- Nettoyage des outils : les résidus d'enduit s'enlèvent après séchage en frottant, l'utilisation d'eau n'est pas une nécessité.
- Conservation : produit garanti 12 mois, facture d'achat faisant foi, dans son emballage d'origine fermé et stocké à l'abri de l'humidité.

CONDITIONNEMENT

- Étui de 1 kg.
- Sacs de 4 kg et 15 kg.

RECOMMANDATIONS

et précautions d'emploi

- Ne pas appliquer sur du polystyrène, ni sur des revêtements collés, ni à l'extérieur.
- Ne pas appliquer à une température < 5 °C et > 35 °C et un taux d'hygrométrie > 70%.
- Ne pas appliquer sur des fonds surchauffés.
- Ne pas appliquer sur des fonds humides.
- Il est conseillé de ne pas rebattre la pâte lorsqu'elle commence à durcir.
- Ne pas recouvrir de produit à base de ciment ou de béton

PRÉPARATION DES FONDS

- Les supports seront préparés conformément aux DTU.
- Les fonds doivent être durs, cohésifs, propres, sains et secs.

DOCUMENTS NORMATIFS

à consulter

- EN 13279-1 : Liants-plâtres et enduits à base de plâtre pour le bâtiment
- DTU 25.1 : Enduits intérieurs en plâtre.

HYGIÈNE ET SÉCURITÉ

- Pas d'étiquetage de danger.
- FDS disponible sur quickfds.com ou toupretpro.com.

Les informations sur la fiche technique, et en particulier les recommandations relatives à l'application et à l'utilisation finale du **PLÂTRE** sont fournies en toute bonne foi et se fondent sur la connaissance et l'expérience de la société **TOUPRET**. Le produit doit être mis en œuvre conformément aux règles de l'art et suivant nos recommandations. Les informations sont données pour des applications réalisées à 20°C, 50% d'hygrométrie et sur des supports normalement absorbants. Les temps sont donnés à titre indicatif et dépendent du support, de l'épaisseur appliquée et des conditions ambiantes.

Information sur le niveau d'émission de substances volatiles dans l'air intérieur, présentant un risque de toxicité par inhalation, sur une échelle de classe allant de A+ (très faibles émissions) à C (fortes émissions).

78740 Preventol® ON extra

Empirical formula: $C_{12}H_9NaO \cdot 4H_2O$

Chemical name: Sodium-2-phenylphenolate with approx. 4 moles water of crystallization

Uses

As an active ingredient for disinfectants for use in hospitals, surgeries, industry, institutions, stables and sheds.

As a preservative for the following industries: leather, glues and adhesives, cooling lubricants, paper manufacture, textile finishing.

As a preservative for whole citrus fruits.

In the wood industry to protect against the blueness of sawnwood.

Application

Used for the preservation of aqueous products such as glues, adhesive dispersions, textile print thickeners, concrete additives, filler suspensions, ceramic glazes, polishing agents, was emulsions, etc..

As a preservative for the leather industry.

Antimicrobial equipment in the textile industry.

As an active agent in disinfection agents.

For the manufacture of pigment-carrier formulations.

For the manufacture of plastic additives, e.g. thermostabilizers.

Product description:

white – pale yellow flakes

Characteristic data:*

Density:	1.3 g/cm ³	
Bulk density (flakes):	approx. 400 - 450 kg/m ³	
Vapor pressure	20°C, calc. approx. 0.0007 mbar	
	100°C approx. 1 mbar	
Solubility (20°C) in	Ethanol	2000 g/l
	Isopropanol	1500 g/l
	Water	1200 g/l (at 25°C)
pH-Value (2 % in water)	11.1 – 11.8	
Stability range	up to pH 14	
Toxicity	Not very toxic	

* Characteristic data provide further information about the product and are not subject to constant monitoring. They are therefore not binding.

Storage:

If correctly stored and kept in the original sealed package, the shelf-life from Preventol® ON extra is 2 years. The product may discolor (turn slightly red) when exposed to air, light, moisture or heat. This does not effect its effectiveness.

Application

Preventol[®] ON extra is the sodium salt of Preventol[®] O extra and can be regarded as the readily water soluble formulation of Preventol[®] O extra.

The AOX-free grade Preventol[®] O extra is distinguished by its low acute toxicity and good biodegradability. As a non-sensitizing active ingredient with only slight odor Preventol[®] O extra is particularly suitable for use in disinfectants and antimicrobial liquid soaps.

The halogen-free grades Preventol[®] O extra and Preventol[®] ON extra have a broad and balanced spectrum of activity against bacteria, yeasts and mould fungi.

Fields of application for Preventol[®] ON extra

Fields of Application	Application	Approx. value for dosage
Disinfection and detergent industry	Disinfection	15 - 25%
Disinfectant concentrates		0.12 – 0.25%
Disinfectant dilutions		0.50 – 3.0%
Aqueous disinfection solutions		
Metalworking industry	Preservation	0.15 – 0.30%
Cooling lubricant		0.50 – 1.0%
System purification	Disinfection	
Leather-Industry	Preservation	0.20 – 0.30%
Chrome leather		0.50 – 1.0% in water
Finished leather		
Glue and Adhesive Industry	Preservation	
Bone glue		0.20 – 0.40%
<u>Gelatin</u>		0.15 – 0.35%
Albuminous glue solutions		0.35 – 0.50%
Starch glue (liquid)		0.15 – 0.30%
Starch glue (dry)		0.20 – 1.5%
Thickener (dry)		2 - 3%
<u>Cellulose</u>		
(adhesive, thickener) (liquid)		0.05 – 0.15%
Paper Industry		
Filler suspension, coating color		0.07 – 0.10%
Preparations containing casein		0.10 – 0.25%

Textile Industry

Cotton		0.5%
Wool		0.50 – 1.0%
Rope goods, belts, firehoses	Equipment (against mould fungi)	0.20 – 1.0%
Thread humectant		0.05 – 0.10%
Finish, sizing	Preservation	0.07 – 0.15%

Citrus fruit Industry

Packaging material	Equipment (against mould fungi)	0.10 – 0.20 g/m ²
Citrus fruit	Preservation of the whole fruit	0.15 – 1.3% in a dipping bath in combination with hexamethylene tetramine, in the wax emulsion

Others

Polish, wax emulsion	Preservation	0.20 – 0.30%
Ceramic glaze	Preservation	0.10 – 0.25%
Floor oils and shavings	Equipment (antimicrobial)	1.0 – 5.0%
Air filter oils		2.0 – 5.0%
Soap solutions	Preservation	0.10 – 0.20%

Precautions

When using Preventol[®] ON extra the precautions generally recommended for handling chemicals should be observed, e.g. wearing of protective gloves, safety goggles and suitable protective clothing. If the product comes into contact with the skin, the affected area should be washed immediately with large amounts of soap and plenty of water; splashes in the eyes should be rinsed out immediately with plenty of water. If irritation persists, medical attention should be obtained. Contaminated clothing should be changed at once.

63025 R75202 Primal AC 33

100% ACRYLIC EMULSION FOR MASONRY FACADE PAINTS

Primal AC 33 is a 100% acrylic emulsion designed for highly durable masonry facade paints.

Primal AC 33 can be formulated into various types of paints such as primers, quartz and traditional facade paints. It can also be used to formulate interior paints. The 100% acrylic composition provides excellent resistance to ultra violet light, resulting in superior resistance to yellowing and chalking and excellent colour retention. This is proven over years of natural exposure tests done at our test sites around the world. The 100% acrylic composition also provides excellent performance over alkaline substrates (masonry, asbestos cement and concrete).

- **Excellent colour retention**
- **Excellent chalking resistance**
- **UV-resistance**
- **Alkali resistance**
- **Flexibility to accommodate hair cracks in the substrate**
- **Excellent dirt pick-up resistance**

Applications

Primal AC 33 is particularly suitable for all types of masonry finishes, smooth and textured, low build and high build. Paints formulated with Primal AC 33 are suitable for anti-carbonation coatings. The carbon dioxide barrier properties inhibit the carbonation of concrete which leads to rusting of steel reinforcing bars and subsequent serious cracking when the rust scale physically expands. At the same time, these coatings have good water vapour permeability, allowing moisture inside the building to escape without causing blistering of the coating.

TYPICAL PHYSICAL PROPERTIES	
(Not to be used as specifications)	
Appearance	Milky White Liquid
Solids content	46.5 %
Viscosity (Brookfield No. 2, 60 rpm)	Max 500 cps
pH	8.5 – 9.5
Specific Gravity (wet polymer)	1.06
Specific Gravity (dry polymer)	1.12
Minimum Film Forming Temperature	5 – 10°C

The acrylic composition and glass transition temperature has been carefully selected to give the best balance of surface hardness and flexibility in order to achieve:

- **Excellent dirt pick-up resistance**
- **Adequate flexibility to accommodate hair cracks in the substrates**
- **Possibility to be formulated with very low levels of volatile organic content**

The polymer, of course, is also suitable for interior applications, for example textured finishes and ceiling paints and primers for sound masonry substrates. Flaking substrates or heavily chalking coatings would require a solvent based primer sealer in the phase of substrate preparation, before being top coated.

Primal AC 33 is **not** recommended for use in the grind.

Diffusion of Carbon Dioxide (1)				
Formulation	Application Rate	Dry Thickness (S)	μCO_2	$\text{S}_\text{D}\text{CO}_2(\mu.\text{S})^*$
EM-32-50/OP	480 g/m ²	175.10 ⁻⁶ m	696000	122
* It is generally accepted that coatings for concrete protection should have a carbon dioxide diffusion equivalent air layer SD minimum of 50 meters. This helps to prevent ingress of CO, a subsequent pH drop in the concrete and corrosion of imbedded steel reinforcing bars.				
(1) Tested by Dortmund University (July 92)				

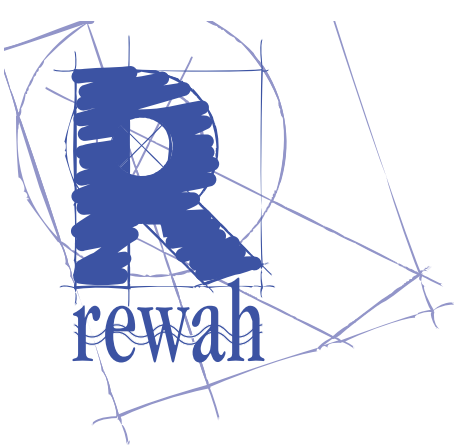
Water vapour Permeability (1)				
Formulation	Application Rate	Dry Thickness (S)	μHO_2	$\text{S}_\text{D}\text{CO}_2(\mu.\text{S})^*$
EM-32-50/OP	480 g/m ²	175.10 ⁻⁶ m	1370	0.24
* It is generally accepted that coatings for concrete protection should have a water diffusion equivalent air layer SD of 2 meters maximum in order to allow the substrate to exchange humidity.				
(1) Tested by Dortmund University (July 92)				

abbit Skin Glue, coarse grains

Technical Data

Form:	coarse grains
Color:	yellowish - brown
Odor:	slight odor
pH-Value:	6.5 – 7.5
Bloom:	320 – 400
Viscosity:	12.5 - 14.5 mPa·s
Solubility:	good
Storage:	Store product in a dry place, keep away from water and humidity.
Application:	Soak the gelatine grains in cold water during 2 hours. Then slowly heat up in a double boiler between 50 and 60°C.

Gelatine is usually prepared in solutions of 2 to 60 %, depending on the purpose of application.

POLYPROPYLEEN STAPELVEZEL

Karakteristieken en eigenschappen

	Specificatie	Eenheid	Tolerantie	Testmethode
Titer	6	Denier	+1 denier	STF-V56E
Verlenging	200	%	+/- 30%	STF-V56E
Treksterkte	2,8	cN/dtex	+/- 0,4 cN/dtex	STF-V56E
Stapellengte	18	mm	+/- 10%	STF-V56H
Spinoliegehalte	1,0	%	+ 0,5 %	STF-V56B
Vochtgehalte	1,5	%	+ 0,5%	STF-V56C

Werkmethode

Gezien de wateroplosbare papierverpakking kan de nodige hoeveelheid vezel in zijn verpakking in de betonmolen toegevoegd worden .Een tiental minuten mixen volstaan om de papierverpakking te verscheuren en een goede menging van de vezel te bekomen .

Veiligheidsinformatie – Vervoer – Hantering en opslag - Afval

Raadpleeg het meest recente en productgebonden veiligheidsinformatieblad van Rewah, conform de richtlijnen 2001/58/EG. De informatie in bovenvermeld veiligheidsinformatieblad is met de grootst mogelijke zorg opgesteld, gebaseerd op de kennis die beschikbaar was op de datum van uitgave. Wij aanvaarden geen aansprakelijkheid voor schade of hinder, van welke aard ook, welke door het gebruik van het betreffende product zou worden veroorzaakt.

Verbruik/Dosering

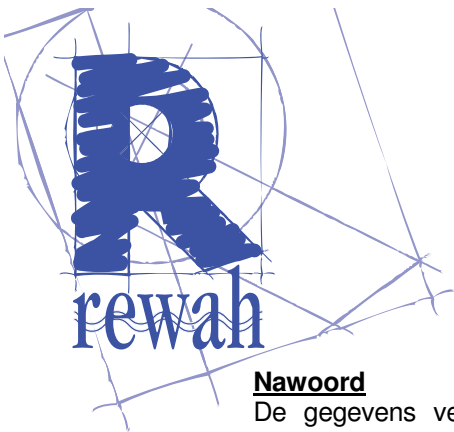
De gebruikelijke dosering voor krimpscheuren tegen te gaan is 900 gram per kubiek stortbeton. Bij toepassingen waarbij "spalting" (openbarsten en afschilferen bij brand) wordt vermeden door toevoeging van PP vezel , zijn grotere doseringen van doen. Naargelang omstandigheden kunnen de hoeveelheden hier oplopen tot 2 a 3 kg per kubiek. Hier moet dan ook gebruik gemaakt worden van vloeibaarheid verbeteraar .

Verpakking

Zakjes van 600 gr en 900 gr

Houdbaarheid

Gezien de wateroplosbare papierverpakking (eveneens de bulk karton verpakking) raden wij een droge plaats aan om het product te bewaren. Op zich is de PP vezel onbepaald houdbaar indien hij niet aan het zonlicht blootgesteld wordt .

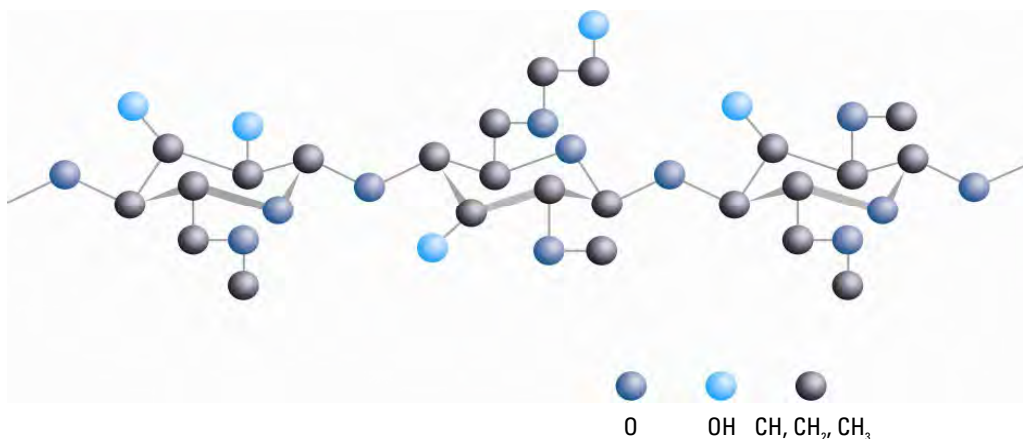

Nawoord

De gegevens vermeld in dit merkblad, de toepassingsadviezen en andere aanbevelingen zijn gebaseerd op omvangrijke onderzoeken en ervaringen. Zij zijn echter ook met betrekking tot aansprakelijkheid van derden vrijblijvend. Zij vrijwaren de klanten niet, de producten en de gebruiksaanwijzing op hun geschiktheid voor het betreffende doel zelf te onderzoeken. De aangegeven karakteristieken en eigenschappen betreffen gemiddelde waarden en analyses verkregen bij 20 °C, afwijkingen zijn getolereerd. Onze klantenservice beantwoordt graag uw vragen. Met het verschijnen van dit merkblad vervallen alle voorgaande.

Tylose[®] MH 300 P2

Technical Data Sheet

Product properties

Constitution:	Methylhydroxyethyl cellulose		
Appearance:	white powder	Delayed solubility:	no
Etherification:	standard etherification	Modification:	-
Particle size:	powder	Level of viscosity: according to Höppler	300 mPa·s

Product specification

Moisture:	≤ 7 %
Content of NaCl:	≤ 1.5 %
Particle size:	<180µm: min. 90 %
Particle size:	<100µm: min. 25 %
Viscosity:	320 - 500 mPa·s
Brookfield RV,20rpm, 1.9%,20°C,20° GH	

Additional data

Active substance:	≥ 91.5 %
Bulk density:	ca. 400 g/l
Etherification (MS/DS):	ca. 0.15 / ca. 1.80
Particle size:	<63 µm: ca. 20%

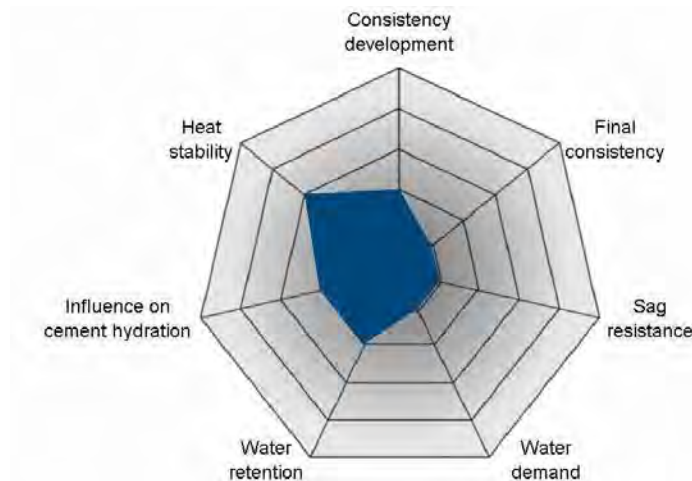
Recommended fields of application

Floor levelling compounds
Decorative renders, mineral based

This information is based on our present state of knowledge and is intended to provide general notes on our products and their uses. It should not therefore be construed as guaranteeing specific properties of the products described or their suitability for a particular application. Any existing industrial property rights must be observed. The quality of our products is guaranteed under our General Conditions of Sale.

Tylose[®] MH 300 P2

Technical Data Sheet

Application performance

Consistency development:	slow	Water retention:	low
Final consistency:	very low	Influence on cement hydration:	low
Sag resistance:	very low	Heat stability:	standard
Water demand:	very low		

Packaging, Storage, Safety instructions

Like all fine-particle organic substances, cellulose ethers constitute a dust explosion hazard. Dust formation and deposits must be kept to a minimum so that no ignitable dust/air mixtures can form. Ignition sources such as naked flames, hot surfaces, sparks and static electricity should be avoided. Tylose starts to decompose at about 200°C. Its ignition temperature is >360°C. Tylose burns easily and the fire may spread.

When stored in closed containers, or in its original packaging in a dry place at room temperature, Tylose can be kept for a long time. In the case of high viscosity grades, a slow loss of viscosity can be measured after lengthy storage (>1 year). Tylose absorbs water from moist air. Once opened, container must be resealed and kept tightly closed.

25 kg Valved multilayer paper sack with polyethylene intermediate layer

400 kg Big Bag

This information is based on our present state of knowledge and is intended to provide general notes on our products and their uses. It should not therefore be construed as guaranteeing specific properties of the products described or their suitability for a particular application. Any existing industrial property rights must be observed. The quality of our products is guaranteed under our General Conditions of Sale.

Crema di Calce

Calce grassa di fossa lungamente stagionata

Crema di calce è un grassetto di calce grassa di fossa lungamente macerata, perfettamente e completamente estinta, totalmente priva di residui di ossido di calcio con un insignificante contenuto di MgO (ossido di Magnesio) che potrebbe tormentare i colori dei decoratori, degli stuccatori e dei restauratori di affreschi, esente da qualsiasi altra impurità (granelli, residui della cottura del calcare) o additivi di qualsivoglia tipo o natura. Specifica per la formazione di stucchi, maltine da ricomposizione, scialbi e pitture per tinteggi, tonachini di ogni tipo ed effetto e quant'altro possa essere sottoposto al sicuro processo aereo di carbonatazione.

Caratteristiche di identificazione

Crema di calce è il prodotto della decomposizione termica (cottura) di calcari puri. Il suo principale costituente è l'ossido di calcio proveniente dalla decarbonatazione intorno ai 900°C.

L'aggiunta d'acqua trasforma l'ossido di calcio in idrato di calcio o calce spenta.

Il quantitativo d'acqua impiegato, insieme al tempo di stagionatura, sono i fattori vincolanti per ottenere un grassetto di calce morbido e adesivo.

La stagionatura protratta per un tempo predeterminato, tale da eliminare l'aggressività di questo materiale nei confronti dei pigmenti, permette la creazione dell'abito cristallino idoneo a conferire plasticità e quindi lavorabilità al grassetto. La calce indurisce per carbonatazione ossia per riacquisto dell'anidride carbonica che è presente nell'aria, per cui viene definito come legante aereo.

Tipo di legante	Calce idrata tipo CL 90 (UNI EN 459-1)
Massa volumica umida	1,35 Kg/L $\pm$ 0,05
Residuo secco in peso	50% $\pm$ 2
Ph	12.5 $\pm$ 0,5
Viscosità all'origine	10.000 cps
Colore	Bianco naturale

Condizioni ambientali per l'applicazione

Temperatura minima	+5°C
Temperatura massima	+40°C del supporto e dell'aria
Umidità minima	40%
Umidità massima	75%
Assenza di vento e sole battente.	
Non applicare in pericolo di pioggia e proteggere per le prime 48 ore.	

Condizioni del supporto

I supporti ideali per le realizzazioni d'interventi con Crema di calce devono essere di natura minerale. Assicurarsi che non vi siano processi di umidità di risalita e presenza di sali.

Modalità di applicazione

Per ottenere la finitura a "Calce rasata" rimescolare il prodotto fino a ottenere una massa omogenea e applicarlo in modo uniforme con frattazzo inox.

Una corretta applicazione per una rasatura comporta un consumo di circa 0,3 Kg/mq corrispondente a uno spessore secco di circa 0,2 mm. Il consumo totale è in funzione dello spessore applicato. Per altri impieghi è opportuno condurre dei saggi campione.

Indicazioni per l'immagazzinamento

Il prodotto deve essere conservato nella confezione originale a temperatura compresa tra +5 e +30°C, in luogo riparato dal sole e dagli agenti atmosferici.

Applicare preferibilmente entro 12 mesi dalla data di produzione. Crema di calce è fornita in secchi da 20 Kg.

Indicazioni di sicurezza

Le informazioni per l'utilizzatore sono contenute nella relativa scheda di sicurezza. Il prodotto è alcalino: proteggersi gli occhi durante l'uso e in caso di contatto lavarsi abbondantemente con acqua e consultare il medico.

Voci di capitolato

Crema di calce Cepro, calce grassa di fossa lungamente stagionata e perfettamente estinta è indicata per rasature, scialbature e tinteggi. Adatta all'impiego su supporti minerali per interventi di recupero artistico. Euro (...) per mq.

Documento di informazione tecnica secondo UNI 8757 rev. n. 2 del 2005

Tutte le indicazioni tecniche qui contenute sono frutto della nostra migliore esperienza, hanno carattere indicativo e non costituiscono garanzia di risultato. L'applicazione dei prodotti ha luogo al di fuori delle nostre possibilità di controllo e ricade pertanto sotto l'esclusiva responsabilità del cliente. Il corretto impiego dei materiali presuppone l'osservanza delle prescrizioni d'uso indicate nelle schede tecniche, in particolare per quanto riguarda la preparazione e idoneità dei supporti.

Il servizio tecnico LAFARGE COATINGS ITALIA Spa è a disposizione degli utilizzatori per fornire informazioni integrative a quelle qui riportate attraverso il numero verde 800 133 678 tutti i giorni lavorativi dalle ore 9:00 alle 12:00 e dalle 14:30 alle 17:30.

LAFARGE COATINGS ITALIA Spa, Sede Legale: via Provinciale 309, 21030 Cassano Valcuvia, Varese.
Tel. +39 0332 999 311 - Fax +39 0332 999 399 - www.lafarge-coatings.it

002
cinquecento
CEPRO

(D) Samenstelling & lichtechtheids/duurzaamheidstabel

Deze tabel verschaft essentiële informatie over de samenstelling en ‘performance’ van alle kleuren Artists’ Water Colour.
Hierna volgt eerst een toelichting op de termen die in de tabel worden gebruikt.

Kleurcode - code

De kolom kleurcode vermeldt het artikelnummer van elke kleur. Dit is vooral handig voor de winkelier die iets moet bestellen, bij het opzoeken van materiaal in catalogi en bij het aanschaffen van materiaal.

Kleurnaam

De naam van de kleur zoals vermeld op het etiket, bijv. Magnesium Brown

Onveranderde/Modificatie/Nieuwe kleur - U/M/N

Per kleur is hier vermeld:

- “U” Onveranderd (unchanged) - aan deze kleur is niets gewijzigd
- “M” Modificatie - gemodificeerde kleur, kleur waaraan iets veranderd is. De tabel nieuwe, gemodificeerde en uit het assortiment gehaalde kleuren vermeldt wat er is veranderd en welk effect dit al dan niet heeft op de kleurtoon.
- “N” Nieuw - ook over de verschillende nieuwe kleuren vermeldt de tabel details, zoals de reden van toevoeging en de voordelen.

Serienummer

Het assortiment Artists’ Water Colour is onderverdeeld in 4 groepen, aangeduid als “Series”. Het serienummer geeft het relatieve prijsniveau aan en wordt vooral bepaald door de prijs van het pigment. ‘Series 1’ vertegenwoordigt het laagste prijsniveau, ‘Series 4’ het hoogste.

Chemische omschrijving

In deze kolom vindt u de chemische omschrijving van het pigment in deze kleur.

Kleurenindex (Colour Index - C.I.)

De internationale kleurenindex is de standaard die is samengesteld en gepubliceerd door zowel:

- * The Society of Dyers and Colourists, als de
- * American Association of Textile Chemists and Colorists

De kleurenindex deelt pigmenten in naar chemische samenstelling. Met deze informatie kunt u de specifieke kenmerken van pigmenten opzoeken in naslagwerken als u daar behoefte aan heeft.

De afzonderlijke pigmenten worden op twee manieren geïdentificeerd:

- a) Generieke Kleurenindexnaam (Colour Index Generic Name - C.I. Name)
- Elk pigment kan universeel worden geïdentificeerd met zijn Generieke Kleurenindexnaam. Kobaltblauw bijvoorbeeld is Pigment Blue 28, afgekort tot PB 28.
- Hoewel de verwerkingseigenschappen van Winsor & Newton Artists’ aquarelverven in deze folder uitgebreid zijn beschreven, publiceren we de C.I. namen van de pigmenten zodat u de diverse eigenschappen - bijv. lichtechtheid, dekkkracht, giftigheid etc. - ook kunt opzoeken in andere bronnen.

- b) Kleurenindexnummer (Colour Index No. - C.I. No.)
- Pigmenten kunnen ook worden geïdentificeerd met hun Kleurenindexnummer. Dit wordt beschouwd als een aanvullende informatiebron naast de Generieke kleurenindexnaam. Kobaltblauw bijvoorbeeld is 77346.
- Van de beide referentiemethoden wordt de C.I.-naam het meest gebruikt.

Lichtechtheid/duurzaamheid

De lichtechtheid/duurzaamheid van aquarelverf wordt als volgt gedefinieerd: “de levensduur na het met een penseel aanbrengen op papier, tentoongesteld achter glas in een droog vertrek met een normale atmosfeer, waar normaal daglicht vrij kan toetreden” Winsor & Newton heeft alle kleuren op lichtechtheid en duurzaamheid getest in gewassen tonen in diverse gradaties (van onverdund tot extreem verdund). Elke gewassen toon is onderworpen aan ASTM-testen. Daarbij worden ze beoordeeld na versnelde blootstelling aan diverse lichtniveaus.

Het systeem hanteert deze klasse-indeling:

- AA Zeer Permanent
- A Permanent
- B Redelijk Duurzaam
- C Vluchtig

N.B.: slechts 3 kleuren Artists’ Water Colour vallen in klasse B en geen enkele in klasse C.

Kleurnaam	Permanent alternatief
Alizarin Crimson	Permanent Alizarin Crimson
Kleurnaam	Meest gelijkende permanent alternatief
Rose Madder Genuine is permanent in full strength but rated B due to fading in thin washes and tints	Permanent Rose
Opera Rose	Permanent Rose

ASTM

De afkorting ASTM staat voor ‘American Society for Testing and Materials’. Deze organisatie heeft normen opgesteld voor de lichtechtheid/duurzaamheid van kunstenaarsmaterialen.

Om met dit systeem de lichtechtheid van aquarelverf te meten, wordt de verf op papier aangebracht met een reflectie van 40%. Dit is het percentage licht dat door de gewassen toon heen wordt teruggekaatst door het papier. De monsters worden vervolgens getest in zowel zonlicht als kunstmatig versnelde omstandigheden.

Aan de hand van de resultaten krijgen alle kleuren een aanduiding van I-V, al naar gelang hun lichtechtheid. In dit systeem worden I en II beschouwd als permanent voor gebruik door kunstenaars.

Winsor & Newton Artists’ Water Colour met de aanduiding N/L was op het moment van drukken “Not Listed”. Dit betekent niet dat ze niet lichtecht genoeg zijn. Meestal is zo’n pigment nog niet getest door de ASTM. In deze gevallen kunt u de duurzaamheidsklassering van Winsor & Newton aanhouden als richtlijn. Dit systeem beoordeelt kleuren op veel aspecten, waaronder lichtechtheid.

Transparante/opake kleuren - T/O

In deze tabel en op de kleurenkaart zijn transparante kleuren aangeduid met een □, half-transparante met een ▢. Half-dekkende (semi-opake) kleuren zijn aangegeven met een ▣ en dekkende (opake) kleuren met een ■. Een laag aquarelverf is echter meestal zo dun dat alle kleuren min of meer transparant zijn als ermee op papier wordt geschilderd. Opake kleuren zoals cadmiums zullen waarschijnlijk iets dekkender zijn dan transparante kleuren.

Titanium White (Opaque White) kan aan alle kleuren worden toegevoegd om ze dekkender te maken, maar dit zwakt de kleur af tot een lichtere tint.

Granulerende kleuren - G

Sommige kleuren hebben de neiging te granuleren. Die zijn aangeduid met een “G”. Veel kunstenaars gebruiken granulatie om hun schilderijen meer visuele textuur te geven. De pigmentpartikeltjes van Raw Sienna bijvoorbeeld, verzamelen zich in de diepere delen van het papieroppervlak, wat een vlokkelig effect oplevert.

Sterk intrekende kleuren - St

De moderne organische pigmenten zoals Winsor kleuren, zijn gemaakt van hele fijne partikeltjes die gemakkelijk diep doordringen in het papier. Deze kleuren laten zich met een vochtige spons niet helemaal opnemen. De traditionele kleuren laten zich meestal gemakkelijker opdeppen. De kleuren waar in deze tabel en op de kleurenkaart “St” bij staat, zijn ‘sterk intrekende’ kleuren; de kleuren zonder “St” laten zich gemakkelijker opnemen.

Als u meer informatie wenst, raadpleeg dan de Winsor & Newton website www.winsornewton.com, de Winsor & Newton catalogus en de productinformatiefolder Gezondheid en Veiligheid.

Publicaties met pigmentinformatie

Winsor & Newton was in 1892 het eerste bedrijf dat de samenstelling van haar verf publiceerde, vanuit de overtuiging dat kunstenaars zoveel mogelijk informatie moesten krijgen. Tegenwoordig zijn de voor Artists’ Water Colour gebruikte pigmenten vermeld op het etiket, in onze literatuur en op onze website, www.winsornewton.com.

Duidelijke informatie op het etiket

Pigment

Kleurnaam

Productcode

ASTM-klasse

Lichtechtheids/ duurzaamheidsklasse

Serienummer

Dekkend/Transparant aanduiding

(D) Samenstelling & lichtechtheids/duurzaamheidstabel

Code	Kleur Naam	UMN	Serie-nr	Chemische omschrijving	Kleurenindex		Lichtechtheid/ duurzaamheid	ASTM	T/O	G/St
					C.I. Naam	C.I. Nr				
004	Alizarin Crimson	U	1	1, 2-dihydroxyanthraquinone lake	PR 83	58000	B	N/L	☐	St
010	Antwerp Blue	U	1	Alkali ferrirocyanide	PB 27	77510	A(iv)		☐	I
016	Aureolin	U	4	Potassium cobaltinitrite	PY 40	77357	A(i)(iii)	II	☐	St
025	Bismuth Yellow	U	3	Bismuth vanadate	PY 184	771740	A	N/L	☒	St
056	Brown Madder	U	1	Quinacridone	PR 206	73920	A	N/L	☒	St
059	Brown Ochre	N	1	Natural iron oxide	PBr 7	77492	AA	I	☒	G
074	Burnt Sienna	U	1	Transparent synthetic iron oxide	PR 101	77491	AA	I	☐	
076	Burnt Umber	U	1	Natural and synthetic iron oxides	PBr 7 PR 101 PY 42	77491 77491 77492	AA	I	☐	
086	Cadmium Lemon	U	4	Cadmium zinc sulphide	PY 35	77205	A(ii)	I	☒	St
089	Cadmium Orange	U	4	Cadmium zinc sulphide, Cadmium sulphoselenide	PY 35 PR 108	77205 77202	A(ii)	I	☒	
094	Cadmium Red	U	4	Cadmium sulphoselenide	PR 108	77202	A(ii)	I	☒	G/St
097	Cadmium Red Deep	U	4	Cadmium sulphoselenide	PR 108	77202	A(ii)	I	☒	G
106	Cadmium Scarlet	U	4	Cadmium sulphoselenide	PR 108	77202	A(ii)	I	☒	St
108	Cadmium Yellow	U	4	Cadmium zinc sulphide, Cadmium sulphoselenide	PY 35 PO 20	77205 77199	A(ii)	I	☒	St
111	Cadmium Yellow Deep	U	4	Cadmium zinc sulphide, Cadmium sulphoselenide	PY 35 PR 108	77205 77202	A(ii)	I	☒	St
118	Cadmium Yellow Pale	U	4	Cadmium zinc sulphide	PY 35	77205	A(ii)	I	☒	St
125	Caput Mortuum Violet	U	2	Synthetic iron oxide	PR 101	77491	AA	I	☒	G/St
137	Cerulean Blue	U	3	Cobalt stannate	PB 35	77368	AA	I	☒	G
140	Cerulean Blue (Red Shade)	N	3	Cobalt stannate	PB 35	77368	AA	I	☐	G
150	Chinese White	U	1	Zinc oxide	PW 4	77947	AA	I	☒	
178	Cobalt Blue	U	4	Cobalt aluminate	PB 28	77346	AA	I	☒	G
180	Cobalt Blue Deep	U	4	Cobalt silicate	PB 74	77366	AA	N/L	☒	G
184	Cobalt Green	U	4	Cobalt titanium nickel zinc oxide	PG 50	77377	AA	N/L	☒	G
190	Cobalt Turquoise	U	4	Cobalt chromium aluminium oxide	PB 36	77343	AA	I	☒	
191	Cobalt Turquoise Light	U	4	Cobalt titanium oxide	PG 50	77377	AA	N/L	☒	G
192	Cobalt Violet	M	4	Cobalt phosphate	PV 14	77360	AA	I	☒	G
217	Davy's Gray	U	1	Chromium oxide, Carbon black, Zinc oxide, Powdered slate	PG 17 PBk 6 PW 4 PBk 19	77288 77266 77947 77017	AA	I	☒	
263	French Ultramarine	U	2	Complex sodium aluminium silicate containing sulphur	PB 29	77007	A (iii)	I	☐	G
285	Gold Ochre	U	2	Synthetic iron oxide	PY 42	77492	AA	I	☒	St
294	Green Gold	U	2	Azomethine copper complex	PY 129	48042	A	N/L	☐	
311	Hooker's Green	M	1	Brominated Copper Phthalocyanine, Isoindolinone	PG 36 PO 49	74265 73900	A	I	☐	St
317	Indian Red	U	1	Synthetic iron oxide	PR 101	77491	AA	I	☒	
319	Indian Yellow	U	1	Nickel dioxide, Benzimidazolone	PY 153 PO 62	48545 -	A	II	☐	
321	Indanthrene Blue	U	3	Indanthrene blue	PB 60	69800	A	N/L	☒	
322	Indigo	U	1	Carbon black, Quinacridone, Copper phthalocyanine	PBk 6 PV 19 PB 15	77266 46500 74160	A	II	☒	St
331	Ivory Black	U	1	Bone black	PBk 9	77267	AA	I	☒	G
337	Lamp Black	U	1	Carbon black	PBk 6/7	77266	AA	I	☒	
347	Lemon Yellow (Nickel Titanate)	U	4	Nickel titanate	PY 53	77788	AA	I	☒	G
348	Lemon Yellow Deep	N	2	Zirconium, Silica, Praseodymium oxide	PY 159	77997	AA	N/L	☒	G
362	Light Red	M	1	Natural iron oxide	PR 102	77491	AA	N/L	☒	
379	Manganese Blue Hue	U	2	Copper phthalocyanine	PB 15	74160	A	II	☒	G
381	Magnesium Brown	N	1	Iron magnesium oxide	PY 119	77496	AA	N/L	☒	G
386	Mars Black	N	1	Synthetic iron oxide	PBk 11	77499	AA	N/L	☒	G
422	Naples Yellow	M	1	Titanium dioxide, Chromium titanate	PW 6 PBr 24	77891 77310	AA	I	☒	
425	Naples Yellow Deep	U	1	Chromium titanate	PBr 24	77310	AA	I	☒	
430	Neutral Tint	U	1	Copper phthalocyanine, Carbon black, Quinacridone	PB 15 PBk 6 PV 19	74160 77266 46500	A	II	☒	St
267	New Gamboge	U	1	Nickel dioxide	PY 153	48545	A	II	☒	
447	Olive Green	U	1	Synthetic iron oxide, Chlorinated copper phthalocyanine	PY 42 PG 7	77492 74260	A	I	☐	St
448	Opera Rose	N	2	Fluorescent dye/resin based pigment, Quinacridone	- PR 122	- 73915	B		☒	

Code	Kleur Naam	UMN	Serie-nr	Chemische omschrijving	Kleurenindex		Lichtechtheid/ duurzaamheid	ASTM	T/O	G/St
					C.I. Naam	C.I. Nr				
459	Oxide of Chromium	U	3	Chromium oxide	PG 17	77288	AA	I	☒	G/St
465	Payne's Gray	U	1	Copper phthalocyanine, Carbon black, Quinacridone	PB 15 PBk 6 PV 19	74160 77266 46500	A	II	☒	St
466	Permanent Alizarin Crimson	U	3	Quinacridone pyrrolidone, Quinacridone	- PR 206	- 73920	A	N/L	☐	St
479	Permanent Carmine	U	3	Quinacridone pyrrolidone	-	-	A	N/L	☐	St
489	Permanent Magenta	M	3	Quinacridone	PV 19	46500	A	I	☐	St
491	Permanent Mauve	M	3	Manganese phosphate	PV 16	77742	A	I	☒	G
502	Permanent Rose	U	3	Quinacridone	PV 19	46500	A	I	☐	St
503	Permanent Sap Green	M	1	Brominated copper phthalocyanine, Isoindolinone	PG 36 PY 110	73900 74265	A	I	☐	St
460	Perylene Green	N	2	Perylene	PBk 31	71132	A	N/L	☐	St
507	Perylene Maroon	U	3	Perylene	PR 179	71130	A	N/L	☐	St
470	Perylene Violet	N	2	Perylene	PV 29	71129	A	N/L	☐	St
526	Phthalo Turquoise	N	2	Copper-free phthalocyanine	PB 16	74100	A	N/L	☐	St
537	Potter's Pink	N	2	Calcium, tin, silica, chromium oxide	PR 233	77301	AA	N/L	☒	G
538	Prussian Blue	U	1	Alkali ferrirocyanide	PB 27	77510	A(iv)	I	☐	St
547	Quinacridone Gold	M	3	Quinacridones, Nickel Azo	PR 206 PV 19 PY 150	73900/73920 46500 12764	A	N/L	☐	St
545	Quinacridone Magenta	U	3	Quinacridone	PR 122	73915	A	N/L	☐	
548	Quinacridone Red	U	3	Quinacridone	PR 209	73902	A	II	☐	
552	Raw Sienna	U	1	Transparent synthetic iron oxides	PY 42 PR 101	77492 77491	AA	I	☐	G
554	Raw Umber	M	1	Natural iron oxide	PBr 7	77491	AA	I	☐	G
576	Rose Doré	U	4	Quinacridone, Arylamide	PV 19 PY 97	46500 11767	A	II	☐	St
587	Rose Madder Genuine	U	4	Lake of natural madder	NR 9	75330	B(i)	N/L	☐	G
603	Scarlet Lake	U	2	BON arylamide	PR 188	12467	A	II	☒	St
609	Sepia	U	1	Carbon black, Synthetic iron oxide	PBk 6 PR 101	77266 77491	AA	I	☒	
637	Terre Verte	U	1	Natural earth, Hydrated chromium oxide, Cobalt aluminium oxide	PG 23 PG 18 PB 28	77009 77289 77346	AA	I	☒	G
638	Terre Verte (Yellow Shade)	N	1	Natural earth	PG 23	77009	AA	I	☐	G
644	Titanium White (Opaque White)	U	1	Titanium dioxide	PW 6	77891	AA	I	☒	
649	Turner's Yellow	N	3	Titanium, tin, zinc, antimony oxide	PY 216		AA	N/L	☒	
653	Transparent Yellow	M	1	Nickel azo	PY 150	12764	A	I	☐	St
667	Ultramarine (Green Shade)	U	2	Complex sodium aluminium silicate containing sulphur	PB 29	77007	A(iii)	I	☐	
672	Ultramarine Violet	U	2	Complex sodium aluminium silicate containing sulphur	PV 15	77007	A(iii)	I	☒	G
676	Vandyke Brown	U	1	Carbon black, Synthetic iron oxide	PBk 6 PR 101	77266 77491	AA	I	☒	St
678	Venetian Red	U	1	Synthetic iron oxide	PR 101	77491	AA	I	☒	St
692	Viridian	U	3	Hydrated chromium oxide	PG 18	77289	AA	I	☐	G
707	Winsor Blue (Green Shade)	U	1	Copper phthalocyanine	PB 15	74160	A	II	☐	St
709	Winsor Blue (Red Shade)	U	1	Copper phthalocyanine	PB 15	74160	A	II	☐	St
719	Winsor Green (Blue Shade)	U	1	Chlorinated copper phthalocyanine	PG 7	74260	A	I	☐	St
721	Winsor Green (Yellow Shade)	U	1	Brominated copper phthalocyanine	PG 36	74265	A	I	☐	St
722	Winsor Lemon	U	1	Benzimidazolone	PY 175	11784	A	II	☒	St
724	Winsor Orange	U	1	Benzimidazolone	PO 62	11775	A	II	☒	
723	Winsor Orange (Red Shade)	N	1	Pyrrole	PO 73	561170	A	N/L	☒	St
726	Winsor Red	U	1	Pyrrole	PR 254	56510	A	N/L	☒	St
725	Winsor Red Deep	N	1	Pyrrole	PR 264	561300	A	N/L	☒	St
733	Winsor Violet (Dioxazine)	U	1	Carbozole dioxazine	PV 23	51319	A	N/L	☐	St
730	Winsor Yellow	U	1	Benzimidazolone	PY 154	11781	A	I	☒	St
731	Winsor Yellow Deep	U	1	Arylide yellow RN	PY 65	11740	A	II	☒	
744	Yellow Ochre	U	1	Natural iron oxide	PY 43	77492	AA	I	☒	
745	Yellow Ochre Light	N	1	Natural iron oxide	PY 43	77492	AA	I	☒	

WINSOR & NEWTON™
The World's Finest Artists' Materials

Published by Winsor & Newton,
Whitefriars Avenue, Harrow, HA3 5RH, England

www.winsornewton.com

© Winsor & Newton 2005

WINSOR & NEWTON, WINSOR, SERIES 7, SCEPTRE GOLD, COTMAN and the GRIFFIN device are trademarks.

By Appointment to
HRH The Prince of Wales
Manufacturers of Artists' Materials
Winsor & Newton
London

5.2 Bijkomende afbeeldingen

5.2.1	Ruimte 0.1	149
5.2.2	Ruimte 0.2	158
5.2.3	Ruimte 0.3	193
5.2.4	Ruimte 0.4	236

5.2.1 Ruimte 0.1

Ruimte 0.1 voor aanvang van de restauratie van het pand.

Noordoostwand voor restauratie

Zuidoostwand voor restauratie

R

Zuidwestwand voor restauratie

Toestand schouw voor restauratie

Noordwestwand voor restauratie

Plintzone 1 tijdens vrijlegging

Plintzone 1 tijdens vrijlegging

Plintzone 1 na vrijlegging

Plintzone 1 na vrijlegging

Volledige plint zone 1 na vrijlegging

Duidelijke bouwnaad van het uitbreiden van de ruimte.

Zone 2 voor verdere vrijlegging en reiniging.

Zone 2 na vrijlegging en reiniging

Zone 5 na vrijlegging, voor reiniging en verwijdering graffiti.

Zone 5 na vrijlegging en reiniging

5.2.2 Ruimte 0.2

Zicht op de oostelijke hoek van ruimte 0.2 tijdens laatste afwerkingstase door de aannemer van lot 1, februari 2017. Doordat de luiken van het noordelijke venster gesloten zijn vanwege herstellingen lijkt de ruimte en de schildering donkerder dan ze zijn.

Noordoostwand voor restauratie

Zuidoostwand voor restauratie

Zuidwestwand voor restauratie.

Noordwestwand voor restauratie.

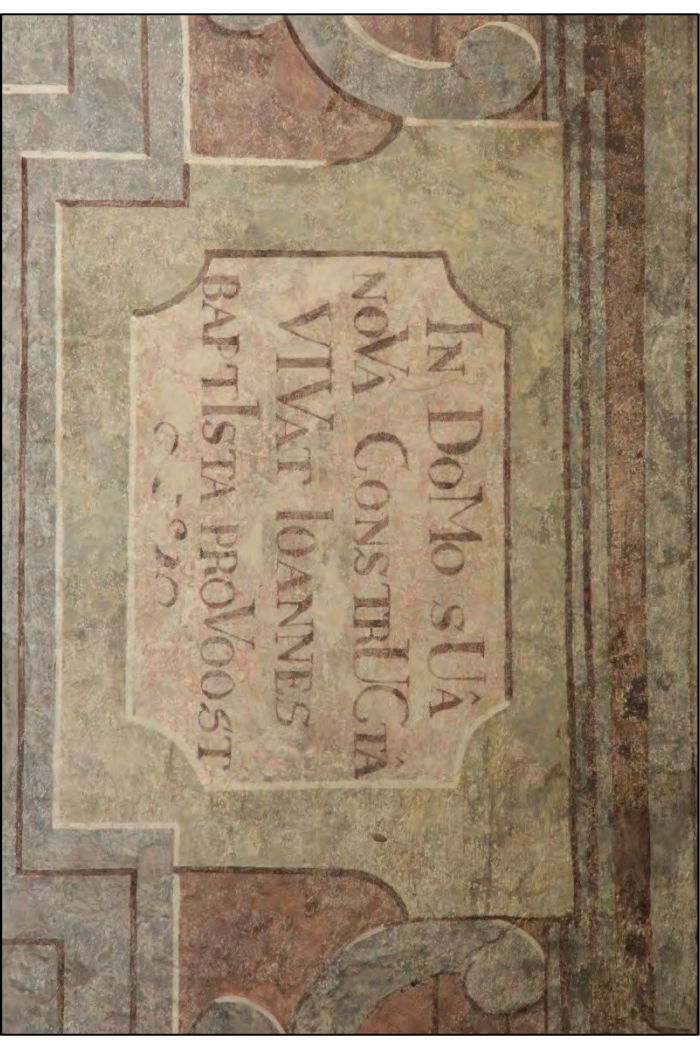
Nis boven kast voor restauratie.

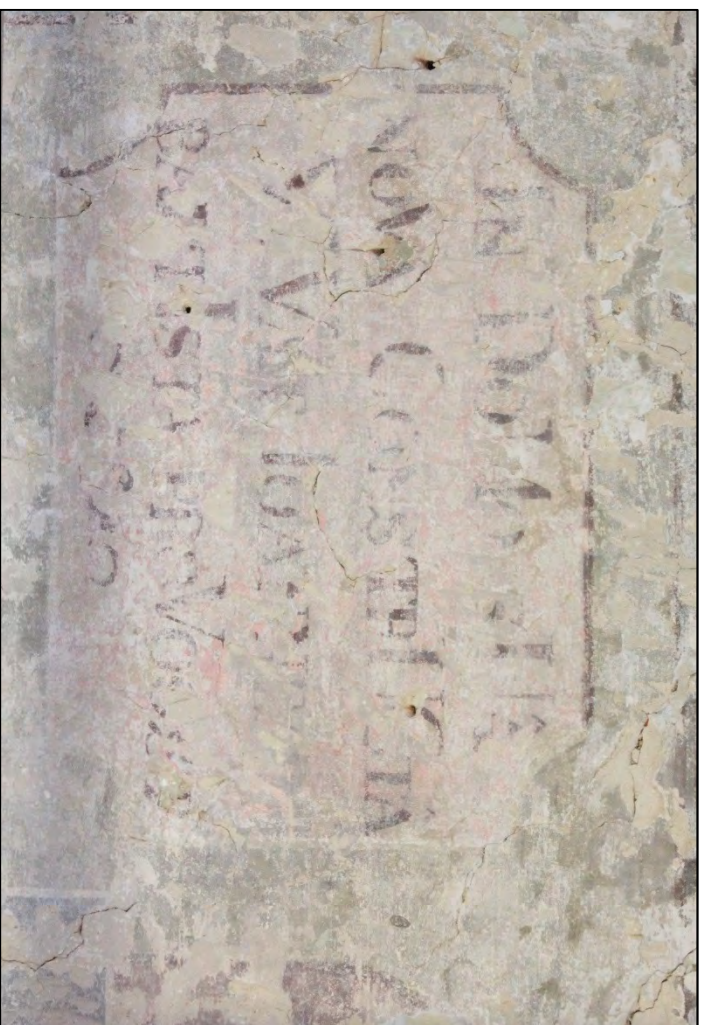
Zicht op kast met nis voor restauratie.

Medaillon voor verdere vrijlegging.

Medaillon na vrijlegging

Medallion na vrijegging voor reiniging

Medallion tijdens fixatie doorheen Japans Papier, het coloriet komt naar voren.

Detail van het medaillon tijdens vrijleggen.

Doorheen het pleisterwerk van het medaillon liepen veel barsten, ook veel oude invullingen.

Portaal tijdens vrijleggen

Na restauratie

Noordoostwand na vrijlegging.

Noordoostwand na restauratie.

Noordelijke wand en hoek na afronding van alle retouche werken met gesloten luiken

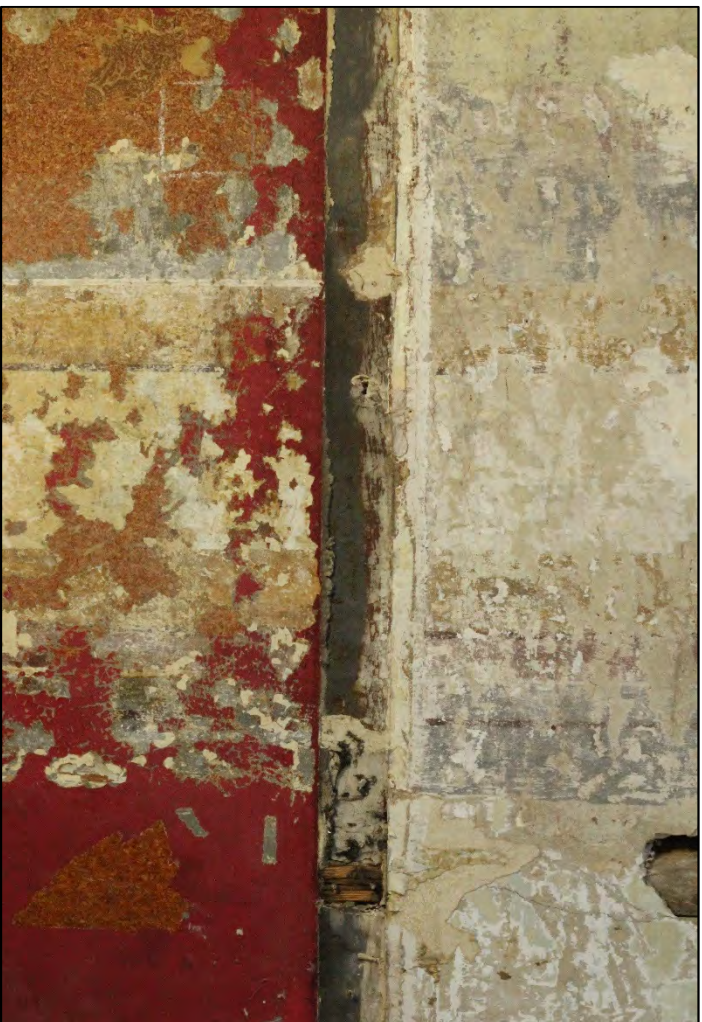
Noordelijke wand, hoek en plafond na afronding van alle retouche werken.

Detail tijdens vrijlegging van imitatiemarmmer in de zone boven de kast, de 18de eeuwse aanvulling.

Detail tijdens vrijlegging van imitatiemarmmer in de zone boven de kast, het origineel.

Sporen van de verwijderde houten handlijst met meerdere overschilderingen in de plintzone.

Plintzone tijdens verwijdering van de zeer hardnekkige overschilderingen.

Zuidelijke helft van de zuidoostwand voor restauratie.

De nis boven de ingemaakte kast voor restauratie.

Verwijdering van de opgemetselde wand boven de kast.

Als constructiehout was gebruik gemaakt van gerecupereerde vloerbalken.

Situatie direct na verwijdering van de wand boven de kast.

Situatie boven de kast bij afronding van vrijlegging en voor reiniging/fixatie.

Situatie boven de kast na afronden van restauratie.

Na vrijlegging en voor reiniging en fixatie.

Test in zone boven kast tijdens fixatie doorheen Japans Papier; het coloriet komt naar voren.

Detail boven de kast voor reiniging en fixatie.

Constructieve barst in oostelijke hoek overgand van kooffijst naar metselwerk.

Detail van de overgang tussen oorspronkelijke schildering en 18de eeuwse aanvulling.

Zone boven deur naar dienstgang voor restauratie.

Zone boven deur naar dienstgang na vrijlegging.

Bovenaan het gereconstrueerde lijstwerk dat nadien opnieuw diende te gebeuren.

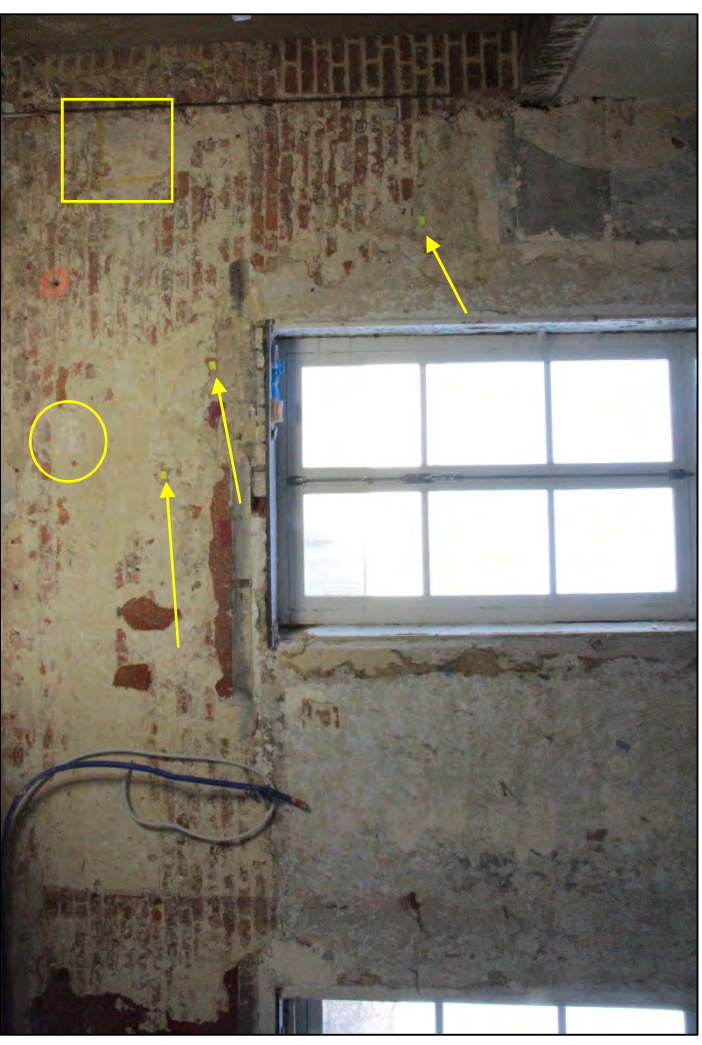
Tijdens vrijlegging van zuidoostwand. De oudere nutsleiding is nog aanwezig.

Situatie boven de kast na afronden van restauratie.

Zuidelijk deel van zuidoostwand na restauratie.

Zuidelijke helft van noordwestwand voor restauratie.

Zelfde zone na verwijdering van niet originele pleister. Bovenaan links nog met asbestplaat. De gele markeringen geven aan waar nog sporen van de oorspronkelijke schildering aanwezig waren. De pijlen wijzen op minimale kleursporen, de vormen op herkenbare composities.

Deze delen werden niet behouden/gerestaureerd.

Detail van rechtehoek uit voorgaande foto. Er is een vage indruk van de paneelindeling met centraal paneel in grijze toon, smalle omlijsting in rode tint en breder kader in beige.

Detail van cirkel uit foto van voorgaande pagina. Er was nog een spoor zichtbaar van de oorspronkelijke plint.

Noordelijke hoek na afronding van eerste fase. Nadien werd besloten om de beter bewaarde delen van de noordwestwand toch te restaureren.

Noordelijk venster en wand vlak ten noorden ervan na de aanvullende restauratie. De plintzone werd uitgevoerd door de aannemer van lot 1 (hier in uitvoering).

De gehele zone op de noordwestwand die aanvullend gerestaureerd zou worden.

Diezelfde zone tijdens restauratie. Enkel retouche van grote lacunes diende nog te gebeuren.

Detail van zone onder moerbalk op de noordwestwand die aanvullend gerestaureerd zou worden.

Zelfde zone na volledige restauratie. De bovendorpel van het zuidelijk venster was voor de andere aannemer.

De bovendorpel van het zuidelijk venster was voor de andere aannemer.

De bovendorpel van het noordelijk venster na vrijmaken van de oorspronkelijke latei en herpleisteren van de verlaagde 19de-eeuwse bovendorpel.

Vlak tussen de beide vensters na de aanvullende restauratie. De plintzone werd uitgevoerd door de aannemer van lot 1 (hier in uitvoering).

De gehele zone op de noordwestwand die aanvullend gerestaureerd werd, na afronding van retouche.

Zuidelijk plafondveld voor restauratie. De invulling en nieuw lijstwerk werden eerder uitgevoerd.

Zicht op het doorhangen van de zone met reconstructie en invulling.

Een proefvrijlegging doorheen de aansluiting van het nieuwe lijstwerk, ver boven niveau.

Eerste vrijleggingen op wand en plafond.

Tweede reconstructie van het lijstwerk na vrijmaking van de randen. Het doorhangen van het plafond kon niet worden weggewerkt.

Detail met delen van het pakket overschilderingen dat mee was overpleisterd. Ook goed zichtbaar zijn de diepe krassen in het plafond van een eerdere vrijlegging/schilderklaar maken.

Deel van het plafond na vrijlegging, maar voor reiniging/extracties.

De moerbalk tijdens vrijlegging.

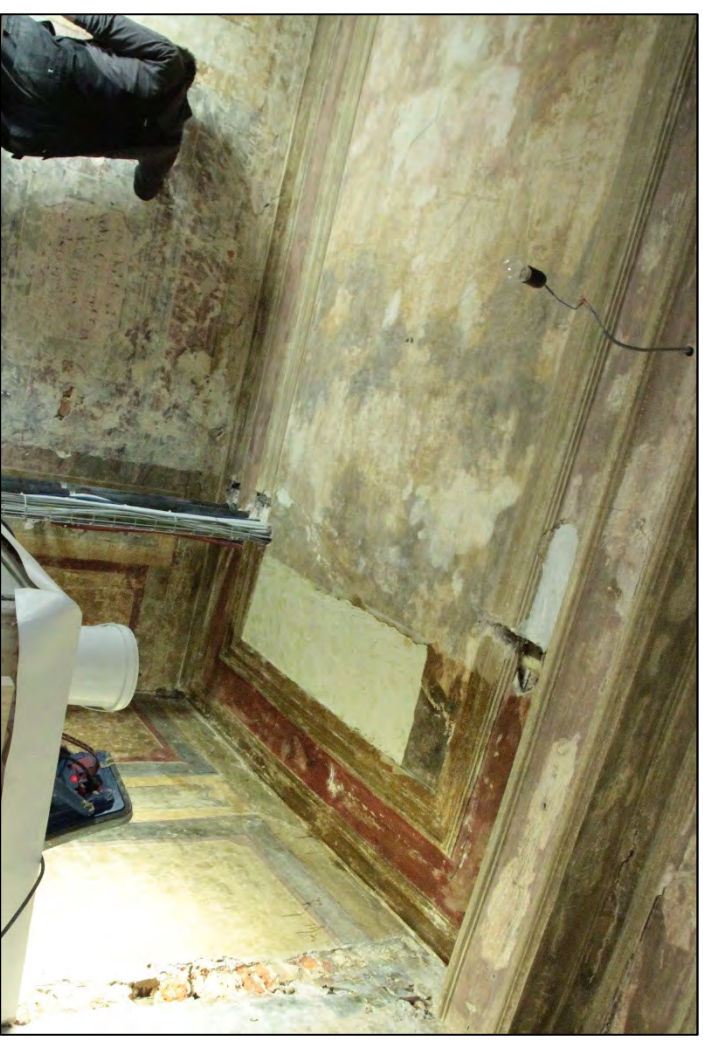
Detail van aansluiting tussen oorspronkelijke plafond en 18de-eeuwse aanvulling (links).

Testvlak op de aansluiting naar verwijdering van verkleuring/bruine substantie.

Reiniging van het plafond met als eerste stap aanbrengen van Japans papier.

Aanbrengen van extractiepulp op centraal plafondveld.

Noordelijk plafondveld na restauratie.

Zuidelijk plafondveld na restauratie.

5.2.3 Ruimte 0.3

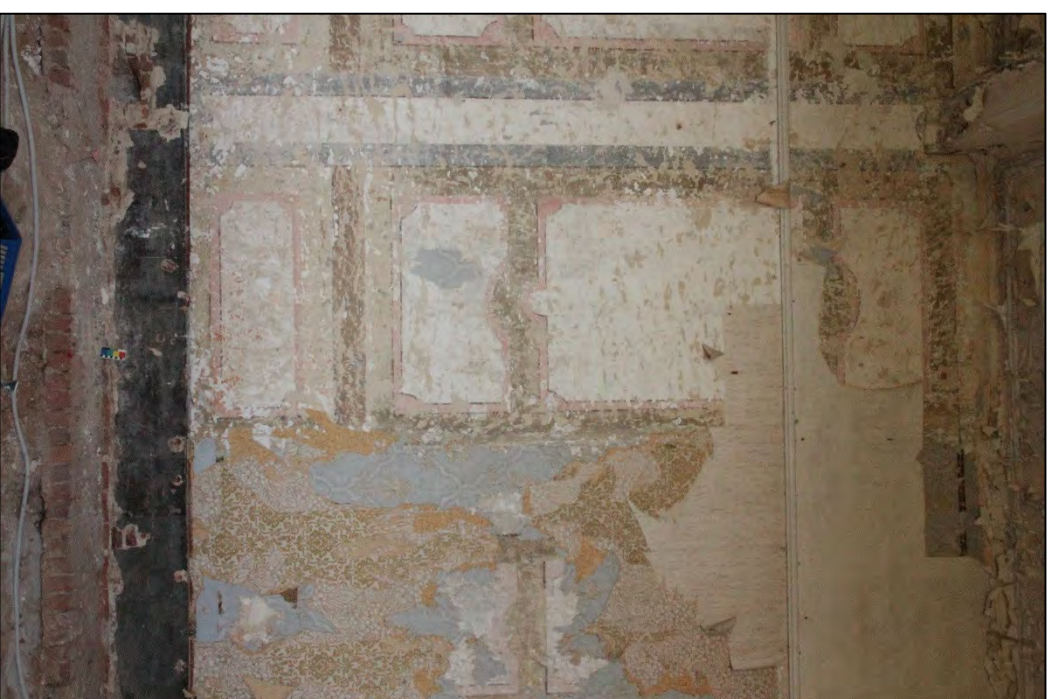
Zuidoostelijke wand voor restauratie, meest noordelijke panelen.

Zuidoostelijke wand voor restauratie, middenpanelen 1.

Zuidoostelijke wand voor restauratie, middenpanelen 2.

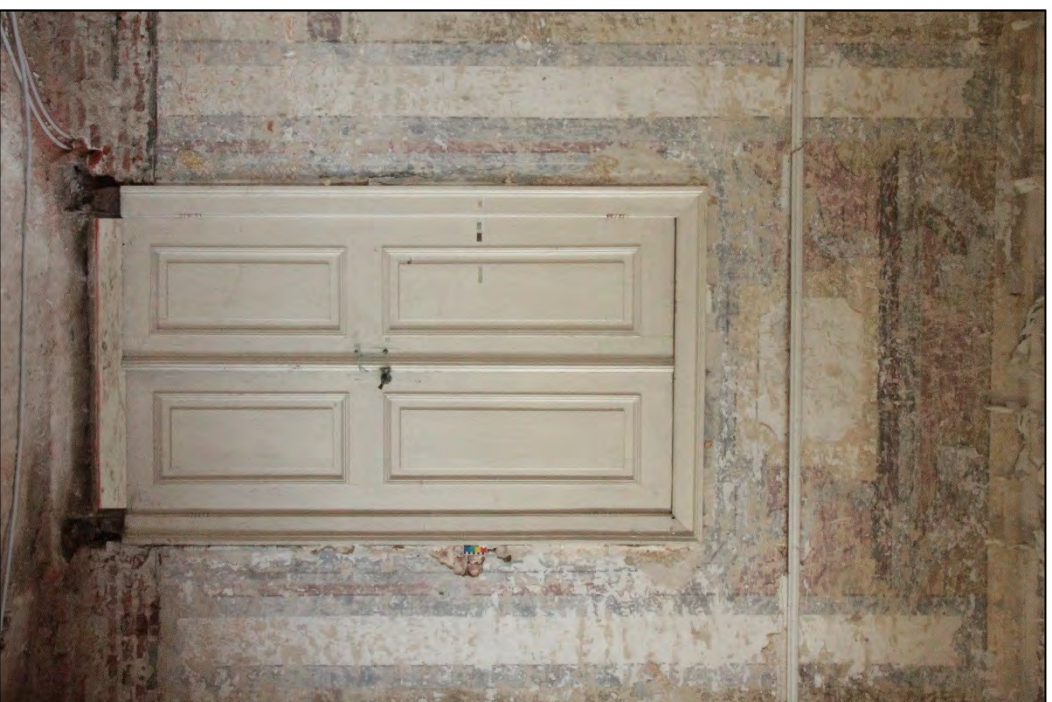
Zuidoostelijke wand voor restauratie, middenpanelen 3.

Zuidoostelijke wand voor restauratie, meest zuidelijke zone.

Zuidwestelijke wand voor restauratie, zuidelijke hoek.

Zuidwestelijke wand voor restauratie, centrale deur.

Zuidwestelijke wand voor restauratie, noordelijke hoek.

Noordwestelijke wand voor restauratie, zuidelijke zone.

Zuidwestelijke wand voor restauratie, middelste zone.

Noordwestelijke wand voor restauratie, noordelijke zone.

Noordoostelijke wand voor restauratie, noordelijke zone.

Noordoostelijke wand voor restauratie, centrale schouw.

Noordoostelijke wand voor restauratie, zuidelijke zone.

Noordelijke helft van noordelijk plafondveld voor restauratie met herstellingen door aannemer van Zuidelijke helft van noordelijk plafondveld voor restauratie.
lot 1 in plafond en balkopherstel.

Noordelijk plafondveld voor restauratie 1.

Noordelijk plafondveld voor restauratie 2.

Noordelijk plafondveld voor restauratie 3.

Zuidelijk plafondveld voor restauratie 1.

Zuidelijk plafondveld voor restauratie 2.

Zuidelijk plafondveld voor restauratie 3.

Detail van noordoostelijke wand links van schouw met graffiti in spuitbus het nr 7 en in onbekende substantie hoofdletter D

De zeer erbarmelijke staat van de zone in de wand waar balkkopherstel plaatsvond.

Restant van het recentste behangpapier dat aanwezig was.

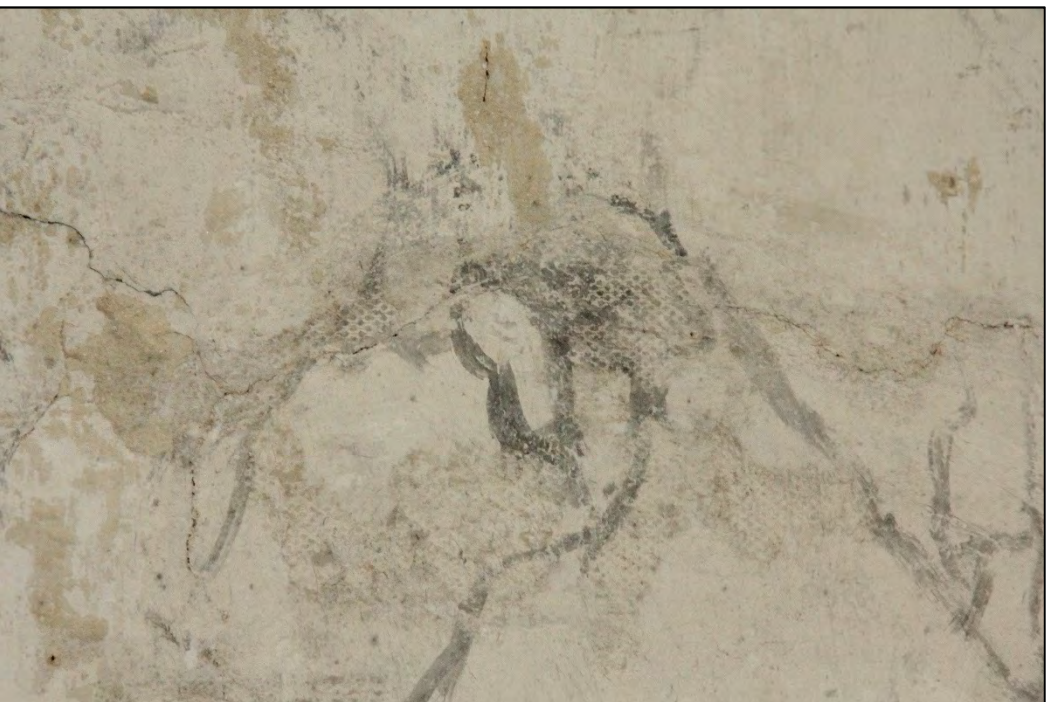
Restant van het voorlaatste behangpapier dat aanwezig was.

Detail van de afgesletten picturale laag op de wanden voor verdere vrijlegging. De witte lacunes zijn nog overschilderingen die verwijderd dienen te worden.

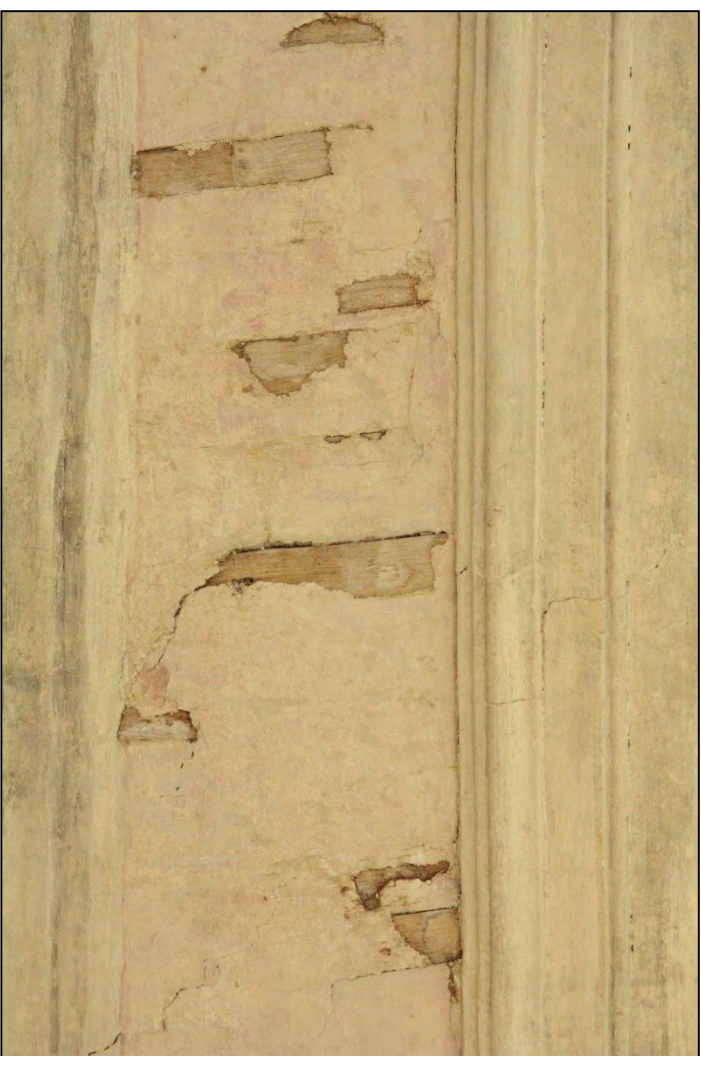
Detail links van de schouw met nog de schildering van de portiek die doorschemert doorheen de grijze overschildering.

Detail van een van de best bewaarde marmeringen in de witte panelen. Het stipjes raster is het resultaat van doordrukken van de textuur van behangpapier.

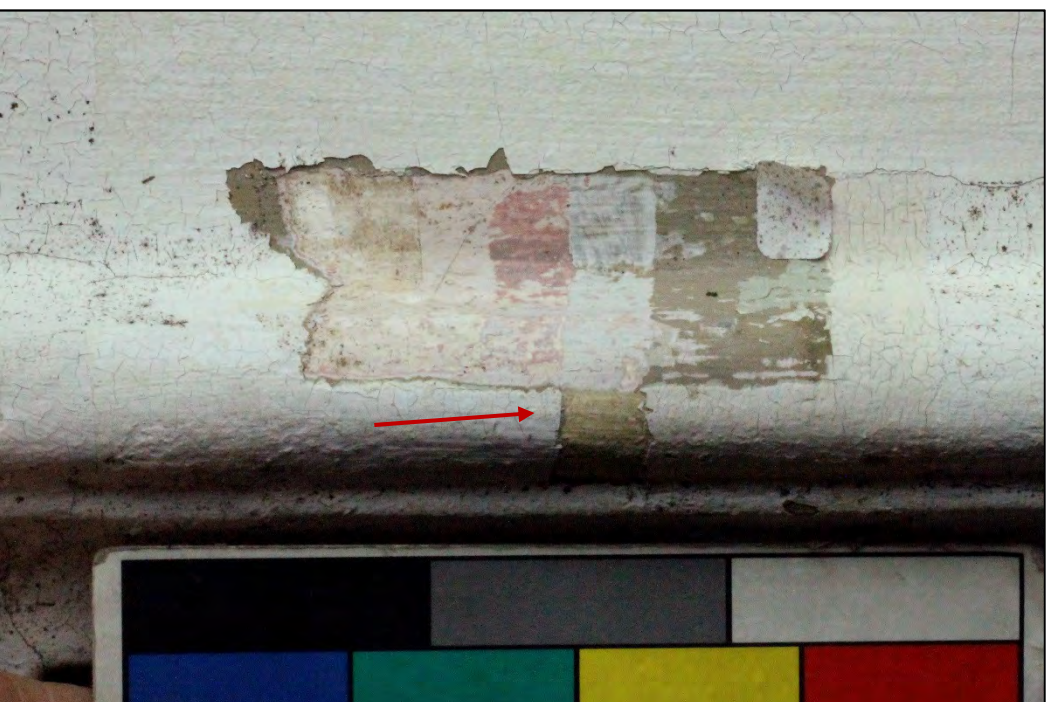

Aansluiting van de twee houten lintelen rechtsboven een venster. Bovenaan het oorspronkelijke linteel (in zeer slechte staat, onderaan het in 19de eeuw toegevoegde.

De hoek in het plafond met de 18de-eeuwse vervollediging na verwijdering van de hoekschouw.

Detail van de rinkellatten die zichtbaar zijn geworden doordat de pleister te dun werd aangebracht.

Een stratigrafie uit eerder onderzoek op het lijstwerk van de schouw. Het met rode pijl aangeduide vlak was onze uitbreiding van de naastgelegen witte laag. Het gaat dus wellicht om een loodwitverf die bij gebrek aan licht geel is verkleurd. In de eerdere onderzoeken was de kleurstelling dus niet geel maar wit in deze fase.

In de oostelijke hoek waren in een voorgaande fase per ongeluk aan deze zijde verankeringen geboord. Deze binnenwand was niet of onvoldoende ingebonden met de buitenwand. Het lijkt er op dat cement gebruikt werd voor de verankeringen. Daarom werd door ons een onderlaag van traskalk aangebracht.

Het fronton van het portiek rond de deur na vrijlegging. Reiniging is nog niet uitgevoerd.

Plintzone op zuidwestelijke wand waar de schildering werd gecompleteerd nadat de hoekschouw werd verwijderd. Het Kleurgebruik, verschildt, de lijnvoering is zwaarder en door verschillend materiaalgebruik is ook de degradatie anders verlopen.

Middelste zone op zuidwestelijke wand waar de schildering werd gecompleteerd nadat de hoekschouw werd verwijderd. Het kleurgebruik, verschildt, de lijnvoering is zwaarder en door verschillend materiaalgebruik is ook de degradatie anders verlopen.

Bovenste paneel op zuidwestelijke wand waar de schildering werd gecompleteerd nadat de hoekschouw werd verwijderd. Het kleurgebruik, verschildt, de lijnvoering is zwaarder en door verschillend materiaalgebruik is ook de degradatie anders verlopen.

Tijdens vrijlegging. Bovenaan is er scheurvorming en opstuwing in de aansluiting tussen kooffijst en wandvlak, een hier vaak voorkomend probleem.

Een foutje in de oorspronkelijke schildering: de linkse verticale lijn mocht niet tot bovenaan worden doorgetrokken.

Bovenste twee panelen op zuidwestelijke wand waar de schildering werd gecompliceerd nadat de hoekschouw werd verwijderd.

Het ingekraste Byzantijnse kruis in het centrale paneel rechts van de schouw.

De westelijke hoek voor aanvang van de werken. Bovenaan is een verkleuring aanwezig door mycelium dat zo snel mogelijk werd verwijderd en behandeld.

Ongeveer dezelfde hoek na vrijlegging en verwijderen van storende invullingen. Het wandvlak links werd al ingevuld met kalkmortel.

De bekleding met wilgentakken op de balkopherstelling als drager voor nieuw stucwerk.

Het in kalkmortel gereconstrueerde stucwerk. Alles werd in situ getrokken of gemodelleerd.

Andere zijde van de moerbalk met gereconstrueerd stucwerk.

Zicht van onderaf op het gecompeteerde lijstwerk.

De schouwboezem na verwijdering van alle synthetische verflagen

De schouwboezem na plastisch herstel en egaliseren met lijnolieplamuur.

Wandvlak voor retouche.

Zelfde vlak met eerste retouche test aan rechterhelft. Doortrekken van lijnen en verzachten van lacunes, bij voorkeur onder toon, geeft meteen een veel duidelijker beeld.

Op basis van de retouche testen werd beslist eerst de minimale ingrepen uit te voeren: retouche en op toon brengen van kleine lacunes met doortrekken van lijnen. Grotere lacunes werden uitgesteld tot het einde zodat duidelijker zou zijn in welke mate zij dienden te worden opgehaald. Naar aanleiding van het leggen van de nieuwe vloer werd een reeks opnames gemaakt waarop enkel de grotere retouches nog dienden te gebeuren.

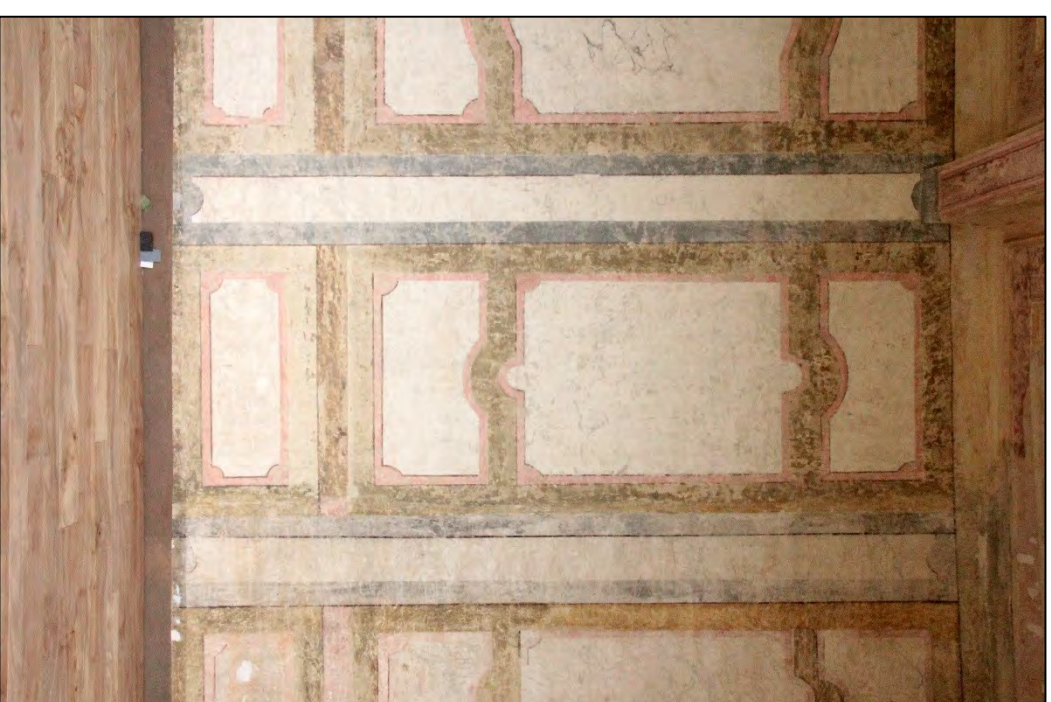
Zuidoostelijke wand tijdens retouche, meest noordelijke panelen. De kartelige rand tegen de hoek aan was zo beschilderd tijdens herstellingen naar aanleiding van het plaatsen van de schouw.

Op deze opname is rechts van de schouw al wel tot onder gecompliceerd bij wijze van proefrestauratie.

De onderste plint werd een eerste maal gereconstrueerd naar de oorspronkelijke kleur maar deze werd te donker bevonden en zou later worden aangepast.

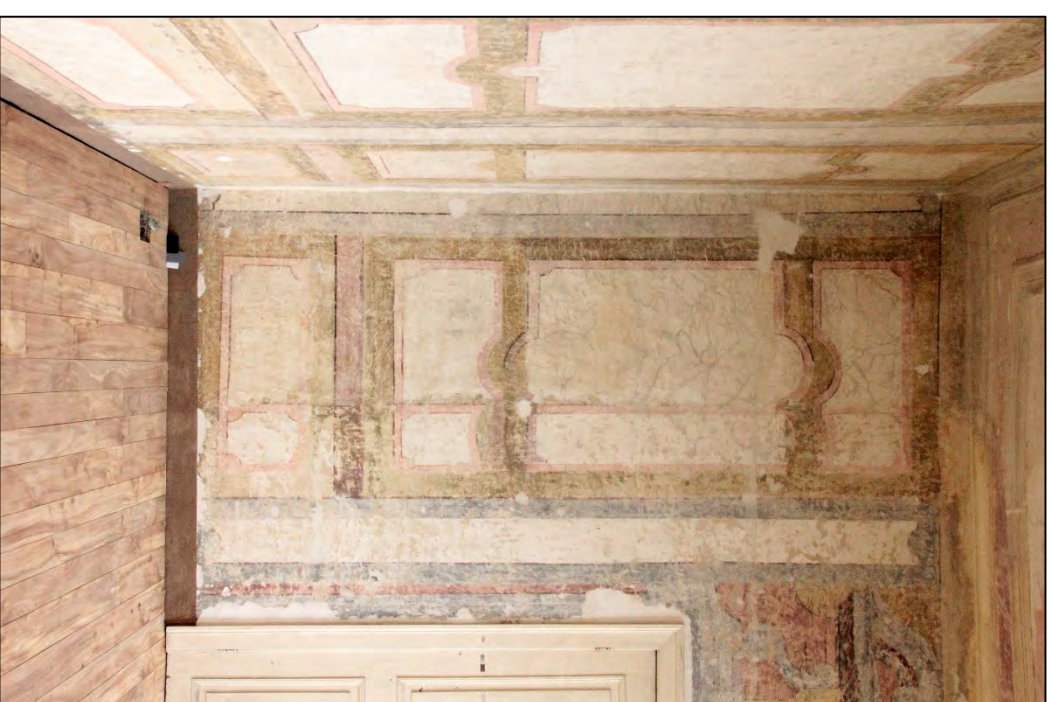
Zuidoostelijke wand tijdens retouche, middenpanelen 1.

Zuidoostelijke wand tijdens retouche, middenpanelen 2.

Zuidoostelijke wand tijdens retouche, paneel aan de rechterzijde.

Zuidwestelijke wand tijdens retouche, linkerzijde.

Zuidwestelijke wand tijdens retouche, centraal portiek.

Zuidwestelijke wand tijdens retouche, rechterzijde.

Noordwestelijke wand tijdens retouche, linkerzijde.

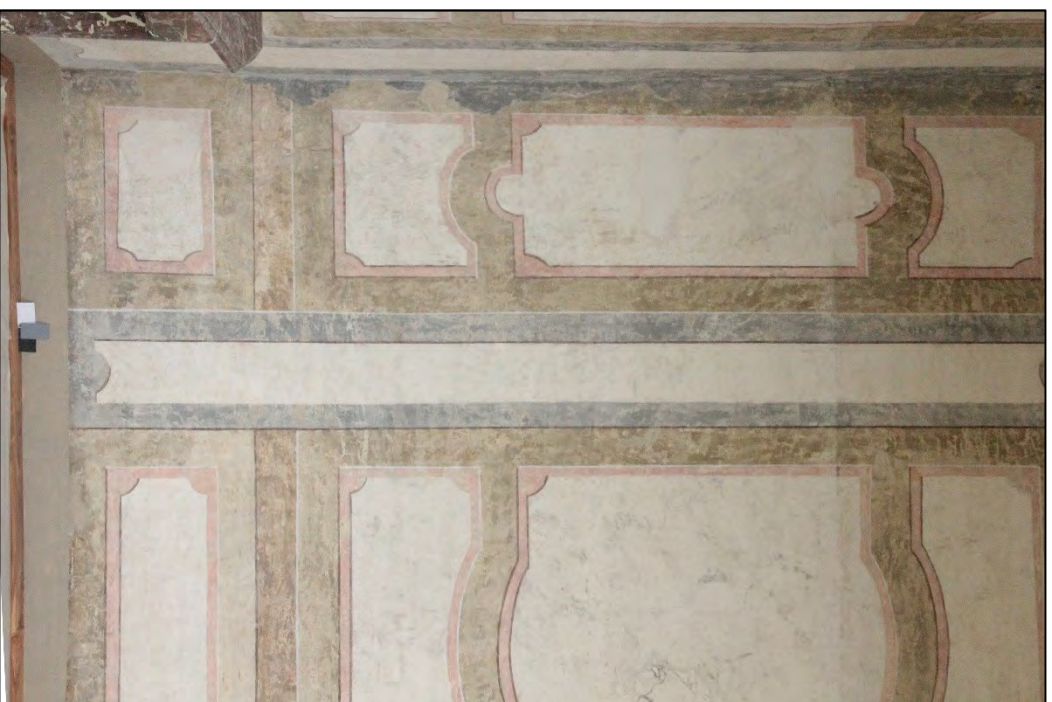
Noordwestelijke wand tijdens retouche, centraal.

Noordwestelijke wand tijdens retouche, rechterzijde.

Noordoostelijke wand tijdens retouche, linkerzijde.

Zuidoostelijke wand definitief, zijpanelen links.

Zuidoostelijke wand definitief, middenpanelen 1.

Zuidoostelijke wand definitief, middenpanelen 2.

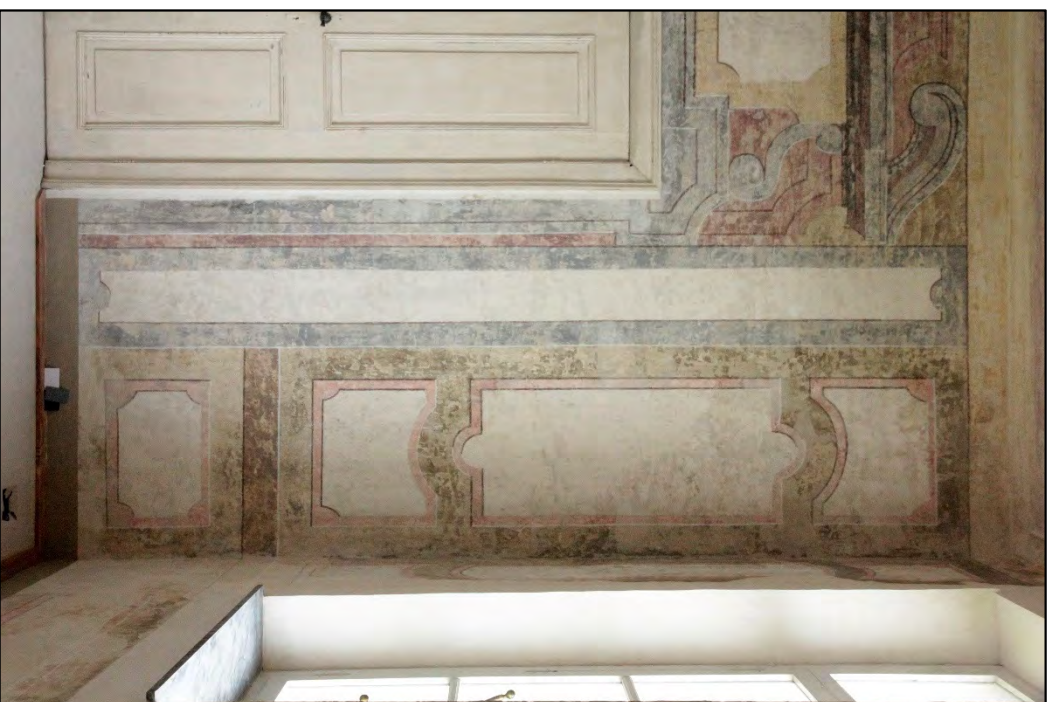
Zuidoostelijke wand definitief, zijpanelen rechts

Eindresultaat zuidwestelijke wand links.

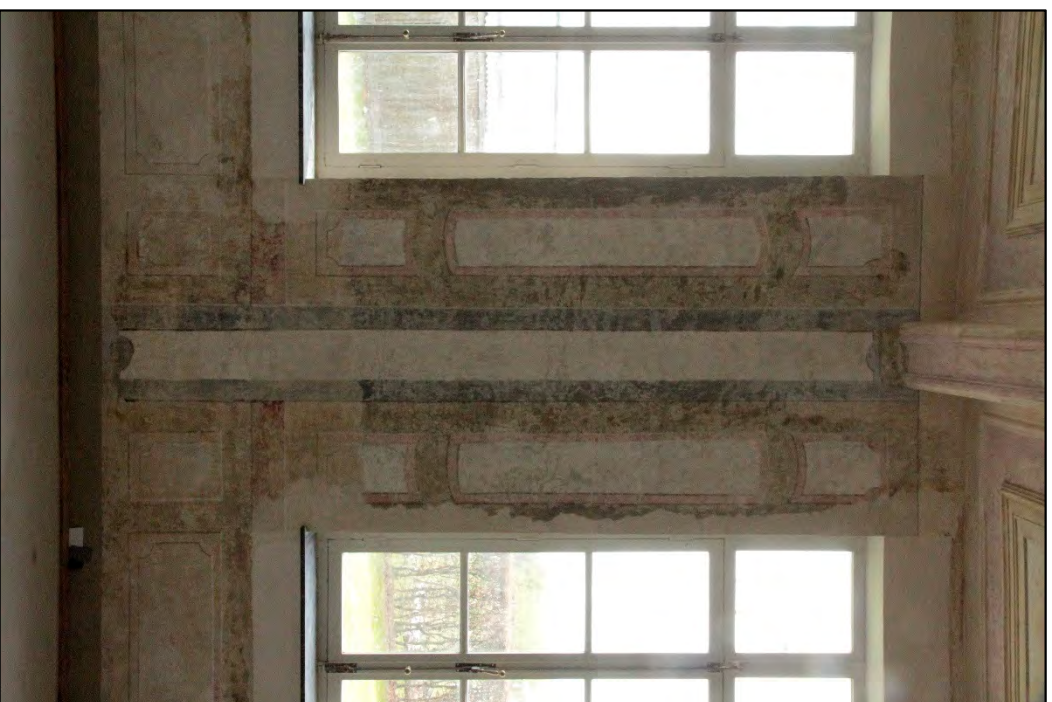
Eindresultaat zuidwestelijke wand midden.

Eindresultaat zuidwestelijke wand rechts.

Eindresultaat noordwestelijke wand links

Eindresultaat noordwestelijke wand midden.

Eindresultaat noordwestelijke wand rechts.

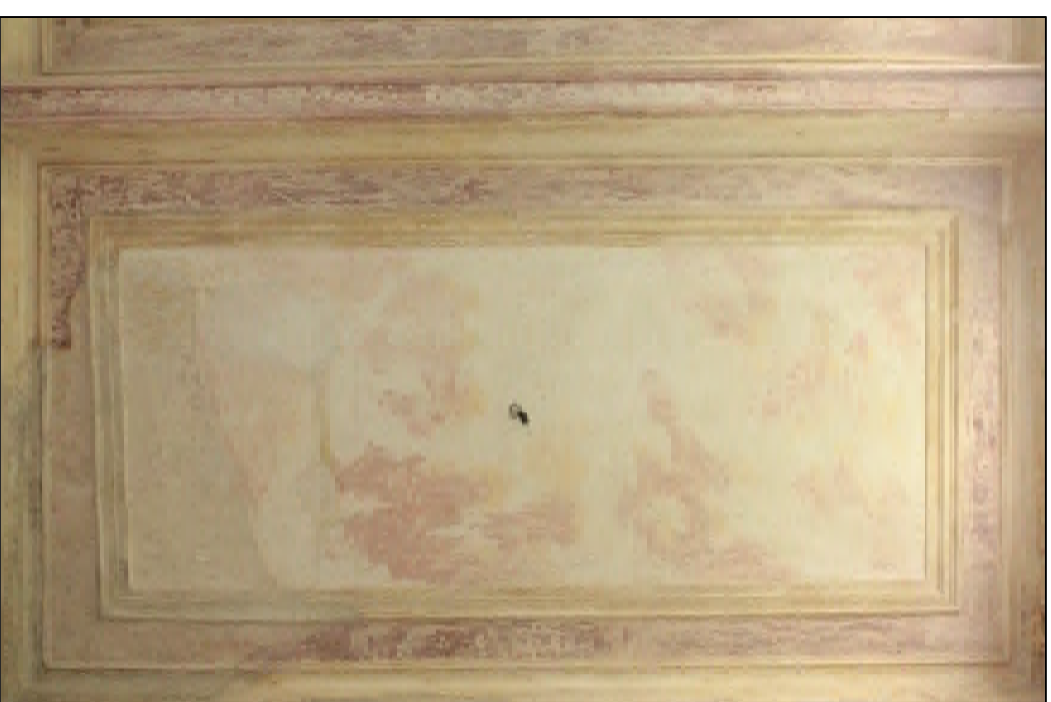
Eindresultaat noordoostelijke wand links van schouw.

Eindresultaat noordoostelijke wand rechts van schouw.

Eindresultaat noordelijk plafondveld

Eindresultaat zuidelijk plafondveld

Overzichtsfoto eindresultaat van de noordoostelijke wand

Overzichtsfoto eindresultaat van de zuidoostelijke wand.

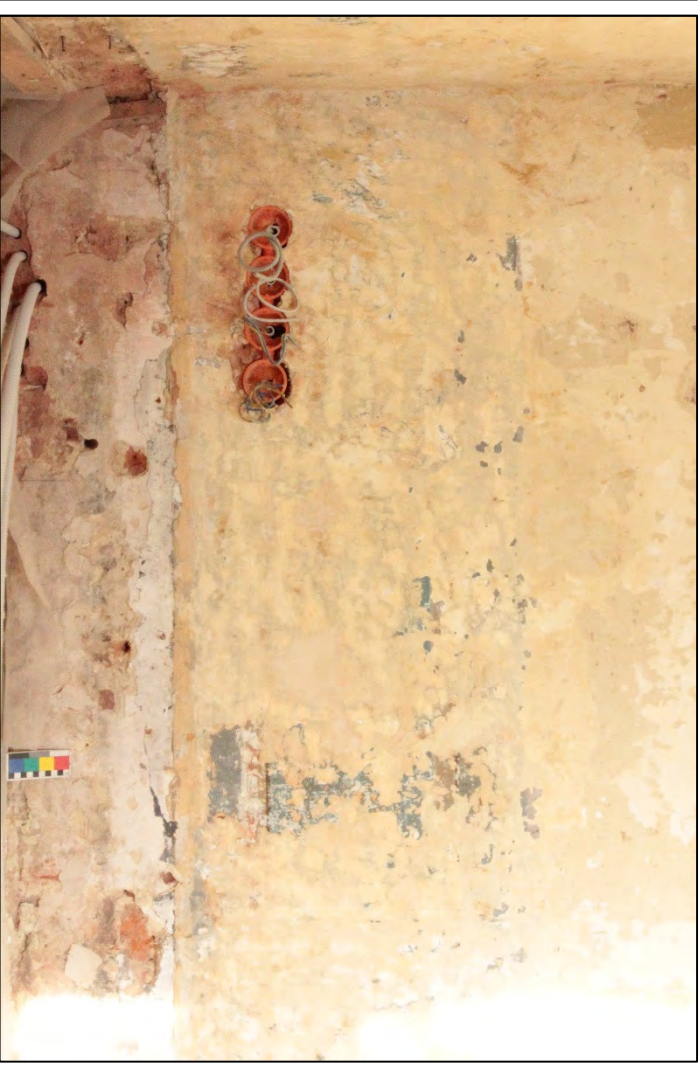

Overzichtsfoto eindresultaat van de zuidwestelijke wand.

Overzichtsfoto eindresultaat van de noordwestelijke wand.

5.2.4 Ruimte 0.4

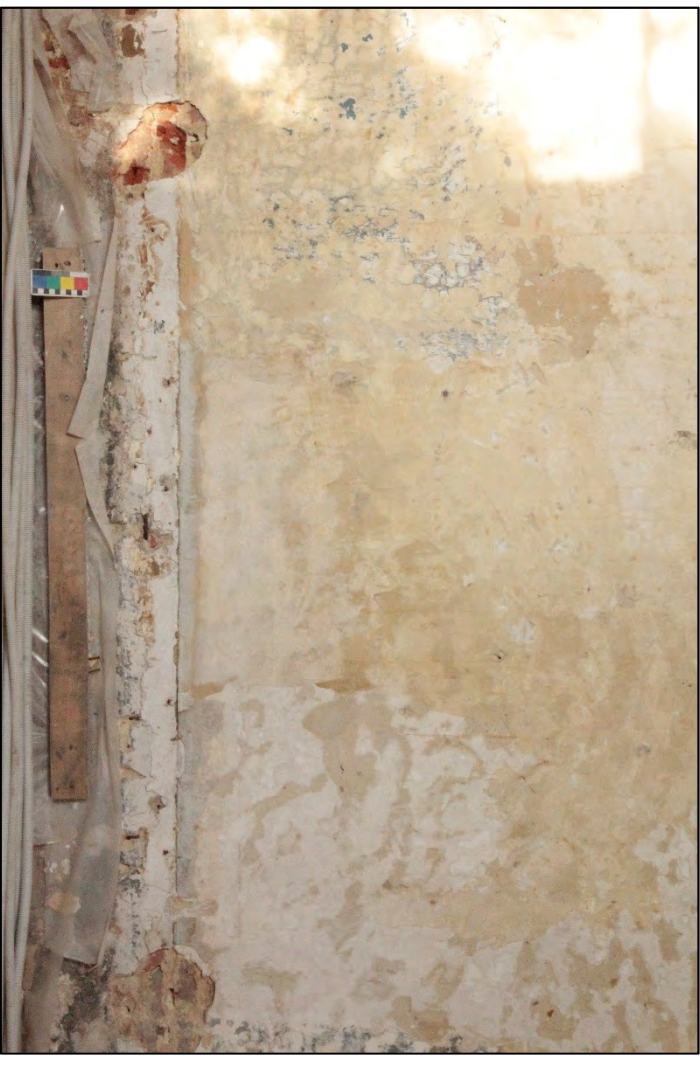

Zuidwestelijke wand rechts van deur, voor restauratie.

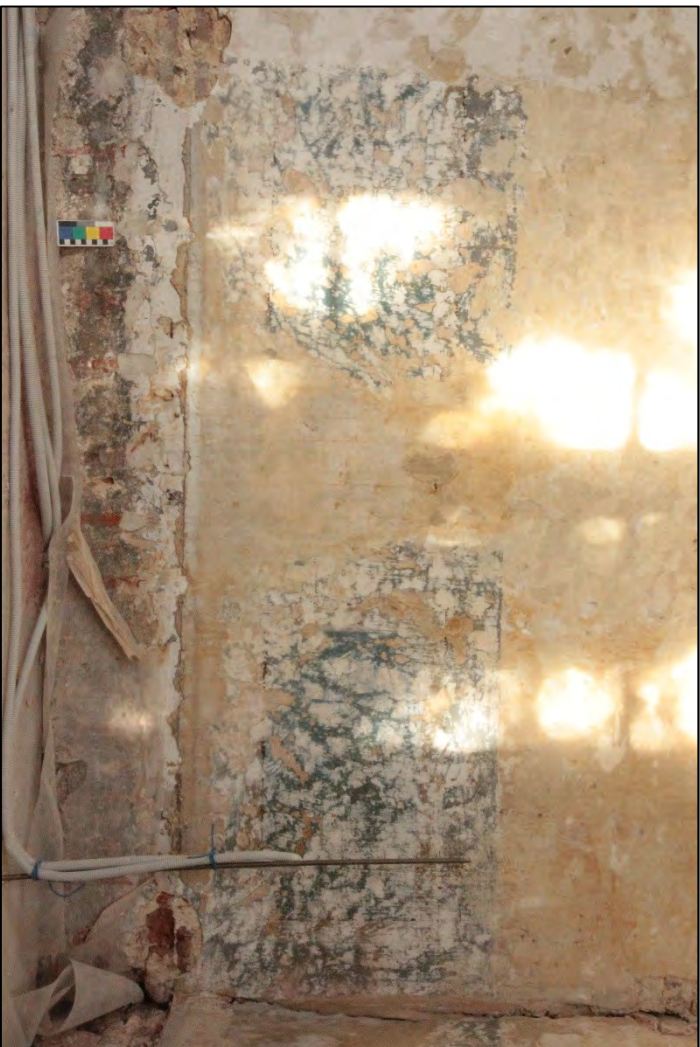
Noordwestelijke wand uiterst links, voor restauratie.

Noordwestelijke wand midden 1, voor restauratie.

Noordwestelijke wand midden 2, voor restauratie.

Noordwestelijke wand rechts, voor restauratie.

Noordoostelijke wand links van schouw, voor restauratie.

Noordoostelijke wand rechts van schouw, voor restauratie.

Zuidoostelijke wand uiterst links, voor restauratie.

Zuidoostelijke wand midden 1, voor restauratie.

Zuidoostelijke wand midden 2, voor restauratie.

Zuidoostelijke wand midden 3, voor restauratie.

Zuidoostelijke wand midden 4, voor restauratie.

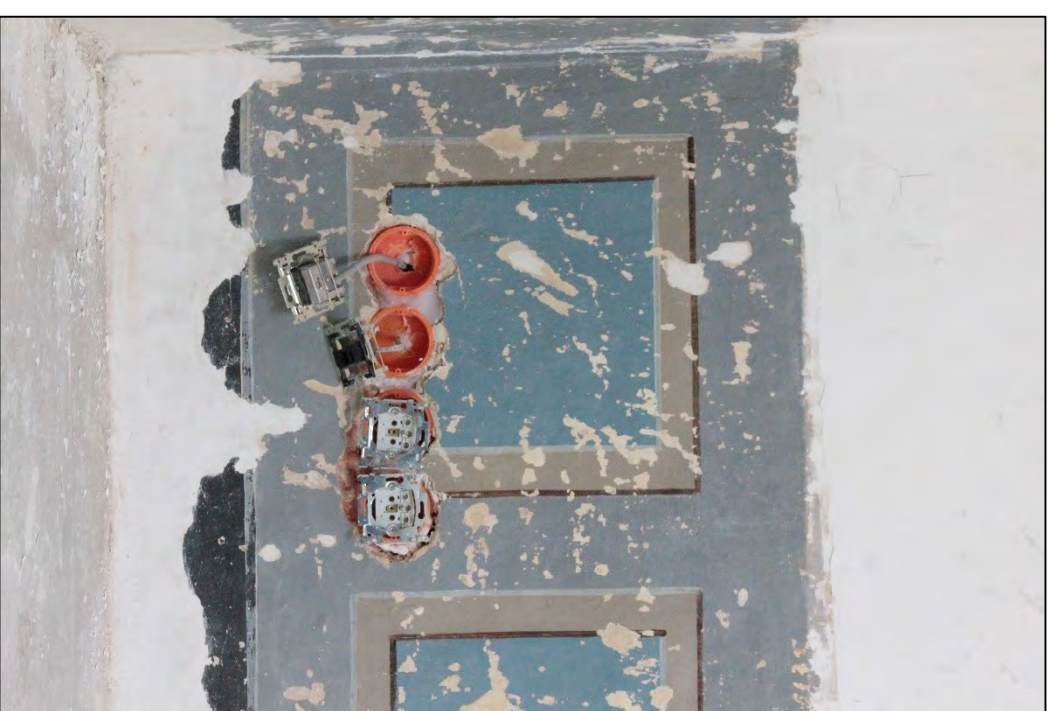
Zuidoostelijke wand uiterst rechts, voor restauratie.

Zuidwestelijke wand links van deur, voor restauratie.

Zuidwestelijke wand rechts van deur, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

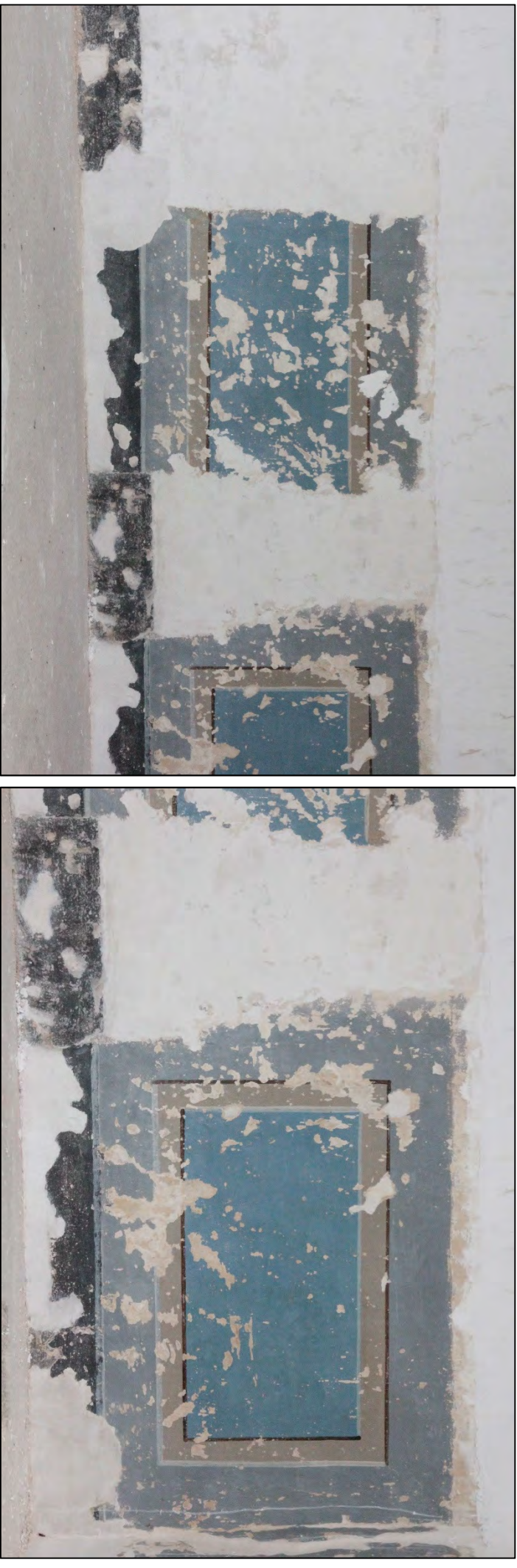

Noordwestelijke wand uiterst links, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Noordwestelijke wand midden 1, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Noordwestelijke wand midden 2, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager. De witte zone rechts is een oudere afwerking (witte wand met zwarte kloosterplint) die bijkbaar bij het aanbrengen van de blauwe plint achter een meubel zat en gewoon werd uitgespaard.

Noordwestelijke wand midden 3, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Noordwestelijke wand rechts, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager. De witte zone links is eveneens een oudere afwerking (witte wand met zwarte kloosterplint) die blijkaar bij het aanbrengen van de blauwe plint achter een meubel zat en gewoon werd uitgespaard, hier misschien een staande klok?

Noordoostelijke wand links van schouw, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Noordoostelijke wand rechts van schouw, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Zuidoostelijke wand uiterst links, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Zuidoostelijke wand midden 1, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Zuidoostelijke wand midden 2, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Zuidoostelijke wand uiterst rechts, na vrijlegging en invulling van lacunes in de drager.

Zicht op de zuidwestelijke wand na retouche. Het vlak links van de deur was blijkaar eveneens uitgespaard. Hier was geen zwarte kloosterplint aanwezig. De schade rechts van de deurlijst was inmiddels nieuw, veroorzaakt door de schilder van de deuren (aannemer lot 1).

Noordwestelijke wand uiterst links na retouche.

Noordwestelijke wand rechts na retouche.

Noordoostelijke wand links van schouw na retouche.

Zuidoostelijke wand uiterst links na retouche.

Zuidoostelijke wand uiterst rechts, na retouche.

5.3 Technische bepalingen uit het oorspronkelijke bestek

03. CONSERVATIE EN RESTAURATIE VAN DE MUURSCHILDINGEN

03.10. Conservatie van de muurschilderingen

03.11. Vertrek 0.1

ISOGIGP

Vertrek 01: Conservatie van de nog aanwezige muurschilderingen

In deze ruimte is er rechts van de schouw nog een fragment van een lambriseringschildering terug te vinden. Momenteel is een gedeelte van de muren nog bedekt met houten panelen, zodat de aanwezigheid van overige fragmenten van muurschilderingen niet zichtbaar is. We schatten de aanwezigheid op een 30% van het muuroppervlak van de ruimte. Bij deze fragmenten wordt enkel een conservatie behandeling voorgesteld die stapsgewijs beschreven wordt.

Daarnaast bevindt zich in deze kamer een schouw bekleed met stucwerk. Hiervoor wordt ook een behandeling voorgesteld. Zie artikel 03.33.

Uitvoering

De panelen die voor de bepleisterde wanden staan, worden op voorhand verwijderd door werkmannen op een voorzichtige manier (voorzien in lot 1, strikte coördinatie en overleg met uitvoerder van lot 1 is vereist). Deze muurschilderingen worden behouden en geconserveerd, maar zullen niet meer zichtbaar zijn na behandeling. De kleurstelling wordt zorgvuldig gedocumenteerd. Vervolgens worden de volgende stappen door de restaurateur ondernomen:

a. Verwijderen van behang, nagels, pluggen, invullingen van lacunes boven niveau of met een niet compatibel materiaal met het origineel,...

In eerste instantie wordt het behang voorzichtig van de muurschildering verwijderd. De muurschildering wordt niet vrijgelegd met scalpel, maar zo behouden hoe ze vanonder het behang verschijnt en wordt gelocaliseerd. Alle stappen worden nauwkeurig gedocumenteerd. Nagels, pluggen en dergelijke worden uit de muurschildering verwijderd.

Invullingen van een lacune boven niveau of bestaand uit een niet compatibel materiaal met de muurschildering worden verwijderd of afgedund tot op niveau.

b. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat en/of een injectiemortel. De juiste fixatiematerialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

c. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

d. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

De lacunes worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken.

e. Japans papier en/of buffer aanbrengen in Holitex op de muurschilderingen

Dit gebeurt om de muurschilderingen deels te beschermen tegen de overschildering. Het Japans papier wordt in twee laging als facing aangebracht met een celluloselijm. (Tylose MH 300 in een 2% oplossing in gedemineraliseerd water). Om ervoor te zorgen dat de facing goed kleeft, moet de relatieve vochtigheid voldoende gedaald zijn. (Metingen uitvoeren!)

f. Het type verf waar de muurschilderingen mee overschilderd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de muurschilderingen is in principe een kalkbepleistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de muurschilderingen in de verschillende kamers.

g. Dossier

In het door de restaurateur af te leveren dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de muurschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de conservatie van de muurschildering.

03.12. Vertrek 0.4

ISOGIGP

Conservatie en restauratie van de geschilderde lambrisering op muur in vertrek 0.4.

Door een gedeeltelijke verwijdering van het behangpapier kan men zien dat er nog een blauwe geschilderde lambrisering aanwezig is op het onderste gedeelte van de kamer (hoogte van 80cm).

Deze komt op alle muren voor van kamer 0.4 en bestaat uit een blauw middenpaneel met een lichtbruine omkadering met langs de binnenzijde een beige lijn en aan de buitenzijde een donkerbruine lijn. Deze om de illusie van een schaduwwerking weer te geven. Rond de lichtbruine lijst bevindt zich nog een blauwe omkadering. Deze schildering is aangebracht na het verhogen van de vloer. Onder dit decor is een oudere schildering zichtbaar.

Voor deze kamer is beslist de verhoogde vloer terug aan te brengen. De nog aanwezige geschilderde delen thv de vloer werden beschermd met een facing. Deze dient bijgewerkt door de restaurateur en indien nodig aangevuld.

Uitvoering

a. Vrijleggen van de muurschildering

Tijdens deze vrijlegging worden alle bovenliggende lagen van de muurschildering verwijderd: behang, pleisterlagen, verflagen,... Dit gebeurt met scalpel onder vergroting met eventueel hulpmiddelen zoals solventen of dergelijke om bovenliggende lagen te verweken.

b. Verwijderen van nagels, pluggen, invullingen van lacunes boven niveau of met een niet compatibel materiaal met het origineel, plinten,...

Nagels, pluggen en anderen worden voorzichtig uit de muurschildering verwijderd.

Invullingen van een lacune boven niveau of bestaand uit een niet compatibel materiaal met de muurschildering worden verwijderd of afgedund tot op niveau.

c. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat en/of een injectiemortel. De juiste fixatiematerialen moeten bepaald worden door voorafgaande testen.

d. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

e. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

Alle lacunes in de diepte worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken. De richttoon voor de kalkmortel is de okerkleurige tint van de lacunes van de picturale laag (de toon van de ondergrond).

h. Japans papier en/of buffer aanbrengen in Holitex op de muurschilderingen

Dit gebeurt om de muurschilderingen deels te beschermen tegen de overschildering. Het Japans papier wordt in twee laging als facing aangebracht met een celluloselijm. (Tylose MH 300 in een 2% oplossing in gedemineraliseerd water). Om ervoor te zorgen dat de facing goed kleeft, moet de relatieve vochtigheid voldoende gedaald zijn. (Metingen uitvoeren!)

i. Het type verf waar de muurschilderingen mee overschilderd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de muurschilderingen is in principe een kalkbepreistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de muurschilderingen in de verschillende kamers.

j. Dossier

In het door de restaurateur af te leveren dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de muurschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de conservatie van de muurschildering.

03.20. Conservatie en restauratie van de muurschilderingen en het plafond

03.21. Muurschilderingen in vertrek 0.3

ISOGIGP

Alle wanden van kamer 0.3 zijn voorzien van een muurschildering die bestaat uit een strakke opdeling van panelen en pilasters.

De muurschildering op de ZW-wand (naar de hoofdgang) bestaat uit een decoratiemotief rond de deuropening met fronton en flankerende pilasters. Aan weerszijden hiervan is er een geschilderde paneelindeling.

De muurschildering op de NO-wand (buitenwand met schouw) is symmetrisch opgebouwd. Oorspronkelijk bestond de decoratie hier uit een centraal motief, waarschijnlijk zoals op de tegenoverliggende wand met fronton en flankerende pilasters. Links en rechts hiervan is er een geschilderde paneelindeling. Voor het centrale motief werd in een latere fase een schouw geplaatst, waardoor hier enkel nog bovenaan de aanzet van een fronton zichtbaar is.

Rechts op de ZO-wand (dienstgang) is er zoals links op de ZW-wand een invulling. Ook links in de hoek op deze wand is een kleine invulling over de volledige hoogte. In de zuid-, west- en noordhoek

eindigt het decoratieschema met een witte boord. Enkel in de oosthoek eindigt het met een bruingroene band bij de originele beschildering en de lacune in deze hoek is blauwgrijs geretoucheerd.

Het decoratieschema van de NW-wand (buitengevel) is niet meer volledig zichtbaar. Op deze wand is de grootste algemene schade zichtbaar. Rond de raamopeningen zijn de na de verbouwingswerken (versmallen ramen, vermoedelijk in de 18de eeuw) grote lacunes ontstaan.

De muurschilderingen en het plafond worden in deze kamer geconserveerd en gerestaureerd. In deze ruimte wordt een uniek ensemble terug naar het oppervlak gebracht.

Na visueel onderzoek blijkt dat er in de zuidhoek van kamer 0.3 meerdere fases van de muurschildering voorkomen. Zowel op de muur als op het plafond is een invulling te zien van een grote lacune. Ook het stucwerk is in de zuidhoek veel minder strak aangebracht dan het origineel op de rest van het plafond. Zowel op het plafond als op de muur werd een venster gemaakt op de randzone van de invulling. Hier kan men zien dat de invulling deels over het origineel is geplaatst.

De sporen van deze verbouwingen/aanpassingen blijven behouden.

De restaurateur neemt dit op in de op te maken uitvoeringstekeningen.

Uitvoering

a. Vrijleggen van de muurschildering

Tijdens deze vrijlegging worden alle bovenliggende lagen van de muurschildering verwijderd: behang, pleisterlagen, verflagen,... Dit gebeurt met scalpel onder vergroting met eventueel hulpmiddelen zoals solventen of dergelijke om bovenliggende lagen te verweken.

b. Verwijderen van nagels, pluggen, invullingen van lacunes boven niveau of met een niet compatibel materiaal met het origineel, plinten, houten moulure op muurschildering,...

Nagels, pluggen en anderen worden voorzichtig uit de muurschildering verwijderd.

Invullingen van een lacune boven niveau of bestaand uit een niet compatibel materiaal met de muurschildering worden verwijderd of afgedund tot op niveau.

c. Verwijderen fluorescerende verf

Op de originele muurschilderingen werd een markering aangebracht met een fluorescerende verf. Voorzichtig plaatselijk reinigen dmv Aceton puur (500 ppm, 750 mg/m³) omdat de originele picturale laag mogelijk verschillende bewaringstoestanden heeft.

d. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat en/of een injectiemortel. De juiste fixatiematerialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

e. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

f. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

Alle lacunes in de diepte worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken. De richttoon voor de kalkmortel is de okerkleurige tint van de lacunes van de picturale laag (de toon van de ondergrond).

g. Retouche

Er is een minimale retouche voorzien. Er is reeds een slijtage van de muurschildering te zien. Er zijn vele okerkleurige oppervlakkige lacunes te zien (enkel de picturale laag is verdwenen). Deze mogen behouden worden en er wordt enkel op hele witte storende delen geretoucheerd naar deze ondertoon.

Het type **verf** waar de muurschilderingen mee geretoucheerd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de muurschilderingen is in principe een kalkbepleistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de muurschilderingen in de verschillende kamers.

h. Dossier

Voorafgaand de restauratiewerken maakt de restaurateur tekeningen op die de gedetailleerde kleurschema's weergeven. Deze tekeningen worden uitgevoerd op schaal 1/10. Op vraag van Onroerend Erfgoed, de architect of de Opdrachtgever kan een staal worden gevraagd van de kleurstelling.

In het dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de muurschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de muurschildering. Naast het behandelingsdossier is er een vergelijkende kunsthistorische studie ingerekend in het dossier.

03.22. plafondschildering in vertrek 0.3**ISOGIGP**

Het voorafgaandelijk stratigrafisch onderzoek van de plafondschildering geeft een plafonddecoratie aan in dezelfde tinten als de muurschildering. Daarom wordt er geopteerd om deze schildering vrij te leggen om een uniek geheel met de muurschildering te verkrijgen.

Het plafond is als volgt opgebouwd:

- drager: een houten structuur met rinkellatten.
- 1ste pleisterlaag: een grove kalkmortel met dierlijk haar – dikte 1 à 2 cm.
- 2de pleisterlaag: een fijnere kalkmortel met dierlijk haar - ± 0,5 cm + vermoedelijk de vormgeving van het stucwerk.
- Beschildering die samengaat met de muurschildering. De resultaten van de uitgevoerde sonderingen zullen aan de restaurateur worden overgemaakt.
- Witte afwerkingslagen: witsellagen.

Uitvoering**a. Vrijleggen van de plafondschildering**

Tijdens deze vrijlegging worden alle bovenliggende verflagen van de plafondschildering verwijderd. Dit gebeurt met scalpel onder vergroting met eventueel hulpmiddelen zoals solventen of dergelijke om bovenliggende lagen te verweken.

b. Verwijderen van nagels, pluggen en vreemde materialen

Nagels, pluggen en anderen worden voorzichtig uit het plafond verwijderd.

c. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat, een injectiemortel of andere materialen. De juiste fixatiemiddel moet bepaald worden door voorafgaande testen.

d. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

e. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

Alle lacunes in de diepte worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken. De richttoon voor de kalkmortel is de okerleurige tint van de lacunes van de picturale laag (de toon van de ondergrond).

f. Herstellen van het lijstwerk

Er zijn structurele problemen met de moerbalk daardoor is al een deel van het stucwerk verdwenen. Dit wordt gereconstrueerd door de spiegeling van het motief (wat grotendeels nog zichtbaar is). Dit gebeurt met aangepaste materialen. (De moerbalk wordt hersteld in fase I van de restauratiewerken.)

g. Herstellen van het plafondveld rechts van de NW balkkop.

Voorzien in lot 1 – strikte samenwerking tussen de uitvoerders van beide loten is vereist.

h. Retouche

Ook hier is een minimale retouche voorzien.

Het type **verf** waar de muurschilderingen mee geretoucheerd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de plafondschilderingen is in principe een kalkbepleistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de plafondschilderingen in de verschillende kamers.

i. Dossier

Voorafgaand de restauratiewerken maakt de restaurateur tekeningen op die de gedetailleerde kleurschema's weergeven. Deze tekeningen worden uitgevoerd op schaal 1/10. Op vraag van Onroerend Erfgoed, de architect of de Opdrachtgever kan een staal worden gevraagd van de kleurstelling.

In het dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de plafondschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de plafondschildering. Dit dossier wordt samen met het rapport van de muurschilderingen geschreven.

Naast het behandelingsdossier is er een vergelijkende kunsthistorische studie ingerekend in het dossier.

03.23. Muurschilderingen in vertrek 0.2**ISOGIGP**

Vertrek 02: Conservatie van de nog aanwezige muurschilderingen

Er is reeds een groot deel van de muurschilderingen zichtbaar. Deze muurschilderingen worden vrijgelegd en gerestaureerd. Wij schatten dat er nog 50% originele bepleistering met beschildering aanwezig is in deze ruimte.

Deze schilderingen hebben dezelfde stijl en opbouw als in kamer 0.3 maar doordat er meer verbouwingsfasen zijn geweest, is een kleiner deel bewaard.

Het decoratieschema van de muurschilderingen is zeer gelijkaardig als deze van vertrek 0.3 met panelen en pilasters. De panelen zijn ingevuld met marmerimitaties. Boven de nu gesloten deuropening in kamer 0.2. naar de hoofdgang toe is een gelijkaardig fronton te zien als boven de deur en achter de schouw in kamer 0.3. Bijkomend werd er in kamer 0.2. in het fronton een geschilderd opschrift ontdekt. Deze zijn moeilijk vrij te leggen. Om deze zone zonder te veel schade vrij te leggen moet de restaurateur vooraf testen uitvoeren om een goede vrijlegmethode te ontwikkelen. Deze gaat gepaard met een fixatie van de picturale laag.

Uitvoering

De nog aanwezige panelen die voor de bepleisterde wanden staan (voornamelijk de lambrisering op de ZW (gevel) en de ZO (dienstgang) wand), worden op voorhand verwijderd door werkmannen op een voorzichtige manier (voorzien in lot 2).

Volgende stappen worden door de restaurateur ondernomen:

a. Verwijderen van behang, nagels, pluggen, invullingen van lacunes boven niveau of met een niet compatibel materiaal met het origineel,...

In eerste instantie wordt het behang voorzichtig van de muurschildering verwijderd. De muurschildering wordt niet vrijgelegd met scalpel, maar zo behouden hoe ze vanonder het behang verschijnt en wordt gelocaliseerd. Alle stappen worden nauwkeurig gedocumenteerd. Nagels, pluggen en dergelijke worden uit de muurschildering verwijderd.

Invullingen van een lacune boven niveau of bestaand uit een niet compatibel materiaal met de muurschildering worden verwijderd of afgedund tot op niveau.

b. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat en/of een injectiemortel. De juiste fixatiematerialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

c. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

d. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

De lacunes worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken.

k. Japans papier en/of buffer aanbrengen in Holitex op de muurschilderingen

Dit gebeurt om de muurschilderingen deels te beschermen tegen de overschildering. Het Japans papier wordt in twee laging als facing aangebracht met een celluloselijm. (Tylose MH 300 in een 2% oplossing in gedemineraliseerd water). Om ervoor te zorgen dat de facing goed kleeft, moet de relatieve vochtigheid voldoende gedaald zijn. (Metingen uitvoeren!)

l. Het type verf waar de muurschilderingen mee overschilderd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de muurschilderingen is in principe een kalkbepleistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de muurschilderingen in de verschillende kamers.

m. Dossier

In het door de restaurateur af te leveren dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de muurschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de conservatie van de muurschildering.

03.24. Plafondschildering in vertrek 0.2**ISOGIGP**

Het voorafgaandelijk stratigrafisch onderzoek van de plafondschildering geeft een plafonddecoratie aan in dezelfde tinten als de muurschildering. Daarom wordt er geopteerd om deze schildering vrij te leggen om een uniek geheel met de muurschildering te verkrijgen.

Het plafond is als volgt opgebouwd:

- drager: een houten structuur met rinkelatten.

- 1ste pleisterlaag: een grove kalkmortel met dierlijk haar – dikte 1 à 2 cm.
- 2de pleisterlaag: een fijnere kalkmortel met dierlijk haar - ± 0,5 cm + vermoedelijk de vormgeving van het stucwerk.
- Beschildering die samengaat met de muurschildering. Door de restaurateur dient verdere vrijlegging te gebeuren.
- Witte afwerkingslagen: witsellagen.

Uitvoering

i. Vrijleggen van de plafondschildering

Tijdens deze vrijlegging worden alle bovenliggende verflagen van de plafondschildering verwijderd. Dit gebeurt met scalpel onder vergroting met eventueel hulpmiddelen zoals solventen of dergelijke om bovenliggende lagen te verweken.

j. Verwijderen van nagels, pluggen en vreemde materialen

Nagels, pluggen en anderen worden voorzichtig uit het plafond verwijderd.

k. Fixatie van de pleister

Op de plaatsen waar de originele pleister los komt van de drager wordt deze terug vastgezet dmv injectie met kalkmelk, kalkcaseïnaat, een injectiemortel of andere materialen. De juiste fixatiemiddel moet bepaald worden door voorafgaande testen.

l. Fixatie van de picturale laag

Indien nodig wordt de picturale laag gefixeerd of geconsolideerd. Dit kan eventueel met een tylose/PVA, maar de juiste materialen moet bepaald worden door voorafgaande testen.

m. Invullen van de lacunes met een kalkmortel

Alle lacunes in de diepte worden met een kalkmortel ingevuld. De juiste samenstelling wordt bepaald voor aanvang van de werken. De richttoon voor de kalkmortel is de okerkleurige tint van de lacunes van de picturale laag (de toon van de ondergrond).

n. Herstellen van het lijstwerk

o. Herstellen van het ZW plafondveld links van de schouw.

Voorzien in lot 1 – stricte samenwerking tussen de uitvoerders van beide loten is vereist.

p. Retouche

Ook hier is een minimale retouche voorzien.

Het type **verf** waar de muurschilderingen mee geretoucheerd zullen worden is in principe een kalkverf en het pleisterwerk aan te brengen rond de plafondschilderingen is in principe een kalkbepleistering. De preciese samenstelling en de exacte kleur worden bepaald na voorafgaande testen. Echter om het juiste bindmiddel van de picturale laag te achterhalen dient de restaurateur een bindmiddelanalyse te laten uitvoeren van de plafondschilderingen in de verschillende kamers.

j. Dossier

Voorafgaand de restauratiewerken maakt de restaurateur tekeningen op die de gedetailleerde kleurschema's weergeven. Deze tekeningen worden uitgevoerd op schaal 1/10. Op vraag van Onroerend Erfgoed, de architect of de Opdrachtgever kan een staal worden gevraagd van de kleurstelling.

In het dossier (3X kleur op papier, 1x digitaal) staat een beschrijving van de behandeling van de plafondschildering met de vermelding van alle gebruikte materialen. Ook moet er een grondige fotodocumentatie gebeuren van de plafondschildering. Dit dossier wordt samen met het rapport van de muurschilderingen geschreven.

Naast het behandelingsdossier is er een vergelijkende kunsthistorische studie ingerekend in het dossier.

03.30. Stucwerkconservatie en – herstel.

ALGEMEEN

- het consolideren, heraanhechten en herstel van het stucwerk door gespecialiseerde restaurateurs. Dit omvat onder meer het behandelen tegen vocht, zouten en geleden aantasting en het voldoende verankeren van het stucwerk.
- verwijderen van alle verflagen op de stucwerklijsten en -ornamenten zodat de tekening en het ornament terug scherp omlijnd is tot op de originele verflaag.
- al het aanwezige stucwerk moet gereinigd en nagezien worden; bij dit systematisch nazicht en reinigen wordt de latexverf verwijderd en de nodige herstellingen aan het stucwerk uitgevoerd. De kostprijs van decaperen, reinigen en nazicht is begrepen in de prijs van de herstellingen.

03.31. Aanvullen van ontbrekend lijstwerk plafonds.

[VH|m1

Kooflijst = de lijst in zijn geheel, aansluitende wand- en plafondlijsten inbegrepen!

Smalle lijsten = voornamelijk op omstucte moerbalken

Omschrijving

- het lijstwerk is identiek aan het bestaande
- het lijstwerk dient ter plaatse getrokken te worden met een mal op geleiding, afhankelijk van de vorm van de lijst
- het lijstwerk wordt getrokken in een meervoudige laagopbouw, afhankelijk van de dimensionering van de te trekken lijst
- de raaplaag en afwerkingslaag is dezelfde als beschreven onder afwerklaag van de binnenbepleistering op basis van luchthardende kalk
- aan de afwerkingslaag wordt voldoende celluloselijm toegevoegd om de uitharding te vertragen en het trekken van de lijst te vergemakkelijken
- de lijsten zijn voorzien van een verstek dat toelaat de afgietsels der afzonderlijk te vervaardigen lijsten perfect te monteren
- prototypen van de aan te vullen lijsten worden op basis van de vooraf correct voorbereide bestaande lijsten door moulagetechniek gemaakt en qua uitzicht ter goedkeuring voorgelegd aan de architect

Toepassing

03.31.01. Kooflijst

03.31.02. Smalle lijst

03.32. Hechten van lijstwerk

|VH|m1

Kooflijst = de lijst in zijn geheel, aansluitende wand- en plafondlijsten inbegrepen!

Ingeval ijzeren verankeringselementen of nageltjes aanwezig zijn: antiroestcoating: specifiek op metaal toepasbaar metacrylaatpolymeer (bvb. Paraloid B48 N in oplossing)

Materialen voor fixatie

- verlijming met polyvinylacetaat, eventueel ingedikt met wit krijt
 - ingeval ijzeren verankeringselementen of nageltjes aanwezig zijn: antiroestcoating, specifiek op metaal toepasbaar metacrylaatpolymeer
- bvb. Paraloid B 48 N in oplossing

03.33. Reinigen, fixatie en restauratie van de ornamenten op de schouw in vertrek 0.1 & 0.3

|SOG|GP

Omschrijving

Alle ornamenten worden gereinigd en ontdaan van overtollig schilderwerk zodanig dat het profiel zeer zuiver naar voor komt. Bijkomend onderzoek naar de originele verflagen en kleur zijn in dit artikel inbegrepen.

Kamer 01:

Het stucwerk op de schouw is sterk beschadigd, maar door bestaande fotodocumentatie en de mogelijkheid bepaalde onderdelen te spiegelen wordt het stucwerk van de schouw volledig gereconstrueerd. Bovendien werden heel wat onderdelen gerecupereerd, deze worden samen met oude foto's aan de restaurateur bezorgd. Aansluitend bij de restauratie wordt een dossier geschreven met een uitgebreide fotodocumentatie en beschrijving van de uitgevoerde werken.

Materialen voor fixatie

- verlijming met polyvinylacetaat, eventueel ingedikt met wit krijt
 - ingeval ijzeren verankeringselementen of nageltjes aanwezig zijn: antiroestcoating, specifiek op metaal toepasbaar metacrylaatpolymeer
- bvb. Paraloid B 48 N in oplossing

Uitvoering

Het reinigen gebeurt door middel van de 'lijm-strappo-methode', waarbij de verf en ophoopsels worden verwijderd door het aanbrengen van een pap met natuurlijke materialen (stijfsel, natuurlijke schilferzeep, fijne bloem of cellulosepap) welke bij het drogen krimpt en bij het loskomen de verf meetrekt; daarna wordt het oppervlak met een zachte borstel gereinigd.

Nog bestaande losse delen dienen te worden gefixeerd (materiaal: zie hierboven).

De ontbrekende delen gereconstrueerd aan de hand van foto's. (door de architect aan de restaurateur te overhandigen.) Een aantal onderdelen werd gerecupereerd en zal aan de uitvoerder worden overhandigd.

Het ontbrekende vlakke pleisterwerk en de ontbrekende delen van het lijstwerk zijn voor wat betreft vertrek 0.1 eveneens inbegrepen in dit artikel.

Toepassing

Vertrek 0.1

Vertrek 0.3